

ISSN 2149-9527 • E-ISSN 2149-9101

KAFKASYA ÇALIŞMALARI
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Caucasian Studies
Журнал «Кавказоведческие
исследования»

CİLT/ VOLUME 3 • SAYI/ ISSUE 6 • MAYIS / MAY 2018

Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Caucasian Studies (JOCAS)
Журнал «Кавказоведческие исследования»

6 Aylık Uluslararası Hakemli Dergi / Peer-Reviewed Biannual International Academic Journal / Международный рецензируемый научный журнал
ISSN 2149-9527 • E-ISSN 2149-9101

Cilt/Volume/Год 3 • Sayı/Issue/Вып. 6 • Mayıs/May/Май 2018

<http://www.dergipark.gov.tr/jocas>

E-mail: jocasdergi@gmail.com

Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir. Mayıs ve Kasım aylarında yayınlanır. Yayın dili Türkçe, İngilizce ve Rusçadır. Makale yazım ve yayın ilkeleri internet sayfasında yer almaktadır.

The Journal of Caucasian Studies (JOCAS) is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in May and November. The publication languages of the journal are Turkish, English and Russian. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same website.

Научный журнал «Кавказоведческие исследования» выходит 2 раза в год (май, ноябрь). Языки журнала – турецкий, английский и русский. Порядок опубликования статей изложен на соответствующей странице журнала.

Sahibi ve Sorumlusu / Owner and Editor in Chief / Отв. редактор

Murat TOPÇU-PAPŞU

Editörler / Editors / Редакторы

Murat TOPÇU-PAPŞU, Jade Cemre ERCİYES

Kapak Resmi / Frontispiece / На переплете:

Çerkes Düğünü, Habez Köyü, 1960'lar (Aslan Gozgeşev'in arşivinden).

Baskı-Cilt / Printed by / Типография

Birlik Baskı Teknikleri, Birlik Sokak, No: 2, Nevin Arıcan Plaza, 1. Levent /İstanbul

Arkeoloji ve Sanat Yayınları
Hayriye Cad. Cezayir Sok. No: 5/2 Beyoğlu-İstanbul
Tel: 0212 293 03 78 Fax: 0212 245 68 77

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / JOCAS IS INDEXED IN /
ИНДЕКСЫ НАУЧНОГО ЦИТИРОВАНИЯ

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi
(Asos Index)

ResearchBib

Scientific Publication Index

Academic Researches Index

Scientific Indexing Services

Eurasian Scientific Journal Index

Türk eğitim indeksi

Türk Eğitim İndeksi

International Institute of Organized
Research (I2OR)

Crossref

Open Academic Journals Index

J-Gate

Directory of Research Journals
Indexing

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакционная коллегия

Cahit ASLAN, Assoc. Prof, Çukurova University, Turkey

Zeynel Abidin BESLENEY, Dr, JOCAS, UK

Georgy CHOCHIEV, Dr, V. I. Abaev North-Ossetian Institute for Humanitarian and Social Studies of VSC of RAS and the Government of North Ossetia-Alania, Russian Federation.

Jade Cemre ERCİYES, Dr, University of Sussex, UK

Lars Funch HANSEN, Dr, Malmö University, Sweden & University of Copenhagen, Denmark

B. George HEWITT, Prof, School of Oriental and African Studies, University of London, UK

Anzor KUSHHABIEV, Dr, Russian Academy of Sciences Socio-Political Research Center, Russian Federation

Madina PASHTOVA, Dr, Republic of Adygeya Humanitarian Research Institute, Russian Federation

Seteney SHAMI, Prof, Arab Council for the Social Sciences, Lebanon

Madina TLOSTANOVA, Prof, Linköping University, Sweden

Murat TOPÇU (PAPŞU), Asst. Prof, İstanbul Okan University, Turkey

Sufian ZHEMUKHOV, Dr, George Washington University, USA

Danışma Kurulu / Board of Advisers / Научный совет

Ayla BOZKURT APPLEBAUM, Dr, University of California, USA

Chen BRAM, Dr, Hebrew University, Israel

Önder DUMAN, Assoc. Prof, Ondokuz Mayıs University, Turkey

Musa EKEN, Prof, Sakarya University, Turkey

Marat GUBZHOKOV, Assoc. Prof, Republican Institute of Humanitarian Studies of Adygeya, Russian Federation

Ayhan KAYA, Prof, İstanbul Bilgi University, Turkey

Bekir KOÇ, Prof, University of Ankara, Turkey

Margarita KOLEVA DOBREVA, Asst. Prof, Institute of Balkan Studies at the Centre of Thracology, Bulgaria

Sergey PAZOV, Prof, U.D. Aliev Karachaevo-Cherkessk State University, Russian Federation

Alexandre TOUMARKINE, Prof, Institut National des Langues et Civilisations Orientales (INALCO), France

Ömer TURAN, Prof, Middle Eastern Technical University, Turkey

Karina VAMLING, Prof, Malmö University, Sweden

Sayı Hakemleri / Reviewers For The Current Issue / Рецензенты номера

Cahit ASLAN, Assoc. Prof, Çukurova University, Turkey

Zeynel Abidin BESLENEY, Dr, JOCAS, UK

Vladimir BOBROVNĪKOV, Dr, Institute of Oriental Studies, Russian Academy of Sciences, Russian Federation

Chen BRAM, Dr, Hebrew University, Israel

Setenay Nil DOĞAN, Asst. Prof, Yıldız Technical University, Turkey

Elena KOBAKHIDZE, Assoc. Prof, V. I. Abaev North-Ossetian Institute for Humanitarian and Social Studies of VSC of RAS and the Government of North Ossetia-Alania, Russian Federation

Elena MOROZOVA, Prof, Kuban State University, Russian Federation

Aylin Dikmen ÖZARSLAN, Dr, Mimar Sinan Fine Arts University, Turkey

Muhittin Tolga ÖZSAĞLAM, Dr, European University of Lefke, Northern Cyprus

Walter RICHMOND, Dr, Occidental College, USA

Ulaş SUNATA, Assoc. Prof, Bahçeşehir University, Turkey

Sufian ZHEMUKHOV, Dr, George Washington University, USA

Lidia ZHIGUNOVA, Asst. Prof, Tulane University, USA

İÇİNDEKİLER / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

- 173-180 Editörden / Editor's Forward
Jade Cemre ERCİYES
- 181-204 Uzunyayla Çerkeslerinde Ceug Kavramına Oyun ve Karnaval
Literatüründen Bakmak / Analysing The Jeug Concept in
Uzunyayla with Play and Carnival Literature
Dijan Özkurt
- 205-232 Cizvit Misyonerin Gözünden Tokat'ta Kuzey Kafkas Göçmen
Köyleri: Bey Düğünü ve Vatan Marşı / North Caucasian
Immigrant Villages as Seen by a Jesuit Missionary in Tokat:
the Princely Wedding and the Motherland Anthem
Antoine Poidebard - Georgy Chochiev
- 233-248 18-20. Yüzyıllarda Kuzey Kafkasya'da Dağlardan Düzlüklere
Yerleşme / Migrations From Mountain to Plain in North
Caucasus in The XVIII—XX Centuries
Natalya Volkova
- 249-252 Arşiv Belgeleri / Archival Documents
- 253-290 The Story of Circassian Tobacco / Çerkes Tütününün Tarihi
Sufian Zhemukhov
- 291-306 The Legal System of Terek Oblast in 1870-1917: The
Organizational Characteristics and Separating Jurisdictions /
Terek Oblast'ında 1870-1917 Yıllarında Hukuk Sistemi:
Organizasyon Özellikleri ve Yetki Alanlarının Ayrımı
Alexey Abazov
- 307-324 Possible Challenges to the Republic of Abkhazia in the Focus
of Trump Administration's Geopolitical Interests in The
South Caucasus / Güney Kafkasya'da Trump Yönetiminin
Jeopolitik Çıkarlarının Işığında Abhazya Cumhuriyeti'nin
Yaşayacağı Muhtemel Zorluklar
Madina Aublaa
- 325-326 Kitap İncelemesi: "Çerkes Soykırımı - Walter Richmond"
Nejan Tulgar
- 327-328 Book Review: Putin's Olympics: The Sochi Games and the
Evolution of Twenty-First Century Russia
Urban Jaksa
- 329-330 Kitap Tanıtımı / New Publications

Editörden

Jade Cemre Erciyes

2017 Kasım ayında devraldığım Kafkasya Çalışmaları – Sosyal Bilimler Dergisi'nin (ya da bundan sonra bahsedeceğim kısa adıyla JOCAS'ın) editörlük görevinde ilk editöryel yazım. Yrd. Doç. Dr. Murat Topçu, Dr. Zeynel Abidin Besleney, Doç. Dr. Ümit Ekin ve Yrd. Doç. Dr. Tufan Turan'ın editörlüğünde 2015 yılında yayın hayatına başlayan JOCAS, 2017 sonuna gelindiğinde 5 sayı yayınlanmıştı. İlk 5 sayıda Türkçe 9, İngilizce 10 ve Rusça 7 toplamda 26 özgün araştırma makalesi yayınlandı. Bunlardan 14'ü tarih alanında, kalan 12'si sosyoloji, siyaset bilim, etnografi-kültür ve dil çalışmaları alanlarının kesişiminde yer alan, farklı disiplinler arası yaklaşımlar ve araştırma yöntemleri kullanan makalelerdi.

Bugüne kadar yapılanlar yayınlanma amaçlarında belirtildiği gibi farklı disiplinlerden akademisyenler ve araştırmacılar arasında bir köprü işlevi görerek Kafkasya çalışmalarını tarihi, sosyolojik, politik ve ekonomik bir formasyon olarak genişletilmesi ve derinleştirilmesi önceliğiyle hareket etmiş böylece Türkiye'de Kafkasolojinin akademik bir disiplin olarak oluşmasına katkıda bulunmaya başlamıştır. Bu, editörlerin ve Türkiye, Kafkasya ve Avrupa'da birçok akademisyenin özverili çalışmaları sayesinde olmuştur.

Dergide araştırma makalelerinin yanı sıra daha önce farklı dillerde yayınlanmış özgün ve ileride başka çalışmalara yol gösterebilecek nitelikteki akademik çalışmalar ya da araştırmacıların ve ilgililerin çok kıymetli bulacağı arşiv niteliğindeki belgelerin tercümeleri de yayınlanıyor. İlk 5 sayıda yazar ya da yayıncılarından izin alınabilen 7 makale ve arşiv niteliğindeki çeşitli belgeler Türkçe akademik literatüre kazandırıldı. Bu noktada özellikle gönüllü çevirmenlik ve editörlük yapan akademisyenlerin desteği üretimin çok dilli ve çok yönlü olarak devam etmesi için çok kıymetli.

Editörlük görevine başladığım günden beri, yayın imtiyaz sahibi ve genel yayın editörümüz Murat Topçu ile birlikte öncelikle tamamıyla TÜBİTAK tarafından ücretsiz sunulan bir akademik dergi veri tabanı olan Dergipark (ULAKBİM) üzerine taşınan dergimizi sistemin güncel

yapısına uygun hale getirmeye çalıştık. Dergipark üzerinden sunulmak JOCAS'a birçok farklı avantaj sağlıyor. Bunlardan ilki herhangi bir kurumun (örneğin bir üniversitenin) sponsorluğunda olmayan dergimizin uluslararası akademik makale tarama veri tabanlarına ulaşımı için koşul olarak sunulan bazı imkanların (örneğin ücretli olarak edinilen DOİ numaraları) ya da belli teknik alt yapıların ULAKBİM tarafından ücretsiz olarak sunulması. Kabul süreci için 2-3 yıl bizi takip edecek olan SCOPUS gibi hem Rusya'da hem de Türkiye'de puan almak ve akademik yükselme için önemli sayılan bazı veri tabanlarına girme süreçlerinde kontrolü kolaylaştırdığı ve temel yapısal taleplere göre sürekli olarak güncellemeler sunduğu için de bu sistemde olmak avantaj sağlıyor. Teknik sorunlarla ilgilenen, sorularımıza cevap veren uzmanların kurdukları sistem hem dergi ile ilişkili verilerin güvenliğine hem de kör hakemlik sürecinin gerektiği şekilde "şeffaflığına" da olanak veriyor.

Ancak bu tür hazır sistemleri kullanmanın bizim gibi "uluslararası" ve çok dilli dergiler için bazı sıkıntıları da oluyor. Özellikle Rusçadan başka dil bilmeyen Kafkasoloji uzmanı akademisyenleri, sistemin henüz Rusça seçeneği sunmuyor olması sebebiyle, hakemlik ya da makale gönderme süreçlerine dahil ederken oldukça zorlanıyoruz. Ayrıca kullanıcı giriş seçenekleri sürekli güncellendiği için açıklamalarımızı sisteme uygun şekilde 3 dilde düzenlerken sorunlarla karşılaşyoruz. Ancak ULAKBİM ile işbirliği içinde bu süreçleri iyileştirmeye çalışıyoruz.

Son 3 ayda yoğun şekilde makale yazım kurallarımızı uluslararası açık kaynak, akademik makale yazım standartlarına uygun hale getirdik. Birçok yeni ulusal ve uluslararası makale tarama veritabanına başvurduk ya da kaydolduk. Yavaş yavaş tüm makalelerimiz için yayımlandıkları diller dışındaki 2 dilde "genişletilmiş" özetler oluşturmayı planlıyoruz. Bu şekilde derginin o dilleri bilmeyen okuyucuları tarafından da içerik olarak daha rahat takip edilmesini sağlayacağız.

Önümüzdeki yıl içinde okuyucularımıza iki İngilizce özel sayı sunacağız. Bunlardan ilki Madina Tlostanova'nın editörlüğünü üstlendiği Diaspora'dan Kafkasya'ya Toplumsal Cinsiyet Özel Sayısı. Dergiye önümüzdeki aylarda internet sayfamızdan ulaşabileceksiniz. İkinci özel sayımız ise ilk editöryel yazımın da ana konusu olan

geçtiğimiz Kasım ayında İsveç'in Malmö şehrinde Malmö Üniversitesi Kafkasya Çalışmaları tarafından 23-24 Kasım 2017 tarihlerinde düzenlenmiş olan "Circassians in the 21st Century: Identity and Survival – in the homeland and diaspora" ("21.nci Yüzyılda Çerkesler: Anavatanda ve Diasporada Kimlik ve Hayatta Kalma") konferansından bazı makalelerden oluşacak bir özel sayı. Bu özel sayının editörlüğünü ise dergimizin yayın kurulunda bulunan ve ilk kuruluşundan beri destek veren Lars Hansen ve danışma kurulunda bulunan Karina Vamling yapacaklar.

Malmö'de düzenlenen 21.nci Yüzyılda Çerkesler konferansında çok değerli misafir konuşmacılar vardı. Ancak daha önemlisi, hemen öncesinde düzenlenen 2.nci Rusya ve Kafkasya Bölge Araştırmaları (RUCARR) Konferansı sebebiyle dinleyicilerin Kafkasya'nın ve Rusya'nın her bölgesiyle ilgilenen geniş bir kitleden oluşması oldu. Hatta bazı konuşmacılar RUCARR konferansında da Kafkasya ve Çerkesler ile ilgili sunumlar yaptılar. Bunlardan biri Almanya'dan katılan konuşmacı Oleksandr Polianichev'in "Colonial Entanglements: The Expulsion of the Adyghe as a Challenge to the Russian Nationality" (Sömürgeci Karmaşıklıklar: Adıgelerin Sürülmelerinin Rus Milliyetine Tehdidi) idi. Konuşmacının sözlerini Çerkeslerin sonsuza kadar bölünmüş bir millet olacağı ifadesiyle bitirmesi katılımcıları aynı gün başlayacak olan konferansın temel sorusuna hazırlamak ister gibiydi.

21.nci Yüzyılda Çerkesler Konferansı'nın açılışının hemen ardından geçtiğimiz aylarda Erdoğan Boz tarafından Türkçe'ye kazandırılan (ve bu sayımızda hakkında Nejan Tulgar tarafından yazılmış bir değerlendirme yazısı bulacağınız) Çerkes Soykırımı kitabının yazarı Walter Richmond'ın "Tiflis Arşivleri bize aslında ne söylüyor?" başlıklı konuşması yer aldı. Konuşmasında Tiflis arşivinden aldığı belgelerin tümünü inceleme, analiz etme ve kitabında kullanma şansı olmadığını, bu değerli belgelerin ve kendisine verilmeyen daha birçok belgenin daha analiz edilmesinin önemli olduğunu söyleyen Richmond, isteyen araştırmacılar ile beraber çalışma olasılıklarının değerlendirilebileceğini dile getirdi.

İkinci davetli konuşmacı ise JOCAS dergisinin kurucu editörlerinden "Türkiye'de Çerkes Diasporasının Siyasi Tarihi" adlı kitabı Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan 2016 yılında çıkmış olan Zeynel Abidin

Besleney'di. Besleney, Türkiye'de Doğu Marmara Bölgesi'nde Çerkes Kimliğinin Gastromilliyetçilik ve Etno-turizm ile Hayatta Kalışı ve Dönüşümü (Survival and Transformation of Circassian Identity in the Eastern Marmara Region in Turkey through Gastronationalism and Ethno-Tourism) başlıklı fotoğraflar ve lezzetli hikayelerle dolu rengarenk bir konuşma yaptı. Özellikle daha önce Kafkasya'da etno-turizm üzerine araştırma yapmış olan dinleyiciler diasporada bu pek de araştırılmamış konuya oldukça ilgi gösterdi.

İki konuşmacının ardından kendisi de bir konuşma yapmak için gelecekten ani bir şekilde hayatını kaybeden Ürdün'den Çerkes araştırmacı Amjad Jaimoukhua hakkında Lars Hansen bir anma konuşması yaptı. Çerkesler: Bir el kitabı (The Circassians: a Handbook) ve Çerkesler hakkında yazılmış 2000'den fazla eserin kaynakça bilgilerini içeren Çerkesler Bibliografyası (Circassian Bibliography) gibi önemli eserleri ile tanınan Jaimoukhua'nın ölümü Kafkasoloji açısından üzücü bir kayıptır.

Sonrasında verilen arada sivil toplum örgütlerinin ve bazı belgelerin poster sunumları gerçekleşti. Poster sunumlarına örgütleri temsilen sorulara cevap veren gönüllüler ve görevliler eşlik ettiler. Nuremberg Çerkes Kültür Derneği (Almanya); Çerkes Yardım Derneği, (Ürdün); Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti ve Çerkes Dernekleri Federasyonu, KAFFED, Adige Dil Derneği, (Türkiye); Tiflis Çerkes Kültür Merkezi (Gürcistan); Çerkes Geri Dönüş Kurumu (Circassian Repatriation Organisation), Çerkes Kongresi ve Çerkes Birliği (Circassian Congress and Circassian Union)'nin poster sunumları konferans katılımcıları tarafından ilgiyle karşılandı.

Kapanış oturumunda ise yine bu sayımızda bir makalesi de yer alan, yayın kurulumuzun değerli üyesi Sufian Zhemukhov'un Soçi Olimpiyatları ile ilgili konuşması yer aldı. Zhemukhov'un aynı konu hakkında İngilizce yayınlanan kitabı ile ilgili bir değerlendirme yazısını da bu sayımızda bulabilirsiniz.

İkinci gün paralel oturumlarda düzenlenen 6 panelde toplam 16 konuşmacı yer aldı. Kafkasya'dan, diasporadan ve Avrupa'nın farklı yerlerinden araştırmacıların renkli konuşmalarına yoğun tartışmalar eşlik etti. Kapanış yorumlarında Madina Tlostanova'nın özellikle vurguladığı gibi genç kadın araştırmacılar, yeni araştırma yöntemleriyle ve içeriden araştırmacılar olarak büyük heyecan

duyarak yaptıkları araştırmaları sunduklarında Kafkasoloji / Çerkes araştırmaları alanının değişmeye ve dönüşmeye başladığının kanıtı olacak çok önemli konuşmalar yaptılar. Didem Baş Bilge'nin Suriyeli Çerkes Mülteciler hakkında tarihten günümüze kimlik ve varoluşlarının arka planı, daha sonra Türkiye'ye getiriliş süreçleri, Türkiye'deki yaşam mücadeleleri sırasında diasporanın gösterdiği birlikteliğe dair konuşması dinleyicilerden yoğun ilgi gördü.

Anadolu Üniversitesi'nden Ufuk Çevik'in diasporadan anavataana turistik ziyaretlerin mekansal bağları ile ilişkisi hakkındaki konuşması, konferansın diasporadan Kafkasya'ya uzanan önemli örneklerinden biri oldu. Roma Üniversitesi'nden Giuliano Bifulchi Irak Çerkesleri ve Truman Enstitüsü'nden Chen Bram'ın İsrail ve Amerika'daki küçük ölçekli Çerkes diasporalarının varoluş mücadeleleri ile ilgili yaptıkları sunumlar diasporalar arasındaki iletişimin ve etkileşimin Kafkasya ile ilişkiler kadar önemli olduğunu ortaya koydu. Bifulchi'ye göre Irak'ta 30 ila 50 bin arasında Çerkes yaşıyor. 2016 yılında Irak hükümetinden eşit haklar ve azınlık olarak yasal koruma talep edebilmek için Irak Çeçenya ve Dağistan ile Dayanışma ve Çerkes Derneği'ni kuran Kafkas diasporasının varolma mücadelesinin Irak'taki karışıklıklar ve DAES'den de olumsuz şekilde etkilenmeye devam ettiğini söyledi. Chen Bram'ın sayıları sadece birkaç bin olan İsrail ve New Jersey, Amerika'daki Çerkesler hakkında söyledikleri ise başta evlilik, anadilin korunması ve eğitim alanında olmak üzere sürekli olarak varoluş sorunlarıyla mücadele içinde olduklarını ortaya koydu. Özellikle bu noktada diğer diasporalar ile iletişimde olmaları, Çerkes olan ancak kendi gruplarından olmayan kişilerle evlilik imkanı sunması açasından önemli bir rol oynuyor. İsrail diasporasının İsrail okullarında dolaşarak Çerkes soykırımı üzerine eğitimler vermeleri ve New Jersey diasporasının akademik kurumlarla kurdukları işbirliği üzerinden aynı konuya uluslararası akademik bir ilgi uyandırabilmiş olmaları da diasporanın kimlik mücadelesi ile ilgili önemli örnekler olarak ön plana çıkıyor.

Adığey Devlet Üniversitesi'nden Marziyat Bidanok'un Çerkes dili ve Çerkes kültürünün küreselleşme karşısında varoluş mücadelesi hakkındaki sunumunun odağı yeni neslin anadilini kaybettiği ancak koruması gerektiği tartışmasına odaklandı. Son panelde ise benim de içlerinde olduğum dört konuşmacı yer aldı. Bu sayımızda yüksek lisans

tez araştırmasından yazdığı bir makalesini yayınladığımız Sosyolog Dijan Özkurt, 2000'lerden itibaren yeni tip örgütlenme pratikleri gösteren Çerkes gruplarından Kafkasya Forumu'nu incelediği araştırmasını sundu. Forum'un özellikle genç ve kentli Çerkeslerden oluşan örgütlenmesinin modern teknolojik imkanları kullanarak daha küresel bir düzeyde örgütlenme gerçekleştirebiliyor olmasından, Forum üyelerinin hem Çerkes kimlikleri hem de sahip oldukları diğer kimliklerin kesişiminde öznelliklerini ve politik eylemliliklerini kurabilmelerinden bahseden Özkurt, Forum'un Türkiye içerisindeki eylemlerinin sadece Çerkes kimliğinden beslenmeyişinin örgütlenen uluslararası eylemlerde de gözlemlenebildiğini ortaya koydu.

Yine son panelde Amerika'dan gelerek otoetnografik yöntemle (kendi yaşam hikayesi üzerinden) Çerkes kimliğinin açık toplumlardaki varoluş mücadelesinden ve çeşitlenmesinden bahseden Yasmine Shawwaf'da dinleyicilerden büyük ilgi gören bir sunum yaptı. Genç bir "hibrit-Çerkes" kadınının kendi içinde ve çevresiyle iletişimde, örneğin Ürdün'de uzun yıllar sonra kavuştuğu akrabalarıyla ilişkisinde, ya da akademik dünyada ve günlük hayatta karşılaştığı Çerkes olmayanlarla konuşmalarında, ailesi, sevdiği ve arkadaşlarıyla yaşantısında sürekli değişen, farklılaşan, yeni anlamlar kazanan Çerkesliği ile ilgili sunumu, diasporayı ve anavatandaki Çerkesleri tek bir kalıba ya da tek bir tanıma sığdırmaya çalışan yaklaşımlara güçlü bir karşı duruş olarak Konferansta önemli bir tartışmaya zemin açtı.

1990'ların sonunda mIRC (Internet Sohbet Platformu) kullanan Çerkesler ile ilgili benim yaptığım araştırmanın sunumu ise konferansın yine önemli argümanlarından biri olan "yakın dönemde" Çerkeslerin internet üzerinden örgütlenmeye başladıkları önermesi hakkında bir başka soru işaretini ortaya attı. Dünyadaki diasporalardan daha erken dönemde internet üzerinden örgütlenebilen Çerkeslerin henüz küresel düzeyde bir örgütlenmeye gidememiş olmalarında sebep Shawwaf'ın konuşmasında örneklenen yerel düzeyde farklılaşan ve küreselleşen Çerkes kimlikleri mi acaba?

Büyük çaplı ve birbirinden farklı küçük ölçekli yaşantı ve araştırmalara ses veren Malmö 21.nci Yüzyılda Çerkesler Konferansı, Çerkeslerin kimliklerini koruma ve var olma mücadeleleri konusunda araştırmacılara birçok yeni soru daha sordurarak sona erdi. Makale haline gelmeyen sunumların bir kısmına ve katılımcılarının yaptıkları

sunumların özetlerine Malmö Üniversitesi Kafkasya Çalışmaları'nın resmi internet sitesinden ulaşabilirsiniz.¹

Bu yazım özellikle Malmö'deki konferansa ve derginin geçmişine odaklansa da geçtiğimiz ay İzmir Ege Üniversitesi'nde yapılmış olan "Kafkasya Kökenlilerin Hafıza Mekanları Çalıştayı"na da kısaca değinmek istiyorum. Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN, Doç. Dr. Yahya Kemal TAŞTAN, Tuğba ERDEM ve Didem ÇATALKILIÇ tarafından gerçekleştirilen aynı isimli TÜBİTAK 1001 projesinin kapanış etkinliği olarak düzenlenen çalıştaya, Türkiye'nin birçok yerinden konuşmacılar katıldı. Çalıştay sunumlarını ve yayınlanacak olan proje rapor ve çalışmaları bir sonraki sayımızda detaylıca değerlendirmeyi umarak bugün sadece çalıştayda detaylıca tartışılan birkaç önemli konuya değinmek istiyorum. Dergimiz editörü Murat Topçu'nun sunumunda ortaya koyduğu, hazırlanan akademik çalışmalarda isimlendirme konusunda iç tutarlılığın olmayışı, Çerkesler arasında içeriden de dışarıdan da araştırmacı olarak araştırma yapmanın henüz detaylıca ortaya koyulmamış olan zorlukları (ki bu konuda JOCAS'ın beşinci sayısında yayınlanan Setenay Nil Doğan'ın makalesinde bazı tartışmalar dile getirilmiştir), tarihsel metinlerin hafıza transferinde oynadıkları roller ve bunların günümüze aktarımlarında çıkan sorunlar yine önümüzdeki yıllarda Kafkasoloji alanında çalışacakları meşgul edecek önemli araştırma sorularıdır.

Malmö'deki konferans ve İzmir'deki çalıştaydan çıkan en önemli sonuç, yazımın başında da söz ettiğim gibi, Kafkasya çalışmaları alanında ortaya bilimsel, disiplinler arası, çok dilli ürünler çıkarabilmek için alanda çalışan uzmanların öneri ve katkılarını işbirliği içinde hayata geçirebilmeleridir. Bu vesileyle bir kez daha bu sayıda ve önceki sayılarda editör, yazar, hakem, çevirmen olarak katkı sağlayan tüm akademisyenlere teşekkür ederim. Yeni sayılarda dergimize katkı sağlamak isterseniz jocasdergi@gmail.com adresinden iletişime geçebilirsiniz.

¹ <https://caucasusstudies.mah.se>

Uzunyayla Çerkeslerindeki *Ceug* Kavramına Oyun ve Karnaval Literatüründen Bakmak*

Dijan Özkurt**

Özet

Bu çalışmanın konusu Uzunyayla Çerkeslerindeki ceug ritüelini oyun ve karnaval literatürü içinde tartışmaktır. Ceug Çerkes çok tanrılı inancında ayin, oyun ve kurban gibi pek çok farklı ritüel disizinden oluşan büyük bir merasimdir. Uzunyayla Çerkeslerindeki ceug merasiminin özellikle oyunsal ve karnavalesk yapısını yansıtan ritüel vuic ve bu ritüellerde önem arz eden karakter ise ceuguako/hatıyako karakteridir. Eldeki çalışmada vuic ritüeli ve ceuguako/hatıyako karakterlerine odaklanılarak genel anlamda ceug kavramının çok tanrılı Çerkes inancına kıyasla Uzunyayla'daki Çerkeslerde ne şekilde dönüştüğü ortaya koyulmaktadır. Sonuç olarak çok tanrılı Çerkes inancındaki anlamlarına kıyasla Uzunyayla'daki ceug kavramının kimi yönleriyle oyun ve karnaval karakterini koruduğu kimi yönlerinin ise farklılaştığı ve karnavalesk anlamının daraldığı sonucuna varılabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: ritüel, Uzunyayla, Çerkes, oyun, karnaval, ceug

Analysing the *Jeug* Concept in Uzunyayla with Play and Carnival Literature

Abstract

This study discusses the jeug ritual of the Circassians of Uzunyayla (an area in eastern Turkey) within the play and carnival literature. Jeug of the polytheist Circassian belief is a big ceremony composed of various elements as sacrament, play and sacrifice. Wuic ritual and the jeuguako/hatıyako

* Bu makale 2016 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji A.B.D.'de Doç. Dr. Sibel Yardımcı danışmanlığında yapılan "Uzunyayla Çerkeslerinde Ritüel, Oyun ve Karnaval" isimli yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

** Dijan Özkurt, Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü; Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Türkiye; ozkurdijan@gmail.com
(Gönderim / Received: 30.03.2018; Yayın Kabul / Accepted: 31.05.2018)

character that has a very important place in these rituals are the two things that reflect the play and carnivalesk structure of the jeug ceremony of the Circassians of Uzunyayla. This paper reveals how jeug has continuities and disjoints in Uzunyayla from the polytheist Circassian belief by focusing on the jeuguako/hatıyako character. In conclusion, it can be said that despite its different meaning in the Circassian polytheist belief the jeug concept in Uzunyayla has protected some aspects of the play and carnival characteristics while some has changed and the carnivalesk meaning has shrinked.

Keywords: *ritual, Uzunyayla, Circassian, play, carnival, jeug*

Giriş

Ceug sözcüğü bugün Çerkesçede gündelik dilde düğün ya da eğlence anlamında kullanılır. Gündelik dildeki kullanımı sınırlı bir anlam ifade etse de *ceug* Çerkeslerin çok tanrılı inanç sisteminde ayinsel ve oyunsal karakterdeki pek çok ritüeli barındıran büyük bir merasim olarak karşımıza çıkar. Bu yazıda amacım, *ceug* kavramının özellikle oyunsal karakterine odaklanarak, oyun ve karnaval kavramıyla birlikte düşünmek ve bu kavramın Kayseri-Uzunyayla bölgesindeki Çerkeslerin ritüellerinde çok tanrılı döneme oranla ne şekilde dönüştüğüne bakmaktır. Bunu yaparken ilk olarak *ceug* kavramının etimolojik kökenine değinecek ve farklı dillerdeki oyun ile ilgili sözcüklere yer vereceğim. Bu noktada *ceug* kavramının çoklu karakterini oyun ve karnaval kavramlarıyla birlikte ele alacağım. İkinci olarak, *ceug* kavramının önemli bir bileşeni olan *ceuguako / hatıyako* karakterinin Kafkasya ve Uzunyayla'da nasıl anlamlandırıldığına değineceğim. Son olarak ise Çerkes çok tanrılı inanç sistemindeki *ceug* merasiminin oyunsal ve karnavalesk karakterini en iyi yansıtan ritüellerden biri olan *vııcdan* yola çıkarak söz konusu ritüelin çok tanrılı dönemde ve Uzunyayla'da ne şekilde karşımıza çıktığına; çok tanrılı dönemdeki anlamlarından ne şekilde farklılaştığına odaklanacağım.

Bu çalışmadaki mülakat verileri Ekim 2015- Şubat 2016 tarihleri arasında yüksek lisans çalışmam için yaptığım sözlü tarih verilerine dayanmaktadır. Söz konusu sözlü tarih çalışması Uzunyayla'da yaşamış olan 76-97 yaş aralığındaki 12 kişi ile Ankara ve Kayseri'de gerçekleştirilmiştir. Görüşülen kişilerin bir kısmı bu çalışmanın

odaklandığı dönemde Uzunyayla'da pek çok köyde bulunmuş ve bölgeyi tanıyan insanlarken bir kısmı da yalnızca yaşadığı köy ve çevresine hâkim olan kişilerdir. Sözlü tarih görüşmesi yapılan kişilerden isimleri ve Çerkesçe sülale isimlerinin çalışmada kullanılabilmesine dair izin alınmıştır. Dolayısıyla çalışma boyunca görüşmecilerle atıfta bulunulurken görüşmecilerin isimleri ve Çerkesçe sülale isimleri kullanılmıştır. Çalışmanın sınırlı olduğu zaman dilimi Uzunyayla özelinde görüşmecilerin çocukluk / gençlik zamanlarını yansıtan 1950-1980 aralığı olarak varsayılmıştır.

Eldeki çalışmada sözlü tarihin kullanılmasının nedeni, kaynak olarak kişisel anıların kullanılması, bu anıların hem tarihçilerin kullandığı belgeleri tamamlayıcı bir yanı olması, hem de alternatif bir tarih oluşturmasıdır. Sözlü tarih çalışmaları sıradan oldukları için önemsiz bulunan ve olası özneler olarak görülmeyen kişilerin sesinin duyulmasına imkân sağlar ve bu açıdan önemlidir (Counce 8). Dolayısıyla bu çalışmada sözlü tarihe başvurmak hafızanın ve geleneğin sözlü kültür ile aktarıldığı Çerkes toplumu anlamak için anlamlıdır. Zira çalışmada bir dizi ritüele odaklanılarak sorular yöneltilmekte ve bu ritüellere dair ayrıntılı tasvirler elde edilmektedir. Sözlü tarih, görüşmecilerin aktardıkları tasvirleri zaman zaman kendi yaşam öykülerinden de örnek olaylar anlatarak öyküleştirmesine olanak tanımaktadır. Bu bakımdan da toplanan veri zenginleşmektedir (Kümbetoğlu 72).

Kuramsal Çerçeve

Kültürel dönüşüm kuramları içinde önemli yer tutan isimlerden biri antropolog Clifford Geertz'tir. Geertz'in kuramsal yaklaşımı büyük ölçüde yorumsamacı yaklaşımdan beslenir ve bu açıdan da "anlama" hem epistemolojik hem de yöntemsel bakışını oluşturan merkezi bir kavram olarak karşımıza çıkar. Geertz'a(20) göre kültür, somut varlıklar olan toplumsal sembollerde ifadesini bulur ve kültürel incelemenin alanı da bu semboller olmalıdır. Ancak Geertz toplumsal sembollerini ele alırken pozitivistlerden farklı olarak özellikle anlam ve yorum üzerinde durur. Geertz kültürleri "yerlinin bakış açısından anlama"nın ancak "yoğun betimleme" (thick description) olarak adlandırdığı bir yöntem ile gerçekleştirilebileceğini savunur. Geertz yoğun betimleme'nin kültür araştırmacısı tarafından iki aşamada gerçekleştirilebileceğini belirtir; ilk aşama sembollerin anlamlarının

aktörlerin kendisinden öğrenilmesi ve kaydedilmesi iken, ikinci aşama aktörlerden etnografik yolla kaydedilen anlamların bilimsel bir dille yorumlanmasıdır (Hasanov 86). Geertz (*Yerel* 72) etnografin kendisine bilgi veren kişilerin algı dünyasını tam olarak algılayamayacağını belirtmesine rağmen yine de onları anlamının en iyi yolunun etnografik yöntem olduğunu savunur. Buradan hareketle antropolojide içeriye karşı dışarıya, nesnele karşı olgusal ve etiğe karşı emik kavramlarının yerine yakın-deneyim ve uzak-deneyim kavramlarını kullanır. Yakın-deneyim birinin neler gördüğü, hissettiği, düşündüğü, imgeleminin ne olduğu gibi şeyleri tanımlaması ve başkaları tarafından benzer bir biçimde uygulandığında hemen hissetmesidir. Uzak-deneyim ise, herhangi bir uzmanın bilimsel, felsefi ya da pratik amaçlarını ortaya koymasısıdır (Geertz 70-71). Geertz tanımladığı bu iki tutum içinde etnografin yapması gerekenin “başka bir halk için yakın-deneyim olan kavramları yakalamak ve onları kuramcılarının toplumsal yaşamın genel özelliklerini keşfetmek için biçimlendirdikleri uzak-deneyim kavramları içine aydınlatıcı bir içerikle yerleştirmek” (Geertz 71) olduğunu ve bunun başlı başına bir maharet olduğunu belirtir.

Kültürlerin yorumlanmasına dair Geertz’in bakış açısı iki bakımdan önem arz eder. İlk olarak Geertz’in yoğun betimleme olarak adlandırdığı etnografik yöntem öznenin bakış açısından simgelerin nasıl anlamlandırıldığını ortaya koymak bakımından önemlidir. Nitekim bu çalışmada ele alınan ritüellerdeki pek çok simge ve uygulama bu ritüelleri gerçekleştiren halkın onları nasıl anlamlandırdığından azade değildir; dolayısıyla bu çalışmada yoğun betimleme kullanılmaktadır. İkinci olarak Geertz’in kuramsallaştırmasında yakın-deneyim ve uzak-deneyim kavramlarının bu çalışma açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz. Topluluğun içinden bir araştırmacı olarak yakın-deneyime sahip bir araştırmacı konumu işgal etmek ve topluluğun bakış açısından üretilen anlamı uzak-deneyim içine yerleştirmeye çalışmak zorlayıcı bir çabadır. Ancak tüm zorlayıcılığına rağmen araştırmacı olarak mensup olduğum topluluğun kimliğine ve kültürüne özcü ve sabitleyici bir yaklaşımda bulunmadan, söz konusu kültürel öğelere bir köken ve hakikat atfetmekten ve onları başka halkların kültürel öğeleriyle etkileşim içinde düşünerek ele almaya çalıştım. Nitekim özellikle Kafkasya’daki

literatürde karşıma çıkan etnografik çalışmaların pek çoğunun eğilimi Çerkes kültüründeki ritüeller, mitolojik öğeler vb. konuları çalışırken bunlara köken atfetmek, başka halkların kültürleriyle olan etkileşimleri içinde düşünmekten kaçınmak ve yalnızca Çerkes kültürüne has öğeler olarak ele almak yönündeydi. Nihayetinde bu çalışmada özellikle topluluğun içinden bir araştırmacı olarak söz konusu eğilimden kaçınmaya çalıştım.

Karnavalesk Bir Oyun Biçimi Olarak *Ceug*

Çerkeslerin çok tanrılı inanç sistemi içindeki ritüeller arasında önemli bir yer işgal eden *ceugun* birden çok anlamı vardır. *Ceug* kavramının bu çoklu yönünü daha iyi anlamak için önce *ceugun* ne olduğuna bakmak gerekir. *Ceug* bugünkü Çerkesçede daha çok düğün, eğlence ve oyun anlamında kullanılmaktadır. Ancak Çerkeslerin çok tanrılı olduğu dönemde *ceug*, kimi zaman dua ve cenaze ritüellerinin içinde ve onlardan ayrılmaz bir biçimde karşımıza çıkarken, kimi zaman da dua sonrası eğlence olarak gerçekleştirilir. *Ceugun* cenazenin bir parçası olarak gerçekleştirilen biçimiyle eğlence olarak gerçekleştirilen biçimi sırasında yapılan ritüeller arasında farklılıklar bulunur. Örneğin; eğlence için yapılan *ceuglarda* müzik ve dans öne çıkarken cenaze töreni olarak yapılan *ceuglarda* at yarışı gibi oyunlar daha çok öne çıkmaktadır (Mijey ve Paştı, *Adıĝe* 134). *Ceugun* cenazenin bir parçası olduğu durumlarda oyunlar oynanması Kafkasyalı kimi folkloristlerce “ölen kişinin öteki dünyada yeniden bir hane kurmasının kutlanması” (Hakune ve Vunereko 12) şeklinde değerlendirilmektedir. Antropoloji literatüründeki bazı değerlendirmeler ise, cenaze törenlerinde yapılan yarışlar ve oyunların ölü kültürle ilişkisi olduğu ve oyuna ölünün de katıldığı inancının taşındığı yönündedir (Agamben 93).

Ceug ritüelinin çoklu karakteri farklı amaçlar için yapılan *ceugların* farklı isimleri olmasından da anlaşılmaktadır. Örneğin; düğün için *nısaşe ceug*¹, adak adanırken *nevuzır ceug*, bereketli bir yıl olması için bir haç etrafında dans edilerek yapılan *zor ceug* (Mijey ve Paştı, *Adıĝe* 134-135), kendiliğinden bir şekilde eğlenmek için bir araya gelerek dans

¹ Uzunyayla'da *ceugun* düğün anlamı (nısaşe ceug) şu çalışmada ele alınmıştır: Handan Değirmenci, “Çerkes Toplumunda Evlilik Pratikleri: Uzunyayla Örneği”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

etmek içinse *deyle geug*² gibi farklı türler ve isimler karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca *ceug* çocuk oyunlarını, boş zaman geçirmeyi ya da oyalanmayı kast etmek için de kullanılan bir sözcüktür. *Ceugun* vurguladığımız tüm bu farklı anlamlarını eğlenceyi de kapsayan büyük bir oyun başlığı altında düşünebiliriz. Oyunun başka dillerdeki anlamlarına baktığımızda *ceuga* benzer şekilde, pek çok dilde birden fazla anlamı işaret eden kelimelerle karşılandığını görürüz. Örneğin; Fransızca, Almanca, İngilizce ve İtalyancada çalgı çalmak oynamak fiiliyle karşılır (And 36). Bu dillerde oyunun ikili anlamı müziğin de oyun alanı içinde düşünüldüğünün göstergesidir. Türkçede ise oyun; dans etmek, hile ve sahtekârlık ve zar ile oyun oynamak gibi anlamlara gelmektedir. Bunun yanında Türkçede oyun sözcüğü oyun ile kutsallık arasındaki bağı da gösteren şekilde; Orta Asya'da şamana verilen isim ve aynı zamanda şaman töreninin tümü için de kullanılmaktaydı (And 37). Bu noktada Çerkesçede de benzer bir durum karşımıza çıkar, zira *ceug* hem oyun anlamına gelmekte hem de ayini kast etmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla sözcüğün hem Türkçe hem Çerkesçedeki kullanımları oyunla ayin arasındaki bağı göstermektedir. Bu noktada *ceug* kavramını oyun ve karnaval mefhumuyla ilişki içinde düşünmek için oyun ve karnaval literatürüne başvurmak anlamlı olacaktır.

Johan Huizinga *Homo Ludens* isimli çalışmasında oyunu pek çok bakımdan ele alır ve özellikle kültürle ve ritüelle olan ilişkisini öne çıkarır. Huizinga (71), kültürün oyunla doğduğunu söyler ve oyunun kültür yaratıcı bir işlevi olduğuna vurgu yapar. Ona göre kültür, oyun biçiminde doğar ve başlangıçtan itibaren oynanan bir şey olarak tezahür eder. Kültürle oyunun bağlantısı tek başına oynanan oyunlarda değil daha çok oyunun bir topluluk ya da grup tarafından icra edildiği biçimlerde görülebilir. Huizinga, grupça oynanan bazı oyunların hayvanlarda da görülmesini oyunun kültürden önce geldiğinin bir kanıtı

² Deyle geug: 'Deli ceug'u anlamına gelmektedir. Spontane bir biçimde toplanarak yapılan eğlence için kullanılan bir ifadedir. Kaynak kişi: Karden Leyla, 76 Yaş, Kadın, Kayseri, 23 Ekim 2015 tarihli mülakat. Metin boyunca ceug olarak kullanılan sözcük bu alıntıda geug olarak verilmiştir çünkü kaynak kişi Kabardey lehçesinde konuşmaktadır ve Uzunayla Kabardey lehçesinde ceug kelimesi geug olarak söylenir. Deyle (делә) kelimesi burada ilk anlamıyla ('deli') değil taşkın, coşkulu bir eğlence anlamında kullanılıyor.

olarak sunar. Söz konusu özellikleriyle birlikte oyun Huizinga (50) tarafından şu şekilde tanımlanır;

“Oyun, özgürce razı olunan, ama tamamen emredici kurallara uygun olarak belirli zaman ve mekân sınırları içinde gerçekleştirilen, bizatihi bir amaca sahip olan, bir gerilim ve sevinç duygusu ile ‘alışılmış hayat’tan ‘başka türlü olmak’ bilincinin eşlik ettiği, iradi bir eylem veya faaliyettir”.

Bu tanımda öne çıkan oyunun belirli bir yer ve belirli bir zaman sınırları içerisinde gerçekleştirilmesi, oyun ve ritüel kavramları arasındaki benzerliklerden biridir. Huizinga (28) ritüelin gerçekleştirildiği yer ve kutsal eylem alanı kavramlarını birbirinin yerine kullanır. Bu anlamda oyunun gerçekleştiği yer ile kutsal eylemin yani ritüelin gerçekleştiği yer arasında bir benzerlik vardır. Bu yerler, arena, oyun masası, sihirli çember, tapınak gibi belli sınırları olan ve tahsis edilmiş, kutsallaştırılmış kendi sınırları içinde özel kurallara tabi kılınmış yerlerdir. Yalnızca mekân değil, belli bir zamanda gerçekleştirilmesi bakımından kutsal eylem ile oyun benzerlik gösterir. Kutsal eylem de oyun da gündelik hayatın dışında gerçekleştirilir ve gündelik hayatın kural ve örflerinin oyun alanında ya da ritüel alanında yeri yoktur (Huizinga 30). Ancak Huizinga (33)’ya göre, oyun ve ritüel “gölkemini dışarıya, olağan dünyaya yansıtmakta ve bayramı kutlamış olan grup için, bir dahaki kutsal dönem gelene kadar güvenlik, düzen ve refah sağlamaktadır.” Oyun ve ritüelin iç içe karakteri Giorgio Agamben tarafından da *Çocukluk ve Tarih* çalışmasında belirtilmiştir. Oyun ve ritüel her toplumda işleyen iki ayrı eğilim olarak görünse ve kimi zaman biri diğerine üstün gelse de asla karşılıklı olarak birbirlerini devre dışı bırakamazlar. Dolayısıyla Agamben (34) de oyun ve ritüeli “ayrı birer makine olarak değil, tek bir makine, tek bir ikili dizge olarak” değerlendirir. Huizinga oyunun kutsal ve ritüelle olan benzerliğini gündelik hayattan sınırlı bir zaman ve mekândan ayrılması özelliğiyle kurarken, bir yandan da oyunun gündelik hayata taşınan bir yanı olduğunu söyler. Agamben ise oyun ve ritüeli ele alırken, esasen Huizinga’nın benzer karakterine vurgu yaptığı iki ayrı mefhumu aynı mekanizmanın iki parçası şeklinde birleştirir. Böylelikle Agamben hem oyun ve ritüel arasındaki benzerliği vurgulamakta hem de ortak bir mekanizmanın parçaları

olarak oyun ve ritüelin gündelik hayattan ayrıldıklarını ima etmektedir.

Oyun ve ritüelin alanına yeni bir kavramı Mihail Bahtin'in kullandığı karnaval kavramını³ da ekleyebiliriz. Oyun ve ritüelin gündelik hayatın dışında bir mekân ve zamanda kendi kuralları içinde gerçekleştirilmesi karnaval ile benzerlik gösterir. Bahtin (34) *Rableais ve Dünyası* isimli çalışmasında ortaçağ karnavallarının gerçekleştirildiği karnaval meydanlarında hayatın yalnızca karnavalın kendi özgürlüğünün yasalarına tabi olduğunu yazar. Bahtin (*Rabelais* 32) gülmeye dayalı geleneğin onaylandığı bütün protokol ve ritüellerin Ortaçağ Avrupası'nın tüm ülkelerinde görüldüğünü ve ciddiyet ve resmiyetin timsali kiliseden ve feodal siyasi kült biçim ve törenlerden ayrıldığını belirtir. Bu yönüyle karnaval resmiyetin dışında ikinci bir hayat kurar. Ancak karnaval yalnızca karnaval meydanıyla sınırlı kalmaz ve evlere de taşar. Bahtin (*Dostoyevski* 191) karnavalın ana arenasının meydan ve meydana bağlanan sokaklar olduğunu yazar. Ancak karnaval esasen meydanda gerçekleştirilse de evi de istila eder ve bu yönüyle de meydan kendini genişleten ve karnavala herkesi katan bir şekle bürünür. Karnavalın karnaval meydanıyla sınırlı kalmayıp evlere taşması ve karnavala herkesin katılıyor olması karnavalın oyun ve ritüele benzer yönleridir; zira oyun ve ritüelde de hem sınırlı bir alan vardır, hem de bazen bu iki etkinlik gündelik hayata taşmaktadır.

Oyun, ritüel ve karnavalın söz konusu iç içe geçen karakteri *ceugda* en iyi şekilde yansımasını bulur. *Ceug* da aynı oyun ve karnaval gibi pek çok yönüyle yapıldığı zamana özgüdür, kendi içindeki kurallar dışındaki herhangi bir yasaya tabi değildir ve gündelik hayatın dışında bir etkinliktir. Aynı oyun ve ritüel alanının belirli olması ve günlük hayatın bu alanın dışında bırakılması gibi *ceug* dairesi de kendi alanını belirler ve o daire içinde yalnızca *ceugun* kuralları geçerlidir. *Ceug* dairesi aynı zamanda kozmik bir niteliğe de sahiptir. Folklorist

³ Karnaval kavramının ritüel ile olan ilişkisinden Bahtin de bahsetmektedir. Bahtin karnavalların çok tanrılı dönem ayinleri ve şenlikleriyle kökensel anlamda ilişkili olduğunu ve ortaçağ karnavallarına ilişkin pek çok incelemenin çok tanrılı köklerinden bağımsız olarak gerçekleştirildiğini bunun da karnavalı anlamak için yeterli olmadığını savunur.

Barasbiy Bğajnoko *ceug* dairesinin gökyüzü ve yeryüzünün, tanrı ve insanın birbirine yaklaştığı bir mekân olduğunu söyler. Nitekim Bğajnoko, *ceug* dairesinin içinde dans ederken kadının uzun süre pistte tutulmasının *ceugun* çok tanrılı dönemdeki ayin biçimlerinden olan tanrıya insan kurban etmenin bir göstergesi olarak kaldığını da iddia eder (Mijey ve Paştı, *Adığe* 136). Benzer şekilde Bahtin (*Rabelais* 48-49) de Rabelais'nin eserlerindeki halk mizah kültürü olan grotesk gerçeklikten bahsederken simgesel olarak kozmik unsurlara başvurulduğunu yazar. Grotesk gerçeklikte aşağı dünya, yukarı ise gökyüzüdür ve grotesk gerçeklikte yukarıda olan aşağı indirilerek itibarsızlaştırılır ve dünyevileştirilir. Bu itibarsızlaştırma sadece yıkıcı ve olumsuz değil, aynı zamanda yaratıcıdır ve yeni bir doğum için mezar kazar. Nihayetinde *ceug* pek çok yönüyle ritüel, oyun ve karnavalın kesiştiği bir mefhum olarak karşımıza çıkar.

Karnavalesk Bir Figür Olarak *Ceguako/Hatıyako*

Ceugun söz edilen oyun, ritüel ve karnaval ile olan bağlarını en iyi yansıtan karakter *ceguako* karakteridir. Ancak *ceguako* karakterinin ritüellerdeki izini takip ettiğimizde çok tanrılı dönemde kutsal ritüellerin yöneticisi olarak karşımıza çıkan *thamade* karakteriyle kesişen yönleri olduğunu görürüz. *Thamadenin* çok tanrılı dönem ritüellerindeki rolünün dua, ayin ya da *ceuglarda* yöneticilik yapmak olduğunu söyleyebiliriz. Bu kapsamda, *thamadenin* çok tanrılı dönemde büyü bir niteliği olan hasta sağaltma ritüeli *ç'apşeyi* yönetme, dua etme, kurban kesme ya da düğün yönetme gibi çok çeşitli etkinliği yerine getirdiği belirtilir. Ancak özellikle Kafkasya'da *thamadenin* bu farklı vasıfları zamanla farklı karakterler tarafından icra edilmeye başlanmıştır. Bu vasıflardan biri olan düğünü yönetme rolü zamanla *ceguako* ya da *hatıyakoya* geçmiştir.

Kafkasya'da çok tanrılı dönemde *ceguako* için kullanılan pek çok farklı isimden söz edilir. Bunlar; *cegupş*, *ceug tarşın*, *ceug hate*, *hatıyako* gibi sözcüklerdir. *Ceguako* kelimesi oyun kökünden türer ve Türkçeye oyun oynayan kişi, oyuncu olarak çevrilebilir. Ancak halkbilimci Mijey ve Paştı (*Peserey* 148) *ceguako* kelimesinin etimolojik kökeni hakkında kesin olarak bir kaniya varılamayacağını belirtir. *Hatıyako* kelimesinin etimolojik kökeni için ise Barasbiy Bğajnoko *hat* kökünün bugünkü Çerkesçedeki üstte olan anlamına

gelen *tet* sözcüğüyle aynı olduğunu *ceugun* başında olmak anlamında kullanıldığını belirtir (Mijey ve Paştı, *Peserey* 148).

Ceguako ile ilgili pek çok kaynakta farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Neguma Şora (81-82), *ceguakoların* şiir ve şarkı besteleyen, eğitimsiz fakat şiir konusunda yetenekli kişiler olduğunu yazar. *Ceguakoların* savaşlarda ordunun en önünde savaşan kişileri cesaretlendirmek için şarkılar söylediklerini ve korkusuz olduklarını ifade eder. Yanı sıra *ceguakolar* besteledikleri şarkılarla tarihsel olayları anlatarak da sözlü tarihin taşıyıcısı olarak nitelendirilir. Kafkas dil ve mitolojisiyle ilgili pek çok çalışması olan Georges Dumezil de *ceguakolar*dan benzer şekilde bahseder. Dumezil (468) *ceguakoların* büyük göçe katılan Kafkaslar için 1864'e kadar, doğrudan Kafkasya için ise günümüze kadar profesyonel bellek uzmanları olarak bulunduğunu ve sözlü olarak aktarılan efsanelerin onlar sayesinde korunduğunu ifade eder. Neguma (81-82) Müslüman Çerkeslerin Müslümanlığı kabul etmesiyle birlikte *ceguakoların* kaybolduğunu iddia eder. Ancak bu iddianın tamamen doğru olduğunu söyleyemeyiz zira her ne kadar eski biçiminden farklılaşmış olsa da Kafkasya'da 1918'de vefat eden Laşe Ağneko ve 1949'da vefat eden Sahid Mijey adlarındaki iki ünlü *ceguako* pek çok kaynakta geçer ve geride pek çok şiir bırakmışlardır. Benzer şekilde Uzunyayla'da da anlatılan pek çok aktarımda farklılaşmış olsa da *ceguakolar* bulunmaktadır.

Folklorist Zıramuk Kardenğuş (71-72) ise, Kafkasya'da *ceguakoları* profesyonel ve profesyonel olmayan *ceguakolar* olarak iki gruba ayırır. Profesyonel *ceguakolar* *ceug* boyunca orada bulunan ve yalnızca *ceguakoluk* yaparak geçinen kişilerdir, profesyonel olmayan *ceguakolar* ise profesyoneller olmadığında onların yerine çağrılan ve normalde halktan olan insanlardır. *Ceguakolar* tek başlarına olabileceği gibi enstrüman çalanlardan oluşan *ceguako* gruplarıyla birlikte de *ceugda* bulunabilirler. Profesyonel *ceguakolar* iyi şarkı söyleyebilen, şarkı besteleyebilen, insanları şakalarıyla eğlendirebilen, iyi dans eden insanlardır ve buna yetenekleri olan kişilerdir. Bu şekilde yetenekli olan büyük *ceguakolar* genellikle tüm halkın *ceuglarında* bulunan ve ülkece tanınan insanlardır.

Ceguako ile ilgili en kapsamlı çalışmayı yapan folklorist Zavur Naloyev ise *ceguakoları* şu şekilde sınıflamaktadır; bir feodal beyin himayesinde bulunan *ceguakolar*, bağımsız olan *ceguakolar*, zaman

zaman *ceuglarda* *ceguako* olan kişiler ve yalnızca kendi köyünde *ceguako* olarak bulunanlar (Ğut 89). Folklorist Avledin Dumanış da *ceguakoların* feodal bey himayesinde bulunan ve bağımsız olan *ceguakolar* olarak ayrıldığından bahseder. Dumanış'a göre *ceguakolar* gittikleri düğünlerde bütün eğlenceyi üstlenen, düğünü organize eden kişilerdir. Gittikleri bu düğünlerde *ceguakolar* özenli bir sofraya kurulur "varlıklı kişiler bu sofranın masraflarını üstlenir ve böylece dostlarıyla birlikte *ceguakoların* coşkulu, şen ve esprili ortamlarında bulunarak hem eğlenir hem de itibar kazanmış olurlar" (Dumanış 48). Söz konusu farklı tanımları derlediğimizde *ceguakoların* özelliklerini şöyle sıralayabiliriz; *ceguakolar* şairlik, bestekârlık, müzisyenlik, dansçılık ve muziplik özelliklerinin her birini iyi derecede icra eden kişilerdir.

Kardenğuş (71) *ceguakoda* bulunan özellikle muziplik, alaya alma ve küfretme gibi özelliklerden dolayı yalnızca erkeklerin *ceguako* olduğunu, kadınlara *ceguako* denemeyeceğini belirtir. Zira küfürlü konuşmak, insanları alaya almak gibi davranışların Çerkes kadınına yakışmadığı için kadın *ceguakolar* olmadığını savunur. Ancak muziplik ya da küfürlü konuşmanın kadına yakışmayacağı için kadınların *ceguako* olmadığı yorumu güvenilir bir yorum değildir. Zira *ceguako* muzip ve eğlendirici olmasının yanı sıra çok tanrılı dönem ayinlerin yöneticisi konumundaydı. Çerkeslerdeki çok tanrılı inançtaki ayinlerin pek çoğunda erkekler yöneticidir. Fakat Mijey ve Paştı (*Adıge* 16) kadınların da yönettiği kimi ayinler olduğunu fakat zamanla ataerkil düşüncenin etkisiyle hem pek çok tanrıçanın yerini erkek tanrıların aldığını hem de tanrıçalara dair anlatılarda tanrıçaların vasıflarının kötücülleştirildiğini belirtir. Bu dönüşüm ayinlerdeki rollere de yansımıştır ve dolayısıyla kadınların ayin yöneticisi olarak görülmesi giderek azalmıştır. Dolayısıyla kadınların *ceguako* olmayışı ayin yöneticilerin çoğunlukla erkek olmasından kaynaklanır.

Ceguakolar söz konusu *ceuglardaki* şenlik karakterinin en karakteristik temsilcisi olarak karşımıza çıkar. *Ceug* sırasında ellerinde ritüelistik bir değnekle *ceug* dairesinin ortasında bulunurlar ve *ceugun* yöneticisidirler. *Ceugu* yönetmek, oyun alanının düzenlenmesinden çok insanları eğlendirmek, şakalar yapmak ve şenlik havasını sürdürmek anlamına gelir. Nitekim *ceguako* da şenliğin temsilcisidir ve *ceug* süresince tüm hareketlerinde serbesttir. *Ceguakonun* sahip olduğu serbestliği en iyi yansıtan karakter *ceguako* grubunun üyesi

olan *ajeğafe* karakteridir. *Ajeğafe* diğer *ceguakolar* gibi *ceguako* gruplarına dahil olarak tüm düğünlere katılabileceği gibi yalnız köydeki *ceuga* katılarak evine dönen köy *ajeğafeleri* de vardır. *Ajeğafe* gelin alma, *çapşe*, tarım şenlikleri gibi pek çok farklı *ceugda* bulunan bir karakterdir. Deriden yapılmış boynuzları ve sakalı olan bir keçi maskesi takar ve elinde de ritüelistik bir değnek bulunur (Mıjey ve Paştı, *Adıge* 62). *Ajeğafe* şakalar yapar, küfür eder, elindeki değnekle canını sıkan kişilere vurur, insanların şapkasını düşürüp alıkoyar ve kişinin onu almak için saatlerce uğraşması gerekir. *Ajeğafe* alaycı şarkılar söylerken *ceugda* bulunanların ona eşlik etmesi gerekir, şarkıya eşlik etmeyenlere elindeki değnekle vurur (Kardenguş 71-72). *Ceguakoların* bahsedilen karakteristik özelliklerini Bahtin'in söz ettiği Ortaçağ karnaval meydanındaki çeşitli karakterlerin özellikleriyle benzerlik içinde okuyabilmek mümkündür. Karnaval meydanında komik ayinler ve kültler, palyaçolarla soytarılar, devlerle cüceler, hokkabazlar bulunmaktadır. Karnaval meydanında bulunan bu unsurlar Bahtin tarafından halkın karnaval kültürü olarak adlandırılır. Bahtin'e (*Rabelais* 30-31) göre karnaval kültürü; ritüel gösterileri, komik sözlü terkipler ve çeşitli edepsiz türler (küfürler, beddualar vs.) olarak üç farklı şekilde tezahür eder. Bu üç tür birbirlerinin içine geçen bir şekildedir ve birbirlerine sıkı sıkıya bağlı türler olarak var olur. Bu biçimler *ajeğafe* karakterinde en açık ifadesini bulur *ajeğafe* de *ceuga* katılanlara şakalar yapar, komik sözlerle şarkılar söyler ve topluluğu kendisine eşlik ettirir ve küfürler eder.

Gündelik hayattaki nezaket kuralları Çerkes adetleri tarafından katı bir biçimde şekillendirilmesine rağmen *ceguako* ve özellikle *ajeğafe* bu kurallardan bağımsız kişilerdir. *Ceguakonun* tüm hayatında aralıksız şakalaşma ve bazen de olumsuz ve acı sözler söyleme vardır. Dans alanında ziyafetlerde ve özel durumlarda *ceguako* tarafından küfür ve argo sözler kadınlar varken dile getirildiğinde kadınlar yüzleri allak bullak şekilde sırtlarını dönse de akrabaları buna gülümser ve karşı çıkmaya cesaret edemezler. Karşı çıktıkları takdirde *ceguakonun* sivri alay diliyle karşı karşıya kalırlar (Naloyev 49-50). Aynı zamanda soylular da *ceug* meydanında *ceguakoya* karşı gelmeye cesaret edemezler çünkü *ceguako* onu alaya alan bir şiir yazar ve bu şiir tüm ülkede duyulur. *Ceguakonun* soylularla alay etme durumu Bahtin'in karnaval kültüründe grotesk gerçeklik olarak bahsettiği kavramla örtüşür.

Grotesk gerçeklik, yukarıda olanı alaya alarak itibarsızlaştırılır ve aşağı çekerek dünyevileştirilir.

Söz konusu özellikler *ceug* alanının gündelik hayattaki nezaketin ve başkaca tüm hiyerarşilerin askıya alındığı bir alan olduğunu gösterir. Aynen karnaval alanının gündelik hayattan ayrılması, bu alanda tüm hiyerarşiler ve adabı muaşeret kurallarının askıya alınması gibi *ceug*da da gündelik hayattaki nezaket kuralları ve hiyerarşiler askıya alınır. Huizinga'nın (25) oyun için söylediği "...miş gibi yapma" ve Bahtin'in (*Rabelais* 31-32) karnaval için söylediği "yalnızca gülmek için" davranma fiilleri *ceug* için de geçerlidir ve *ceug*daki "...miş gibi yapma"nın en görünür ifadesi *ajağafenin* maske takmasıdır. "Kılık değiştiren veya maske takan kişi, başka bir kişiyi 'oynamaktadır' başka bir 'kişidir'!" (Huizinga 31). *Ajağafe* de böyle bir maskenin arkasındadır ve bu maske ona hareketlerinde özgürlük sağlar ama bir yandan kim olduğu da bilinir, yani oyunun doğasında olduğu gibi hem törendeki kişiler hem *ajağafenin* kendisi "...miş gibi yapar". Ancak oyunun doğasında olduğu gibi oyunda olduklarının da farkındadırlar.

Sonuç olarak *ceguako* anılan tüm özellikleriyle *ceug*daki oyun ve karnaval atmosferinin en iyi temsilcisidir. Yukarıda *ceguako* ile ilgili saydığımız pek çok özellik *ceguakonun* Kuzey Kafkasya'daki çok eski görünümünü yansıtan özelliklerdir. Nitekim yukarıda adı anılan Laşe Ağneko ve Sahid Mijey'in 1900'lü yılların başlarında yaşadığını ve daha çok şair yönleriyle öne çıktıklarını düşündüğümüzde *ceguakonun* grotesk karakterinin daraldığını söyleyebiliriz. Bu dönüşümün ayrıntılı biçimlerine Kafkasya nezdinde vakıf olamasak da Uzunyayla'daki dönüşümlerinin ne şekilde gerçekleştiğini bakabilmek mümkündür.

Uzunyayla'da *ceguako* terimi yerine *ceguakonun* bir başka ismi olan *hatiyako* teriminin yaygın olarak kullanıldığını görürüz.⁴ *Hatiyakodan* farklı olarak Uzunyayla'da *ceug* yöneticisi için kullanılan diğer sözcüklere baktığımızda *geug tarşın*⁵ ve *voredus* kelimeleri

⁴ Uzunyayla'da *ceguako* yerine yaygın bir biçimde *hatiyako* terimi kullanıldığı için metnin Uzunyayla'daki *hatiyakolardan* söz eden kısımlarında *hatiyako* terimi *ceguako* terimini imleyen bir biçimde kullanılmaktadır.

⁵ *Geug tarşın* özellikle Uzunyayla'daki Kabardeylerin *hatiyako* için kullandığı bir sözcüktür. Uzunyayla'daki Kabardeyler *hatiyako* sözcüğünü de

karşımıza çıkar. *Tarşın* kelimesi Rusça yönetici anlamına gelen *starsinadan* gelmektedir (Paştı 215). *Voredus* ise besteci anlamına gelir. Uzunyayla'da *ceguakonun* şakacı ve eğlendirici vasıflarını belirtmek için kullanılan kelimelerden bir diğeri muhabbetçi anlamına gelen *vorşerako* sözcüğüdür. *Hatıyako* Uzunyayla'daki tasvirlerde düğündeki düzeni sağlayan ve düğünü adetlere en uygun şekilde yöneten kişi olarak karşımıza çıkar. *Hatıyako*'nun tasvirleriyle ilgili birkaç farklı görüşmecinin ifadelerine başvurarak Uzunyayla'da *hatıyakonun* genel olarak nasıl bir karakter sergilediğini görebiliriz. Görüşmecilerimizden biri *hatıyakoyu* şu şekilde tasvir eder:

"*Hatıyako* düğün dağılana kadar her şeyden haberdar olurdu. Kim kimi misafir edecek, kim yemek yedi kim yemedi. Yemek yemeyenlerle ilgilenirdi, bunların hepsi *hatıyakoya* bağlıydı. *Hatıyako* olmadan bunları halledemezsin, düğünün düğün olması için *hatıyakoydu* önemli olan. Hem *ceug* [düğün] yaptıracak hem toplanan bütün kızları koruyacak, rastgelene *hatıyako* yapmazlar. *Hatıyako* kızları korumazsa, [düğün esnasında] kapıdan giren çıkana dikkat etmezse, kız biriyle anlaşmışsa kaçırdı ya da kaçırma ihtimalleri olurdu. Bunlara dikkat etmeyen kişiyi *hatıyako* yapmazlardı."⁶

Görüşmecinin ifadelerinde de görülebildiği gibi Uzunyayla'daki *hatıyako* tasvirlerinde öne çıkan unsurlar, düğünün düzenini sağlamak, kadınları korumak gibi unsurlardır. Dolayısıyla *hatıyakonun* eğlence yönünden ziyade düzen sağlayıcı bir role sahip olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Kafkasya'da çok tanrılı dönemdeki *ceuglarda* gördüğümüz *ceguakodaki* mizahi unsurlar, alaycı tavırlar ya da şairlik gibi kimi vasıflar Uzunyayla'daki *hatıyako* tasvirlerinde söz konusu olmayan özelliklerdir. Ancak Uzunyayla'da *ceguakonun* *ceug* yöneticisi olmasının yanı sıra, alaycı, şakacı ve mizahi taraflarını ve şair vasıflarını da ifade eden *voredus* ve *vorşerako* olarak adlandırılan kişiler bulunmaktadır. Uzunyayla'da *vorşerako* olarak bahsedilen pek çok isim bulunur, ancak burada görüşmelerin çoğunda adı sıkça geçen

bilirler. Bu çalışmada görüşülen kişiler *hatıyako* sözcüğünü kullanmayı tercih ettiği için metin boyunca *hatıyako* sözcüğü kullanılmıştır.

⁶ Koças Düriye, 86 yaş, kadın, Kayseri, 21 Eylül 2015 tarihli görüşme.

ve bugün hala hayatta olan Bırs Davut'tan⁷ bahsederek *vorşerakoların* karakteristik özelliklerini görmek mümkündür.

Uzunyayla'da Bırs Davut'ın şakacı, hazırcevap ve mizahi özelliklerine dair pek çok anekdot anlatılır. Ancak görüşmeler sırasında anlatılan ve Uzunyayla'da da pek çok kişi tarafından *Abaze Nemazş'ık'e* (Abaza namaz şekli) olarak bilinen bir anekdot dikkat çekmektedir.

“Ben Davut kendi anlatırken duydum, bir Abaza köyüne girmiş. İkinci vaktine denk gelince camiye girmiş. Başında da yuvarlak ufak bir şapka varmış, gidip bir köşeye oturmuş. Sonra sünneti kıldıktan sonra cemaat etrafa bakınmaya başlamış, hocaları yoktu herhalde ki, ona teklif etmişler namazımızı sen kıldır diye. O da ben imametlik yapamam demiş ama sende o şapka oldukça daima namaz kıldırabilirsin, biz razıyız diye zorla öne geçirmişler. Başlamış namaza ama nasıl yapacağım diye düşünürken biraz Elham okuduktan sonra onun üzerine sure okuyacak, ne okusam diye düşünürken Kuran okur gibi tevidli bir şekilde ‘*A ğuane a ğuane, şabeu ğaja halığuane se sıf’efs*’⁸ allahu ekber demiş. Onu o şekilde halledip ikinci rekâta ‘*A şabe, a şabe, şabeu ğava şıneli sıf’efs*’⁹ allahu ekber demiş onu da o şekilde halletmiş, cemaatten hiç ses çıkmamış, namaz bitmiş. Dua kısmına gelince burada beni tanıyan var mı bir şeyler sayacağım şimdi ama tanıyan varsa mahvederler beni diye düşünerek şöyle bir etrafına bakmış. Sonra şöyle dua ettirmiş; aşırđınız üşürdünüz yolunuzu şaşırđınız, garajları yüksek yaptırdınız, afiline afiline, hepinizin canı asfele safiline dediğinde bir hacı varmış cemaatte o hacı âmin deyiverince sevinmiş, vallahi bu anlamadıysa hiç kimse anlamaz diyerek, böyle anlatmıştı benim bildiğim. Böyle şeyler yapardı çok yapardı o.”¹⁰

Yukarıdaki alıntıda görülebildiği gibi günlük olaylar dışında katıldığı pek çok toplantıda da Bırs Davut'un insanlara verdiği muzip cevaplar ve kullandığı alaycı ve eleştirel dil dikkat çeker. Bu yönleriyle Bırs Davut'da *ceguakonun* eski özellikleri olan muziplik, eleştirelilik ve

⁷ Bırs Davut 1930 yılında doğmuştur ve şu anda hayattadır ancak kendisi hasta ve konuşamayacak durumda olduğundan dolayı kendisiyle görüşülememiştir.

⁸ “Delik el, delik el, ben severim yumuşak pişen simidi.”

⁹ “Yumuşak el, yumuşak el, ben severim iyi kaynamış kuzu etini de.”

¹⁰ Asker Fehmi, 84 Yaş, Erkek, Ankara, 11 Aralık 2015.

alaycılığın olduğunu söyleyebiliriz. Ancak *hatiyakolar* ile ilgili aktardığımız tasvirlerde *hatiyako* düğünde kural koyucu ve düğün süresince de bu kuralların uygulanmasını takip eden bir rol oynar. Dolayısıyla *hatiyakonun ceguakodaki* oyunsal ve karnavalesk yanları muhafaza etmediğini söyleyebiliriz.

Bırs Davut ile ilgili bahsettiğimiz anekdot *ceguakonun* özelliklerini yansıttığının yanı sıra camide toplanan grubun İslami ritüellerle olan ilişkisini de yansıttığı bakımından önemli bir örnektir. Nitekim alıntıda Bırs Davut namaz sureleri yerine başka sözler söylediğinde bunun cemaat tarafından fark edilmediğini görmekteyiz. Üstelik cemaat içinde bir hacı da bulunmakta ve o dahi namazda sure okunmadığının farkına varmamaktadır. Dolayısıyla bu örnek aslında Uzunayla'da bahsedilen dönemde İslami ritüellerle olan ilişkinin mahiyetini yansıttığı bakımından önemlidir.

Sonuç olarak *ceguakonun* çok tanrılı dönem ritüellerinde ve *ceuglardaki* oyunsal ve karnavalesk karakterini Uzunayla'daki *hatiyakolar*da göremeyiz. Uzunayla'daki *hatiyakolar* artık karnavalesk karakterinden sıyrılmış bir biçimde düğünün düzeninin sağlayan kural koyucu bir karakter olarak karşımıza çıkar. Ancak *voredus* ya da *vorşerako* olarak adlandırılan Bırs Davut gibi kimi isimlerde *ceguakonun* karnavalesk ve oyunsal karakterinin taşındığını söyleyebiliriz.

Ayin ve Oyun Dansı Olarak Vuic

Vuic farklı biçimleri olsa da genel olarak Çerkes çok tanrılı inancında kutsal sayılan bir nesnenin etrafında gerçekleştirilen dairesel dans olarak adlandırılabilir (Tuite 150). *Vuic* hem bir dua ritüelinin parçası hem de dandır. *Vuic* dinsel ritüelin bir parçasıyken de bir dans haline geldiğinde de nihai formu olan daireye ulaşır. Bu yönüyle döngüsel ve tekrara dayalı bir biçimde ritüeli kurar.

Daire formu pek çok kültürde çok tanrılı ritüellerde önem arz eden ve kutsiyet atfedilen bir formdur. Kadim toplulukların zaman anlayışı da döngüsel bir zaman anlayışıdır ve zamanı ölçmek için gök cisimlerinden faydalanılır. Dolayısıyla göksel cisimlerin hem formu hem döngüsü ilkel toplumların kavrayışında önem arz etmektedir. Güneşe nazaran ay her zaman bir "oluşum" içindedir. Güneş hep aynı boyutunu korurken ay büyür, küçülür ve döngüsel bir yanı vardır. En eski zamanlardan beri, özellikle neolitik çağdan beri ayın evreleri

insan toplumlari için önem arz etmiştir (Eliade 168). “Sürekli olarak ilk biçime geri dönmek, bu sonsuz döngüsellik, ayın, yaşamın ritimlerini mükemmel bir biçimde temsil eden bir gök cismi olmasına neden olmuştur” (Eliade 167). Ayın evreleri esasıyla ölçülen zaman çizgisel olmanın aksine döngüseldir yaşayan bir zamandır ve “biyokozmik bir görüngüye gönderme yapar” (Eliade 168). Çerkesler için *vuic* ritüeli de pek çok ritüelin başlangıcı ve sonudur, bu yönüyle “daire formundaki mükemmelliği” (Eliade 167) yansıtan bir ritüeldir. *Vuic* de tıpkı ay gibi “güçleri’ ya da ritimleri, sonsuz çeşitlikteki görüngüyü ve simgeyi ‘ortak paydada’ birleştirir” (Eliade 168). Döngüsellığın en bariz görüldüğü ritüel *vuic* olsa da birçok ritüel bu döngüsellik ve devinim temelinde kurulur.

Vuic ritüelinin çok tanrılı dönemdeki ritüellerde pek çok biçimi bulunur ancak burada yıldırım çarpan bir nokta etrafında ya da yıldırım çarpmasıyla ölen bir kişinin bedeni etrafında dairesel bir biçimde dans edilerek gerçekleştirilen *şible vuic* ritüelinden kısaca söz edebiliriz. Yıldırım çarpması Çerkeslerin çok tanrılı inancındaki tanrılardan biri olan yıldırım tanrısı *şible*ye atfedilmektedir. Yıldırım yalnızca Çerkeslerin çok tanrılı inancında değil başka çok tanrılı halkların mitleri ve inançlarında da kutsal kabul edilmektedir. Örneğin, “Eçimiyadzin Ermenileri fırtına çıktığında, gökten çelik düştüğünü ve bunun toprağın derinliklerine kadar girdiğini düşünürler. Bu nedenle yıldırım düşmeden önce, yedi keçe kilimi suya batırıp bir yerlere sermek gerekir. Eğer yıldırım bunların üzerine düşerse, gökten gelen çelik gücünü yitirir” (Dumezil 579). Yunan mitolojisinde de “kahraman Herakles cenaze ateşine babası Zeus tarafından atılan yıldırımın ardından ölümlü yanlarının yanmasıyla ölümsüz statüsüne yükselmiştir” (Tuite 153) ve kutsallık kazanmıştır. *şible vuic* ritüeline benzer ritüeller Kuzey Kafkasya’da Osetler, Gürcüler, Karaçaylar gibi halklarca da gerçekleştirilmektedir (Tuite 147-148). Ancak burada Çerkeslerin çok tanrılı inancındaki *şible vuic* ritüelinin icra biçimini tasvir ederek buradaki öğeleri öne çıkarabiliriz.

Kuzey Kafkasya’da *şible vuic* ve buna benzer ritüellerin karakteristiğine dair çalışma yapan Kevin Tuite bu ritüellerin kurban, yıldırım çarpması ve dans gibi unsurlar içeren bir karmadan oluştuğundan bahsetmektedir. Tuite, birkaç ritüelin birleşiminden oluşan bu karmayı “choppa kompleksi” (choppa complex) olarak

adlandırmaktadır (Tuite 149). *Şible vuic* baharın ilk yıldırımı düştüğünde yahut yıldırım düşmesi sonucu biri öldüğünde gerçekleştirilen bir ritüeldir. Baharın ilk yıldırımı düştüğünde, yıldırım düşen yer kutsal kabul edilmekte ve burada toplanılarak yıldırım düşen nokta etrafında *vuic* dansı (round dance) yapılmaktadır. Yıldırım düşen yere yiyecek içecek götürülerek hem yıldırım tanrısı *şibleye* sunulur, hem de tüketilir. Akabinde ise yıldırım çarpan noktanın etrafında *vuic* dansı (round dance) gerçekleştirilir (Yemikova 275).

*Şible vuic*ın ikinci icra ediliş şekli ise yıldırım çarpması sonucu ölen kişiye yapılan cenaze töreni biçiminde tezahür etmektedir. Bu tören yıldırım çarpan bir kişi, bir hayvan ve bir nesneye bağlı olarak gerçekleştirilmektedir.

“Herhangi bir yerde yıldırım çarpmasıyla ölen kişi ya da hayvan çarpıldığı yere gömülür ve onu köye getirip mezarlığa defnetmek tabudur. Ölen kişinin yıldırım tanrısının dokunuşuyla öldüğüne ve bir anlamda da tanrının bu dokunuşla onu kurban (*sacred*) olarak aldığı ve kutsadığına inanılır. Bundan dolayı onu tekrar köye getirmenin bu kutsal gücün sınırlarını zorlayacağına inanılır” (Tuite 149).

Burada ritüelde yıldırım çarpması sonucu ölen kişi, tanrı tarafından ödüllendirilmiş ve kutsanmış olarak görülmektedir ve tanrının kendi seçtiği kurban ve elçi olarak düşünülür. Bundan dolayı da yıldırım çarpması sonucu ölen kişinin cenazesinde ailesi hiçbir yas emaresi göstermez ve beyaz ya da renkli kıyafetlerle cenaze için yapılacak törene katılırlar. Ayrıca aile her yıl ölüm yıldönümünde mezarlıkta “yıldırım ziyafeti” adı verilen bir anma ritüeli gerçekleştirir. Anma iki tarafında kurban edilen bir keçinin derisi ve başı asılı olan bir alanda gerçekleşir. Her yıl bu kurban töreni ve ritüel aile tarafından tekrar edilir (Tuite 146). *Şible vuica* dair çok tanrılı dönem tasvirlerindeki unsurlar Uzunyayla’daki *vuic* görülmemektedir. Uzunyayla’da yalnızca baharın ilk yıldırımının düşmesinin ardından gerçekleştirilen bir ritüel bulunur. Bu ritüelde ise çift sürme başlangıcında ilk yağmur yağdığında yağmur suyunun getirilip samanlıklara, içinde buğday ve un olan ambarlara dökülmesi ve ilkbaharın ilk yıldırımı düştüğünde yağın yağmurun sularının kaplara doldurup evlerin içine dökülmesi şeklinde gerçekleştirilir.¹¹ Söz konusu bu uygulama *şible vuic* ile

¹¹ Çurmit Şevket, 82 Yaş, Erkek, Kayseri, 25 Ekim 2015 tarihli görüşme.

bağlantılıdır ancak *şible vuic*ın eski biçimi olan ilk yıldırım düştüğü nokta etrafında *vuic* dansı gerçekleştirilmesi uygulaması Uzunyayla'da görülmemektedir. *Vuic* dansı Uzunyayla'da *şible vuic*daki gibi ayinsel biçimiyle değil, düğünde oyunsal bir karakter taşıyan şekilde gerçekleştirilmektedir ve yapılışı itibarıyla de dairesel formunu (round dance) kaybetmiş, daha çok oyunsal karakteriyle muhafaza edilmiştir. Dolayısıyla *vuic* dansının Uzunyayla'da icra edilmiş biçiminin ayinsel karakterinin büyük ölçüde daraldığını söyleyebiliriz. *Vuic*ın Uzunyayla'da derlediğimiz biçiminde özellikle düğünler *vuic* ile başlar ve *vuic* ile sonlandırılır. Düğünlerin başlangıç ve sonunda yapılan bir dans olması yönüyle *vuic* çok tanrılı dönemdeki anlamını korumuştur. Ancak icrasının bağlamı ve biçimi değişmiştir. *Vuic*ın Uzunyayla'da yapıma biçimine bir görüşmecinin tasviriyile şu şekilde aktarmak mümkün:

“Kızlar erkeklerin koluna giriyordu ve upuzun bir sıra halinde ‘*vuic* yaparak’¹² başlangıçtan sıranın bittiği yere kadar geliyorlardı. Sonra o bittiği noktada başka eşlerle devam ediliyordu. *Vuic*de kadınlarla erkekler ‘*pselhu* yapar’¹³, mesela biriyle *pselhu* yapmak istiyorsun o *vuic* esnasında başlangıçtan bitişe kadar ne söyleyeceksen söylüyorsun, benimle evlen mi diyeceksen, bana kaç mı diyeceksen artık orada söylüyorsun. (...) *deyle geug* çok yapardık, illa biri evlenmesi gerekmezdi *geug* yapmak için, mesela birine misafir geliyor köyün delikanlıları hemen *psıneyi*¹⁴ alır gelirdi toplanır *geug* yapardık. (...) kızlar *vuic* için giderdi zaten çoğunlukla düğüne de.”¹⁵

Vuic Uzunyayla'da pek çok aktarımda yukarıdaki şekilde icra edilmekteydi. *Vuic* sırasında kadınlar ve erkeklerin birbiriyle flörtüne, şakalaşmalar ve atışmalara da sahne olurdu. *Vuic* yapılırken; düğünü

¹² *Vuic* hem ritüelin/dansın adı hem de fiil olarak *keucin* (къэуджын) şeklinde kullanıldığı için burada *vuic* yapmak şeklinde kullanılması tercih edilmiştir.

¹³ *Pselhu* (псэлъыхъу): Türkçede çoğu zaman flört olarak karşılansa da flört kelimesiyle tam olarak karşılanamamaktadır. Kelime anlam olarak ruhunu aramak demektir ancak daha çok ima dili ve söz oyunları yardımıyla doğrudan değil dolaylı bir şekilde flört etmeyi ima eden bir sözcüktür.

¹⁴ *Psıneye* (пщынэ): Müzik enstrümanlarının Çerkesçe ismi, burada kast edilen anlamı armonikadır.

¹⁵ Karden Leyla, 76 Yaş, Kadın, Kayseri, 23 Ekim 2015 tarihli görüşme.

yöneten *hatiyako* ve dans edenler arasında çeşitli şakalaşmalar yapılır. *Vuic* başlarken yarım daire şeklinde dizilen kadınlar sırayla erkekler tarafından *vuic* dansına davet edilir ve bazı kadınlar sırada kaldığında ve dansa davet edilmediğinde düğünün yöneticisi *hatiyakolar* ve dans edenler arasında şakalar yapılır. “*Hatiyakolar* bağırarak arkadaşı yok mu bu kızın kimse almıyor mu?” diyerek takılır. Sonra birisi *hatiyakoya* para verir “şu kadar verdi kızı da aldı [*vuic* dansına davet etti]” şeklinde şakalaşmalar olur.¹⁶

Vuic dansının Uzunayla’daki icrasında iki tema öne çıkar: biri ima dili kullanarak flört etmek yani *pselhu*, öteki ise kimi zaman teatral öğelerin de bulunduğu şakalaşmadır. Şakalaşmalar ve flört *vuic*in kadim anlamından çok barındırdığı oyunsal karaktere gönderme yapan temalardır. Nitekim görüşmecilerin aktarımında da düğünlerde *vuic*in bu oyun ve şenlik barındıran yanının öne çıktığı ve düğünün asıl eğlendiren tarafının bu olduğu görülmektedir. Ancak *vuic* ile ilgili aktarımlarda gördüğümüz bir başka durum ise Uzunayla’da *vuic* dansının kaldırılmasıdır. Uzunayla’da 1965 yılında bölgede bulunan tüm köylerin *thamadelerinin* katılımıyla yapılan bir yaşlılar meclisinde alınan kararla *vuic* dansı düğünlerden kaldırılmıştır. Kaldırılmasına sebep olarak gösterilen durum ise, düğünlere Çerkes olmayan kişilerin dahil olmasıyla birlikte *vuic*daki serbest iletişim ve şakalaşma ortamının istismar edilmesidir (Ünal 13). *Vuic*in bu şekilde kaldırılması görüşmecilerin tamamı tarafından olumsuz bir şekilde değerlendirilmiştir ve kaldırılmaması gerektiği aktarılmıştır. Zira *vuic*in kaldırılmasıyla birlikte barındırdığı serbestçe şakalaşma ve muhabbet ortamı daralmıştır.

Burada *vuic*in *thamadeler* tarafından kaldırılmasıyla ilgili bir parantez açılarak başka bir dönüşüme vurgu yapılabilir. *Thamadelerin* kurallar koyan bir meclis toplaması daha önce değinilen *thamadelerin* çok tanrılı döneme göre değişen rollerinden birinin yansıması olarak görülebilir. *Thamadenin* çok tanrılı dönemde pek çok farklı ritüeli yöneten ve dolayısıyla her türlü ritüelin gerektirdiği vasıfları taşıyan bir karaktere sahip olduğundan kısaca bahsetmiştik. Ancak farklı vasıflarının başka karakterlerce yerine getirilmeye başlamasıyla birlikte *thamadenin* yalnızca yönetme ve kanaat önderliği yapma vasıflarının günümüzdeki *thamade* figürüne taşınabildiğini söylemek

¹⁶ Çurmit Şevket, 82 Yaş, Erkek, Kayseri, 25 Ekim 2015 tarihli görüşme.

mümkündür. Uzunyayla'da da *thamadelerin* yaşlılar meclisi toplayıp çeşitli kararlar alarak bunları kural haline getirmesi *thamadenin* çok tanrılı döneme göre nasıl değiştiğinin bir göstergesidir. Her ne kadar *vuicin* kaldırılmasının gerekçesi görüşmeciler tarafından Çerkes olmayan kişilerin düğünlere katılmasıyla şakalaşma ortamının istismar edilmesi olarak ifade edilse de bu konuda değinilmesi yerinde olan bir başka sosyolojik dönüşüm bulunur. Özellikle 1965'ten sonra Uzunyayla bölgesinde görev yapmaya başlayan imamların tenkitlerinin etkisi *vuicin* kaldırılmasında yadsınmayacak bir durumdur. Uzunyayla'da görev yapan imamlar arasında özellikle Arap Hoca olarak adlandırılan kişinin pek çok farklı ortamda Çerkes geleneklerine getirdiği eleştiriler görüşmecilerin çoğu tarafından dile getirilen bir unsurdur. Hem çevre halktan gelen hem de imamlardan gelen eleştirilerin geniş bir çapta ve doğrudan geleneklere etkisi olduğunu söyleyemeyiz. Ancak şenlik, şakalaşma ve flört ortamının en iyi yansıması olan *vuic* gibi bir ritüelin kaldırılmasında dolaylı olarak da olsa bahsedilen eleştirilerin bir payı olduğunu da yadsıyamayız. Sonuçta *vuicin* kaldırılması kadın ve erkeklerin temas ettiği tek dansın ortadan kalkmasına sebep olan ve dolayısıyla düğündeki şenlik ve oyun havasının daralmasına yol açan bir durum olarak görülebilir.

Sonuç

19. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya gelerek Uzunyayla'da iskan edilen ve bu bölgede 66 köy halinde yaşayan Çerkesler, kökleri çok tanrılı dönemde bulunabilen ritüellerini dönüştürülen şekillerde de olsa 20. yy. ortalarına kadar sürdürmüşlerdir. Eldeki çalışma söz konusu bu ritüellerden olan *ceug* ritüelini oyun ve karnaval kavramlarıyla birlikte düşünerek çok tanrılı dönemdeki görünümüne kıyasla bu ritüelin Uzunyayla'da ne şekilde dönüştüğünü tartışmaktadır.

Çok tanrılı Çerkes inancında düğün, cenaze, kurban ve oyun gibi pek çok farklı merasiminin birleşiminden müteşekkil olan *ceug* ritüel, oyun ve karnaval kavramlarının kesiştiği bir örnektir. *Ceugdaki* oyun ve karnaval karakterini en iyi yansıtan figürler ise *ceguako/hatıyako* figürleridir. *Ceguako* çok tanrılı Çerkes ritüellerinde daha çok oyunsal ve karnavalesk kültürün bir temsilcisiyken Uzunyayla'daki *hatıyakolar* daha çok kural koyucu, düğünü yöneten bir karakter olarak karşımıza çıkar. Bu yönüyle Uzunyayla'daki *hatıyakoların* oyunsal ve karnavalesk anlamının daraldığını söyleyebiliriz. Ancak *ceguakonun*

şakacı, hicivci ve şair yönlerini Uzunyayla'daki *voredus* ve *vorşerakolarda* görebiliriz. Oyun ve ritüel kavramının kesiştiği bir başka örnek olan *vuc* da Uzunyayla'daki biçiminde ayinsel karakterinden sıyrılarak oyunsal ve karnavalesk yönü ile var olmuştur. Nihayetinde kökleri çok tanrılı dönemde bulunabilen söz konusu ritüellerin Uzunyayla'da dönüşerek varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

Sonuç olarak *ceug* kavramı oyun ve karnaval literatürü içinde düşünüldüğünde *ceuga* benzer ritüellerin pek çok farklı halkın kültüründe bulunduğu görülür. Dolayısıyla bu çalışmada ritüelleri ele alırken genel olarak başka kültürlerdeki benzerlik ve farklılıkları da ortaya koyarak bir köken arayışından ziyade ilişki bir okuma yapmaya çalıştım. Özellikle Kafkasya'da yapılan etnografik çalışmalarda dikkat çeken bir eğilim olan köken ya da ilksellik atfetmenin araştırmacıyı etnosantrizme düşüren bir tehlike olarak karşımızda durduğunu görmek bundan sonra yapılacak çalışmalar için oldukça önemlidir.

Kaynakça

Agamben, Giorgio. *Çocukluk ve Tarih: Deneyimin Yıkımı Üzerine Deneme*, Kanat Kitap, 2010.

And, Metin. *Oyun ve Bügü: Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Bahtin, Mihail. *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, Metis Yayınları, 2004.

— *Rabelais ve Dünyası*, Ayrıntı Yayınları, 2005.

Counce, Stephen. *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

Değirmenci, Handan. *Çerkes Toplumunda Evlilik Pratikleri: Uzunyayla Örneği*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Dumanış, Avledin. *Çerkes Kültürü Üzerine Etüd*, Kayseri Kafkas Derneği, 2004.

Dumezil George. *Mit ve Destan I. Hint-Avrupa Halklarının Destanlarında Üç İşlev İdeolojisi*, 2012.

Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, 2003.

Geertz, Clifford. *Yerel Bilgi*, Dost Kitabevi Yayınları, 2007.

— *Kültürlerin Yorumlanması*, Dost Kitabevi Yayınları, 2010.

Ğut, I.M. "Literaturem yi kupseher ceguakoher". Der. H. Bakuv, M. Ğut,

H. Timij, *Adiğe literaturem yi thıde*, (2010): 2–120.

Hakune, Elz; Vunereko, Ray. *Adiğe Nısaşe Cegum Yi Ori'uat*, Mıyekuape Thılıh Tedzap, 2014.

Hasanov, Behram. "Clifford Geertz'e Göre Kültürel Bir Sistem Olarak Din", *Bülent Ecevit Üniveritesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt1, Sayı 2, (2014): 79-96.

Huizinga, Johan. *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, Ayrıntı Yayınları, 2006.

Kardengüş, Zıramuk. "Adiğer yi duney tetiç'eç'e vusakueş: Hetit adiğe voredijher zıvısrı?", *Thiğe Kihahaer*, Nalşık Thılıh Tedzape, (2009): 68–77.

Kümbetoğlu, Belkis. *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam Yayıncılık, 2005.

Mıjey (Mıjayeve), Mihail; Paştı (Pashtova), Madina. *Adiğe mifologiyem yi entsiklopediye; thaer, l'ihujher, kulther, neşeneher*, Çerkessk-Nalşık-Mıyekuape, 2012.

— "Peserey Adiğe thalhe'uhem yi davodapşe neşeneher", *Psalh*, (2015): 11-12, 141–52.

Naloyev, Zavur. *İnstitut ceguako*, Tetragraf, 2011.

Neguma, Şora. *Adiğe narodım yi thıde*, Kabardey-Balkar Thılıh Tedzap'e, 1958.

Paştı (Pashtova), Madina. "Uzunyayla vorşer ceguakom yi institutır, Sosyokultur mehaneher", *Psalh*, Mıyekuape, (2010): 6(9), 214–228.

Tuite, Kevin. "Lightning, Sacrifice, and Possession in the Traditional Religions of the Caucasus", *Anthropos*, (2004): 143–159.

Ünal, Muhittin. *Uzunyayla Rapor ve Belgeleri II*, Kafdav Yayınları, 2008.

Yemıkova, Nurcan. "Adiğe din şu'oşhuniğem yehıtla'ğeu Aşine Ahmet k'otejiğheher", *Psalh*, (2015): 11-12, 273-279.

Cizvit Misyonerin Gözünden Tokat'ta Kuzey Kafkas Göçmen Köyleri: Bey Düğünü ve Vatan Marşı

Georgy Chochiev*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Cizvit misyoneri olan Antoine Poidebard'ın orijinali 1907'de yayınlanan makalesi, Tokat bölgesindeki Kuzey Kafkasya göçmenleriyle ilgili değerli gözlemler ve tanıklıklar sunmaktadır. Yazar, göçmen şair Temirbolat Mamsurov'un "Sağeste" ("Acı Düşünceler") şiiriyle açıkça çağrışım yapan bir Oset şarkı metnini aktarmaktadır. İki eserin birbiriyle karşılaştırılması, aralarında hem çok sayıda örtüşmenin hem de gözle görülür ayrılıkların bulunduğunu, ancak bütün olarak yayınlanan yeni versiyonun görece eksik olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bunun dışında, geleneksel Kafkas düğününün birçok özgün unsurunu içeren, soylu bir ailenin temsilcisinin evlenme töreni başta olmak üzere, makalede tasvir edilen bir dizi sosyo-kültürel ayrıntı da dikkate değerdir. Hatıra türündeki söz konusu eser, Osmanlı topraklarındaki Kafkas diasporasının geçmişine ışık tutan önemli Batılı kaynaklardan biri olarak görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Anadolu'su, Tokat, Cizvit misyonerleri, Kuzey Kafkasyalı göçmenler, Temirbolat Mamsurov

North Caucasian Immigrant Villages as Seen by a Jesuit Missionary in Tokat: The Princely Wedding and the Motherland Anthem

Abstract

The article by a Jesuit missionary in the Ottoman Empire Antoine Poidebard, which was published originally in 1907, contains valuable observations and evidence concerning the North Caucasian community of the Tokat region of Central Anatolia. The author presents the text of Ossetian song that is obviously reminiscent of the well-known poem Saghæstæ ("Bitter Thoughts") by emigrant poet Temirbolat Mamsurov. Comparison of the two texts reveals both multiple coincidences and

* Georgy Chochiev, Dr., Kuzey Osetya Beşeri ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, Vladikafkas, Rusya Federasyonu; georg-choch@yandex.ru
(Gönderim / Received: 07.03.2018; Yayın Kabul / Accepted: 30.03.2018)

indisputable discrepancies between them along with the distinctly lesser completeness of the plot of the newly published version in whole. Besides this, noteworthy is the marriage ceremony of a member of princely family comprising a lot of elements characteristic of the model traditional wedding, as well as a number of other socio-cultural details. The material in question appears one of the most informative Western autobiographical sources to shed light on the past of the Caucasian diaspora in the Ottoman Middle East.

Keywords: *Ottoman Anatolia, Tokat, Jesuit missionaries, North Caucasian immigrants, Temirbolat Mamsurov*

Anadolu'daki Kuzey Kafkasya kökenli toplulukların tarihlerinin ve kültürel miraslarının incelenmesi açısından Osmanlı-Türk kaynaklarının yanısıra Batılı belgeler de oldukça önemlidir. Varlığının son bir buçuk yüzyılı boyunca zayıflayan ama hala geniş topraklara ve hatırı sayılır bir güce sahip olan Osmanlı İmparatorluğu yabancı diplomatların, askerlerin, istihbaratçıların, tacirlerin, misyonerlerin ve sıradan gezginlerin yoğun ilgisini çekiyordu. Birçoğu arkalarında ülkede gördüklerini anlatan ve bazen dönemin oldukça nadir, hatta egzotik yayınlarında basılan rapor ve hatıralarını bırakmışlardır. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerini, buradaki topluluklarının yaşamlarının değişik yönlerini anlatan değerli ve eşsiz tanıklıklar umulmadık koleksiyonlarda bulunabilmektedir.

Aşağıda sunulan makalenin orijinali 1907 yılında, genellikle Civzit tarikatı olarak bilinen İsa Derneği'nin üyeleri tarafından çıkarılan *Études* dergisinde yayınlanmıştır (Poidebard, *Une nocte tcherkesse...* 571-586). 1856'dan 1940'a kadar Paris'te ayda iki kez yayınlanan bu hacimli yayında, teolojik konuların yanı sıra tarikatın ve bu arada neredeyse tüm dünyaya dağılmış misyonlarının pratik faaliyetleriyle ilgili bilgiler de yer almıştır.

Bu misyonlardan biri, 1881'de bizzat papa XIII. Leo'nun emriyle Ermeni Gregoryen mezhebi üyelerini Roma Kilisesi'ne "geri döndürmek" ve onlar üzerlerindeki Amerikan Protestan vaizlerin etkilerine karşı koymak amacıyla kurulan "Küçük Ermenistan Misyonu" idi. Misyonun yine papa tarafından saptanan ruhani sorumluluk sınırları Sivas ve Adana vilayetlerinin tamamını, Trabzon ve Ankara vilayetlerinin bir kısmını, yani Orta Anadolu'nun Karadeniz

ve Akdeniz arasındaki geniş bir sahasını içeriyordu¹ (Piolet 149-150). Diğer yerlerde olduğu gibi, burada da Cizvitlerin evangelizasyon (İncil'i öğretme) taktikleri özellikle eğitim ve sağlık kuruluşları aracılığıyla civar köy ve kasabaların sakinleriyle sıkı ilişkilerin kurulmasına ve kişisel örneklikle Hıristiyan erdemlerinin ve genel olarak Batı uygarlığının üstünlüğünün kanıtlanmasına dayanıyordu. Bu hedeflere uygun olarak, sonraki yıllarda Osmanlı'nın bu ücra ve az gelişmiş bölgesinde Fransa'dan gelen tarikat üyeleri tarafından açılan okullar, dispanserler, yetimhaneler, işlikler vb. gerek Katolik Ermenilere, gerekse diğer etnik ve dinsel grupların temsilcilerine çağın Avrupa standartları düzeyinde karşılıksız hizmet vermişti (Luisier 787-790). Sabır, çalışkanlık ve fedakarlık ilkelerine bağlı pederler (rahipler, eğitimciler, doktorlar vd.) saygı uyandıran, zaman zaman da ölümü göze almayı gerektiren manevi ve fiziksel özveri örneklerini gösteriyorlardı, bu da doğal olarak yerli halkta sempati uyandırıyordu.²

Cizvit misyonerlere özgü dikkat çekici diğer bir husus, buldukları ve hizmet gördükleri bölgelerin tarihine ve sosyokültürel özelliklerine samimi ilgi duymalarıdır. Kendi ülkelerinde, genellikle tarikata ait özel eğitim kurumlarında gördükleri iyi beşeri eğitim, onlara çoğu durumda – kendi dinsel dünya görüşü merceğinden de olsa – tarihi ve etnografik kaynak değerine sahip oldukça ince ve enteresan gözlem yapma olanağını vermiştir. Bu bağlamda şunu da belirtmek gerekir ki, 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında bu misyonda çalışan kişilerden bazıları Anadolu'da başladıkları amatör çalışmalarını daha sonra profesyonelce sürdürerek teoloji çerçevesini epeyce aşan bilim

¹ Bu misyonun adı bölgenin sosyal ve demografik gerçekliklerinden çok tarihsel ve dinsel göndermelere dayanıyordu. Resmi Osmanlı istatistiklerine göre, 1894 yılı itibarıyla Sivas Vilayeti'nde toplam 952.575 kişi yaşıyordu. Bunlardan 793 bini Müslüman, 121.483'ü Ermeni (3223 Katolik ve 1994 Protestan dahil), 37.813'ü Rumdu. Adana Vilayeti'nde yaşayan toplam 392.997 kişiden ise 349.636'sı Müslüman, 36.612'si Ermeni (bunların 1653'ü Katolik ve 2144'ü Protestan) ve 6262'si Rumdu. Trabzon ve Ankara vilayetlerindeki Ermeni nüfusunun oranı daha da düşüktü (Karpas 155).

² Yoksullara, düşkünlere ve hastalara verilen karşılıksız hizmetin ve yerli ahalinin buna minnettarlığının tanıklıkları *Les missions catholiques* adlı haftalık bültende çok sayıda yer almaktadır. Gerçi böyle bir kaynağın tamamen objektif olamayacağı açıktır.

dallarında otorite olarak kabul görmüşlerdir.³ Kuşkusuz bunlardan biri olan yazarımızın çok yönlü, bir bakıma sıradışı kişiliği üzerinde daha ayrıntılı durmamız gerekmektedir.

Antoine Poidebard 1878'de Lyon'da dünyaya gelmiştir. Doğduğu şehirde Cizvit kolejini bitirip 1897'de tarikata girmiştir. 1904'te Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilmiş ve üç yıl boyunca "Küçük Ermenistan Misyonu"nun şubelerinden birinin bulunduğu Tokat'ta doktor yardımcısı olarak çalışmıştır. 1907-1910'da Avrupa'da teoloji eğitimini tamamladıktan sonra papazlığa yükseltilmiş ve 1911'de Anadolu'ya dönüp önce Merzifon, sonra da Sivas şubesinin başına geçmiştir. Bu yıllarda Türkçe ve Ermenice'yi mükemmel düzeyde öğrenmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında cephede alay papazı olarak hizmet edip 1918'den 1921'e kadar Güney Kafkasya'da Ermenistan ve Gürcistan'daki Fransız askeri misyonlarında görevler almıştır. 1924'te Paris Doğu Dilleri Enstitüsü'nden diploma alarak Beyrut'taki Saint-Joseph Katolik Üniversitesi'nde ders vermeye başlamış, bu sırada orada biriken Anadolulu Ermeni mültecilere yardım organizasyonuna önemli katkılarda bulunmuştur. Poidebard hayatının sonraki 25 yılını, savaş döneminde merak saldığı havacılığı da kullanarak, Ortadoğu'daki Eski Çağ anıtlarının arayışına adanmıştır. Fransız Yazıtlar ve Edebiyat Akademisi'nin desteğiyle düzenlenen keşif seferleri sırasında Suriye ve Lübnan'da havadan fotoğraf çekme yöntemiyle Fenike, Roma ve Bizans dönemlerine ait yüzlerce yerleşim, tahkimat ve yol bularak hava arkeolojisinin kurucularından biri olmuştur. Bu araştırmaların sonuçlarını kaleme aldığı birkaç monografide sunmuştur. Hayatı boyunca bulunduğu tüm ülkelerde çektiği zengin fotoğraf koleksiyonu da önemli tarihsel-kültürel değere sahiptir. 1955'te Beyrut'ta ölmüştür (Denise ve Nordiguian 11-29).

Çevirisini yaptığımız makalede söz edilen konular, Poidebard tarafından henüz çok genç bir adam olarak Tokat'ta bulunduğu

³ Örnek olarak, Kapadokya'nın kaya anıtlarını keşfedip tanımlayan peder Guillaume de Jerphanion'un adını vermek yeterlidir. Aynı kişi tarafından gerçekleştirilen bir diğer çalışma, Kuzey Kafkasyalı göçmenlere ait yerleşimleri de gösteren "Küçük Ermenistan Misyonu"nun kuzey kısmının (Yeşilirmak havzasının) etnik haritasıdır (Ruggieri 103-119).

dönemde, muhtemelen 1905-1906 yıllarında kaydedilmiştir.⁴ Görev yerinden gönderdiği raporlardan birinde (*En Asie-Mineure* 401) şöyle yazmaktadır: “Çalışma alanım geniştir. Tokat kenti ve elli kilometre yarı çapında bulunan yüz civarında köyü içine almaktadır. Zavallı hastalarım sonbaharın dökülmüş yaprakları kadar kalabalıktır. Ve hepsi de öylesine talihsiz, öylesine merhamete layıktır!”⁵

Yazarın bulunduğu dönemde Sivas Vilayeti'ne bağlı olan Tokat Sancağı'nın nüfusu geçmişten gelen bir etnik çeşitliliğe sahipti. Sayıca hakim olan Türklere başka burada Ermeniler, Rumlar, Kürtler ve diğer unsurlar yaşamakta, üstelik Türklere Kürtler Sünni ve Alevi (Kızılbaz), Ermeniler ise Gregoryen, Protestan ve Katolik gibi mezheplere ayrılmaktaydılar. 1850'lerin sonundan itibaren ise bu bölge, Babialı'nın politikası uyarınca yoğun bir Kuzey Kafkasyalı iskan alanı haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak, sonraki yarım yüzyıl içerisinde Kafkasya'dan gelen Çerkes, Abaza, Dağıstanlı, Oset, Karaçay gibi farklı etnik kökenlere sahip göçmenler tarafından sancak sınırları içinde 150'ye yakın köy kurulmuştur (Andrews 309, 329-330, 355, 415-417). Bu bağlamda Osmanlı geleneğinde bütün Kuzey Kafkasyalılar için genellikle Çerkes adının kullanılageldiğini hatırlatmak yerinde olur. Poidebard da, Ortadoğu'yu ziyaret eden pek çok Batılı yazar gibi, eserinde bu terimi (*Tcherkesse* ya da Fransızca karşılığı olan *Circassien* şeklinde) ayırım yapmadan kullanmaktadır. Gerçi yakın ilişki içinde olduğu Kafkas göçmenlerinin etnik ve dilsel farklılıklarının ayırında olduğu kesindir. Nitekim, bölgenin yaşantısıyla ilgili bir diğer makalesinde (*En Asie-Mineure* 413), “Tokat havalisindeki Çerkeslerin, her birinin kendi lehçesi ve kendi adetleri bulunan on iki kabileye ayrıldıklarını” belirtmektedir.⁶

⁴ Makalede yer alan bazı ifadelerden yazarın Tokat'tan Temmuz 1907'de ayrılarak Fransa'ya döndüğü anlaşılmaktadır.

⁵ Poidebard aynı raporda görev anlayışını ve insani yönünü de göstermektedir: “Yoksul bir köylüye, yoksul bir dağlıya, yoksul bir göçebeğe, hastalara ve terk edilenlere verin. Onlar kerpiç kulübelerinde ve keten bezinden çadırlarında gözlerini ve ellerini size doğru yönelterek ıstırap içinde inliyorlar... Verin! Tanrı da size karşılığını verir...” (415).

⁶ Yazar bu hususta haklı görünmektedir. Gerçekten de, kaynaklarda genellikle “kabile” terimiyle tanımlanan ayrı Çerkes alt grupları ve Dağıstan

Poidebard'ın çalışmasında söz ettiği iki köyden biri Batmantaş'tır ve bir bakıma benzersizdir. Bu köy, Rus ordusunda generalken 1865 yılında yaklaşık 5 bin Çeçen, Oset ve Kabardey (Çerkeslerin doğu kolu) ailesinin Osmanlı ülkesine göçünün başını çeken ve daha sonra Osmanlı paşası olan Oset soylusu Musa Kunduhov tarafından kurulmuştur. Kendisi yeni vatanına geldikten az sonra Tokat kentinin 40 kilometre güneydoğusunda, görece yalıtılmış dağlık bir bölgede bulunan boş araziye satın alarak, Oset ve Kabardey soylularından oluşan yakın çevresiyle ve bağlı sınıfların temsilcileriyle birlikte oraya yerleşmiştir.⁷ Poidebard'dan birkaç yıl önce aynı Cizvit şubesinde görev yapan peder Girard (83-84), Batmantaş'ı "bu yörenin en güzel köylerinden biri" olarak niteleyerek, orada "evlerin çoğunun taştan yapılmış olduğunu, beylere ait olanlardan bazılarının ise bizim Alp köylerimizde bile oldukça iyi görünebileceğini" yazmıştır.

Batmantaş ahalisinin etnik bileşimi oldukça ilginç görünmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, köy Oset-Kabardey karışık bir yerleşim olarak kurulmuştur. Ancak kuruluşunun ilk yıllarından itibaren Osetlerden ileri gelen bazı kişilerin kentlere göç etmeleri⁸ ve bölgedeki Kuzey Kafkasyalı topluluk içinde küçük bir azınlık oluşturan Osetlerin daha kalabalık Çerkesler arasında kültürel-dilsel bakımdan giderek asimile olmalarıyla köydeki Oset unsurunun baştan beri zayıflamaya yüz tuttuğu tahmin edilebilir. Poidebard'ın köyü ziyaret ettiği sırada herhalde bu süreç henüz tamamlanmamıştı. Fransız misyonerin fazlaca bir kuşkuyla düşmeden hakim yerli aileyi Kabardey olarak tanımlamasına rağmen, çok etkilendiği "marş"ın (*hymne*) törensel ve alelade vesilelerle Osetçe söyleniyor olması, kanımızca köyün seçkin ve diğer kesimlerinin en azından karışık kökenli ve iki dilli olduğuna tanıklık etmektedir. Ancak öyle görünüyor ki, daha sonraki dönemlerde adı geçen eğilimler etkilerini sürdürdüğü için, 20. yüzyılın ikinci yarısında Batmantaş artık kendini bir Kabardey köyü olarak tanımlamaya başlamıştır. Gerçi bugün bile sakinlerinden bazıları Oset

halkları hesaba katılırsa, Tokat'ta temsil edilen Kafkas kökenli grupların sayısı 12'yi bulur (Andrews 309, 330, 355, 415-417).

⁷ Musa Kunduhov'un Osmanlı İmparatorluğu'nda yerleşmesi, hayatı ve faaliyetleri için daha ayrıntılı bilgi için bkz: Chochiev.

⁸ Örneğin, köyün kurucusu Musa Paşa 1877'de burayı terk edip Erzurum'a yerleşmiştir (Chochiev 8, 18-19).

aile adlarını iyi hatırladıkları gibi⁹, *velibah*¹⁰ ve *kabın*¹¹ gibi yemekler köy mutfağının spesiyaliteleri arasına girmiş bulunmaktadır (“Batmantaş Köyü”).

Poidebard'ın anlattığı köylerin ikincisi olan Çırçır, tarihi kaynaklarda daha belirsiz bir iz bırakmıştır. Osmanlı döneminde Sivas merkez sancağına bağlı olan bu köy, Batmantaş'ın yaklaşık 20 kilometre güneyinde, dağlarla çevrili bir ovada bulunmaktadır. 1860'ların başlarında kurulan köy, gerek kuruluş zamanında gerekse günümüzde Abazalarla (Aşuva-Tapanta grubu) meskundur, fakat eskiden burada Kabardey ve Oset unsurların varlığı da olanak dışı görünmemektedir. Birinci tahmin köyün *Kaledes* (“kaledede oturanlar”) şeklindeki gayriresmi Çerkesçe adına ve içinde yaşayan birkaç ailenin Kabardey kökenlerine (Chirikba 87-88; “Sülalelerimiz”), ikincisi ise halkının popüler geleneksel yemekler listesinde yukarıda andığımız iki yemeğin yanısıra bir de *kartofcın*¹² yer almasına dayanmaktadır (“Ünlü Yemeklerimiz”). Dikkate değer bir diğer husus, Çırçır ve Batmantaş'ın hala da aralarındaki özel ilişkilerini sürdürerek kardeş köyler konumunda olmalarıdır (“Kaledes Hakkında”).

Çevirisini yayınladığımız makaleyi önemli kılan bir yönü de, Oset ozan Temirbolat Mamsurov'un¹³ ünlü *Sağeste* (“Acı Düşünceler”)

⁹ Bu durumu kanıtlayan örneklere Ekim 2008'de bu köyü ziyaret ettiğimizde tanık olmuştuk.

¹⁰ Velibah (*уæлибæх*) – Peynirli Oset böreği.

¹¹ Kabın (*хæбын*) – İçine genellikle et, peynir veya patates konulan Oset mutfağına özgü mantı türü.

¹² Kartofcın (*картофджын*) – Patatesli Oset böreği.

¹³ Temirbolat Mamsurov (Mamsıratı) 1845'te Kuzey Osetya'nın Gizel köyünde soylu bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 1857'de Petersburg'da askeri okulu bitirdikten sonra birkaç yıl Rus ordusunda subay olarak görev yapmıştır. 1865'te dayısı Musa Kunduhov'un öncülük ettiği grup içinde Osmanlı İmparatorluğu'na göç edip Batmantaş'a yerleşti. Burada belirgin bir manevi yalnızlık ortamında yazdığı şiirlerden 10'unun kopyaları 1920'de dayızadesi Bekir Sami Bey (Kunduh) tarafından Vladikafkas'a getirilip Oset Tarih ve Filoloji Derneği'ne teslim edilmiştir. Bu 10 şiir arasında yer almayan ama Osetya'da şarkı olarak bilinip söylenen *Sağeste* (*Сагъæстæ*) adlı eserin sözlerinin de Mamsurov'a ait olduğu yine Bekir Sami tarafından teyit edilmiştir. Şiirlerinin geriye kalan kısmının 1920'lerde Batmantaş'ta çıkan yangında yandığı veya bazı akrabalarının elinde kalıp

şiiyle açıkça çağrışım yapan bir şarkı metnini içermesidir. Maalesef Poidebard bu eserin yalnızca bir kıtasını orijinal diliyle, tamamını ise büyük olasılıkla köyün eğitilmiş sakinlerinden biri(leri) tarafından yapılan Fransızca çevirisiyle sunmaktadır. Kaydettiği şiirin sanatsal ve anlamsal değerlendirilmesini dil ve edebiyat uzmanlarına bırakarak, burada sadece bu şiirin bilinen *Sağeste* versiyonlarıyla yüzeysel bir karşılaştırmada bile aralarında hem örtüşmelerin hem ayrılıkların ortaya çıktığını, ancak bir bütün olarak yeni yayınlanan metnin süje tamlığı açısından görece daha eksik (bir bakıma “fakirleşmiş”) olduğunu belirtmekle yetineceğiz.¹⁴ Ayrıca, vaktiyle literatürde söz konusu şarkının daha çok halk edebiyatına dayanan geleneksel-folklorik bir kaynaktan geldiği yolunda ileri sürülen varsayımlar (Alborov 289-290) düşünülürse, Poidebard’ın Batmantaşlı kaynaklarının şarkının belli başlı, hem de çok iyi tanıdıkları bir kişi tarafından yazılmış olduğu hakkındaki tanıklıkları kayda değer sayılmalıdır.

Bu kişinin kimliği üzerinde etraflıca durmalıyız. Poidebard’ın tanıdığı köylülerden edindiği bilgilere dayanan iddiasına göre, eser “bu emigrasyonun en önemli önderlerinden biri” olarak nitelendirilen ve makalede anlatılan olaylardan dört yıl önce Tokat’ta vefat eden Murat Bey adlı bir şahsiyete aittir. Acaba bu ifade, şiirin Temirbolat Mamsurov’dan başka biri tarafından yazılmış olduğu anlamına mı gelmektedir? Bu doğruysa, kim olabilir? İlk akla gelen, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’na Rus ordusu saflarında katılan Osetler tarafından Anadolu’dan Kafkasya’ya getirilen *Sağeste* şarkısının sözlerinin, 1865 göçünü teşvik ve organize eden Musa Kunduhov’un kaleminden çıktığı yolundaki inanışın 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında Osetya’da çok yaygın olduğudur. Fakat bu görüş daha 1920’de Türkiye’nin dış işleri bakanı sıfatıyla Sovyet Rusya’yı ve

kaybolduğu sanılmaktadır. Genellikle vatan hasreti ve sürgün hayatı temalarını işleyen şiirleri çoğu edebiyat bilimcilerce Oset profesyonel ozanlığının ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir. 1899’da (bazı verilere göre 1898’de) hemen hemen ayrılmadan yaşadığı Batmantaş’ta vefat etmiştir (Kantemir; Alborov).

¹⁴ Söz konusu şiirin Osetçe versiyonları Mamsurov’un edebi mirasının ilk araştırmacısı olan Alborov tarafından yayınlanmıştır. (274-280, 283-288, 323-326)

bu arada Vladikafkas'ı ziyaret eden, Temirbolat'ın bir ozan olarak Oset toplumunca keşfedilmesini sağlayan, Musa Kunduhov'un oğlu Bekir Sami Bey tarafından yalanlanmıştır (Alborov 262-263). Zaten Kunduhov şiire tutkunluğuyla hiçbir zaman tanınmamış, üstelik Tokat'ta değil, 1889'da Erzurum'da ölmüş ve defnedilmiştir. Öte yandan, generalin yeğeni olan ve onunla birlikte vatanını terk eden Temirbolat, mevcut bilgilere göre, göçten sonraki hayatının neredeyse tamamını başta Batmantaş olmak üzere Tokat Sancağı'nda geçirmiş ve 1899'da, yani Cizvitlerin köyü ziyaretine oldukça yakın bir tarihte orada vefat etmiştir. Genel ve haklı bir kanı uyarınca ozan, dayısının Osmanlı İmparatorluğu'na göç kararının aleyhtarı ve hatta kurbanı sayılmakta ise de, yeni ülkesine yerleştikten sonra hemşeri ve soydaşları tarafından kendisinin de öncelikle bu hareketi başlatan yönetici zümreyle özdeşleştirilmemesi herhalde olanaksızdı (özellikle bazı kaynaklara göre yıllarca Musa Paşa'nın çiftliğinin kahyalığını yaptığı da hesaba katılırsa (Alborov 270)). Bu şekilde, Mamsurov'un biyografisinde Poidebard'ın şarkı yazarı hakkında verdiği bilgilerle özsel farklılık gösteren hiçbir şey bulunmamaktadır. Bunun tek istisnası Murat Bey olarak kaydedilen adıdır. Ne var ki, bu çelişkinin kanımızca oldukça basit bir açıklaması olabilir. Kafkasyalılar arasında oldukça yaygın olan Temirbolat adının Türkçe-Farsça köklerine rağmen Anadolu'da bilinmediği göz önüne alınırsa, sahibinin buranın yerli ahalisine ve devlet memurlarına daha alışılmış ve anlaşılır gelebilecek ikinci bir ad edinmek zorunda kaldığı kolayca farz edilebilir. Büyük olasılıkla bizim misyonerin öğrendiği ad da bu olmuştur. Her halükarda, söz konusu dönemde Batmantaş'ta bu denli bariz bir şairlik istidadı olan, fakat günümüze kadar gerek Kafkasyalı, gerek Türkiyeli soydaşlarının tamamen meçhulü kalan başka bir simanın varlığına ihtimal vermek için yeterli neden görmemekteyiz.

Dikkate değer bir diğer konu, Poidebard'ın anlatımının ana temasını oluşturan Kafkasyalı soylu aile üyesinin evlenmesi öyküsüdür. Kuşkusuz, burada anlatılan tören düzeni "örnek" geleneksel düğüne özgü bir dizi etnografik ve folklorik detayları içermekte, en azından kültürbilimsel karşılaştırma bakımından önem arz etmektedir. Bunun dışında, yayınlanan metinde topluluk içinde sınıflar arası ilişkilerin örneklemelerinden başlayarak Batmantaş'ın "hükümdar"larının konağı üzerinde dalgalanan bayrağın olası renk

sembolizmine kadar, değerlendirilmesi giriş makalesinin boyutunu aşan başka bir takım ilginç sosyokültürel gözlemlere de rastlanabilmektedir.

Son olarak, Antoine Poidebard'a emeği için birkaç kelimeyle de olsa hak ettiği takdiri sunmayı gerekli saymaktayız. İyilikseverlik ve hümanist özveri idealleriyle kendisi için yabancı olan bir ülkeye getirilen bu adam, burada vatanından mahrum kalmasına rağmen onurunu ve manevi geleneklerine bağlılığı koruyabilen bir halka karşı samimi saygı ve yakınlık duygularıyla, yoğun ve çetin dini ve tıbbi görevleri arasında erken 20. yüzyıl Anadolu'sundaki Kafkasya göçmenlerinin yaşamlarının bilmediğimiz yönlerini – kısa bir denemede bile olsa – betimlemek için olanak bulabilmiştir. Osmanlı Ortadoğu'sundaki Çerkes ve özellikle Oset diasporasının tarihsel ve kültürel mirasına ışık tutan aynı derecede özlü ve ayrıntılı Batılı anı türü kaynakların sayısı hiç de fazla değildir.

Çerkes Düğünü Ermenistanlı Bir Misyonerin Anıları

Antoine Poidebard
Çev. Georgy Chochiev

Ey Vatan, Vatan!
Seni unutmadık.
Bedenlerimizi götürdük
Ama sen ruhlarımızı alıkoydun.

Kafkasya üzerine Çerkes marşı
MURAT BEY

Yarım yüzyıllık mezbuhane bir savaştan sonra Kafkasya 1863'e doğru çarın egemenliği altına düştüğünde pek çok yenik kabile bir Hıristiyan hükümdara baş eğme zorunluluğundan kurtulmak için göç etti. Reislerinden biri "Gelin, Müslüman kardeşlerimiz arasında yaşayalım da kemiklerimiz kutsal toprakta rahat etsin!" diye çağrıda bulundu.¹

Birkaç ay boyunca Türkiye'nin iki büyük Karadeniz limanını – Samsun'u ve Trabzon'u – doldurup taşıran Çerkeslerin² sayısı 200 bini buldu. Sultan bu mültecilere yardım etmek için tedbir almaya mecbur oldu. Bir kısmını İstanbul ve Bulgaristan'a göndererek çoğunluğuna Küçük Asya'da toprak ayırdı. Sivas Vilayeti Çerkes emigrasyonunun merkezi oldu. Bu göç yavaş tempoyla devam ediyor ve her yıl Kafkasya'dan yeni köylerin geldiğini gözlemlemek mümkündür.

Türkiye'nin ortasında bu kabileler eski adetlerinin çoğunu hala koruyorlar: meskenleri, giysileri, dilleri, gelenekleri hiç değişmedi. Kafkasya'dan çarın egemenliğinden kurtulmak uğruna kaçtılsa da, kalplerinde eski vatanlarına karşı sevgi her zaman yaşıyordu. Burada

¹ Kafkaslıların Osmanlı İmparatorluğu'na kitlesel göçünün nedenlerinin bu basitleştirilmiş açıklaması, dönemin Avrupa siyasi ve popüler yazımında yaygın olan bakış açısını yansıtmaktadır. (ç.n.)

² "Çerkes", Türk-Asya usulünce s sesi ç'ye dönüştürülerek telaffuz edilen "Circassien" kelimesidir.

karışan ırkların çeşitliliği sayesinde bu kadar güzel manzaralı olan ülke için pazar meydanlarında, türlü kıyafetli ve türlü tipli Rumlar, Ermeniler, Türkler ve Kürtler arasında bu uzun boylu Çerkes yiğitler kolayca ayrılıyorlar. Vahşi bakışlarıyla, başlarındaki büyük siyah kürk papaklarıyla, bir ellerini uzun kamalarının kakmalı saplarına dayayarak yavaş adımlarla geziniyorlar.

* * *

Tokat'ta³ tıp misyonumuzun doktorunun kadrolu yardımcısı sıfatıyla geçirdiğim üç yıl zarfında pek çok defa onları ziyaret etme ve aralarında yaşama fırsatını buldum. Dağlardaki kavgalardan ve kaçakçılıkla ilgili çarpışmalardan⁴ sonra yaralarını sardırma için dispanserimize gelirler, biz de hastalarına ve ölüm döşeginde olanlarına bakmak için köye giderdik. Uzun kış akşamlarında orada bir kulübede, içinde fıkır fıkır çay kaynayan bakır semaverin etrafında otururken, ihtiyarlar kalınlaşmış sesleriyle bana “ebedi beyaz dağ” Kazbek hakkındaki efsaneleri anlatırlardı. Sonra delikanlılardan biri tavan kirişine çakılı kancadan eski akordeonu indirip Kafkasya marşını söylemeye başladı:

*Уа нә бәстә, нә бәстә, (Wa ne beste, ne beste,
Ды махай рох куы нә дæ. (Dı maхай roх kwı ne de.)
Æрмæст нә къодах рахастам, (Ærmest ne k'odax rahastam,)*

³ 30 bin sakini bulunan Tokat, Samsun'dan 200 kilometre uzaklıkta, Sivas Vilayeti'nde bulunuyor. Küçük Ermenistan Misyonu'nun merkezidir.

⁴ Burada söz konusu olan öncelikle ülke içi tütün kaçakçılığıdır. 1883'te kurulan Reji İdaresi'ne tütün ekimi, işlenmesi ve ticareti tekelinin devredilmesinden sonra yasadışı tütün üretimi ve kaçakçılığı Anadolu'da yaygın bir hal almıştır. Kısmen halk direnişinin bir biçimi olarak görülebilen bu kârlı fakat tehlikeli uğraşta Kuzey Kafkasyalı göçmenlerin önemli, yer yer baskın bir rol oynadıkları birçok tanıklıklarla doğrulanmaktadır (bkz. Reji'nin genel müdürü Rambert'in anıları (195-197, 261)). Bazı verilere göre, 1883-1925 döneminde kaçakçılarla adı geçen şirkete bağlı kolcu kuvvetleri arasındaki çatışmalarda her iki taraftan 20 binin üzerinde kişinin hayatını kaybetmesi bu zıtlaşmanın boyutunu açıkça göstermektedir (Yüksel 187-188). (ç.n.)

Нæ уд, нæ бæстæ бæззæдис. (Ne ud, ne beste bazzadis.)⁵

Ey vatan, vatan!

Seni unutmadık.

Bedenlerimizi götürdük

Ama sen ruhlarımızı alıkoydun.⁶

Bu suretle ben en başlıca Çerkes ailelerinden biriyle yakından tanışma olanağını buldum.

Bir kış akşamında kar yüzünden evde kapalı durumda sobamın başında sakince işlerimle uğraşarak can sıkıntımı yenmeye çalışırken, biri kapıyı çalıp beni avluya inmeye çağırırdı. Bu, acilen doktor bulmaya gönderilen bir ulaktı. Batmantaş köyünün genç reisi Sefer Bey çok hastaymış ve adam gidip kendisini iyi etmemiz için yalvarıyordu.

Nasıl gidelim? Köy şehirden dört saat uzaklıkta dağlar arasında bulunuyor, kar ise yolları geçilmez hale getirmiş. Ama ulak buna, "Bacakları güçlü bir at ve sağlam bir kamçı varken nereden geçilmez ki?" şeklinde yanıt verdi.

Ertesi sabah gün ağarırken soğuğa karşı yamçılarla, kurtlara karşı da iyi revolverlerle silahlanarak yola koyulduk. Gecenin bizi yolda yakalaması ihtimal dahilindeydi. Batmantaş'a ancak derin karda altı saatlik yorucu bir yürüyüşten sonra varabildik. Güneşin doğuşundan sonra soğuk biraz kırıldı ve kar dindi. Zaman zaman atlarımız ta karınlarına kadar kara batıyorlardı. Fakat hakikaten bacakları güçlü, kamçılarımız da sağlamdı.

Köye gelişimiz her türlü havada seyahat etmeye alışkın eski kaçakçılar olan kabile ihtiyarlarını hayrete düşürdü. Bizi görünce,

⁵ Osetçe dizelerin imla ve noktalaması tarafımızdan hafifçe düzeltilerek Kiril alfabesiyle günümüz yazım kurallarına uygun hale getirilmiş ve yanlarına Latin transkripsiyonları eklenmiştir. Makalenin orijinalindeki Osetçe metin Fransız alfabesinin aracılığıyla gayet yüksek fonetik düzgünlük ve özenlilikle aktarılmıştır. Bu arada Fransızca baskıda 572. sayfadaki kıtanın ilk kelimesinin *Oua* yerine *Ona* olarak yazıldığı bir dizgi hatası göze çarpmakta, ancak aynı dize 581. sayfada tekrar verildiğinde düzeltildiği görülmektedir. (ç.n.)

⁶ Kitanın Türkçe çevirisi tarafımızdan Poidebard'ın önerdiği ve Osetçe orijinaliyle çok küçük farklılıklar gösteren Fransızca versiyonuna göre yapılmıştır. (ç.n.)

“Buraya bu durumdaki yollardan gelmek için ya vücutta şeytanın ya da yürekte fedakarlığın olması şarttır!” diye haykırdılar. İkinci varsayım kesinlikle kendilerine daha gerçekçi geliyordu. Zaten sertleşmiş ruhlarının ileride asla unutmadığı da buydu.

Hastanın başında geçirdiğimiz tam bir günden sonra Tokat’a dönmeye hazırlanmamız gerekiyordu. Ayrılmamıza müsaade vermeden önce reisin annesi, en köklü Kafkas soylarından birinin son temsilcisi⁷ olan saygın ve kibar tavırlı yaşlı hanım bize şükranlarını ifade etmek istedi. Oğlunun yatağının önünde ayakta durarak Çerkesçe kısa bir konuşma yaptı, hasta da zayıflamış sesiyle söylediklerini bize çeviriyordu. “Kara ve yol aksiliklerine rağmen oğlumu tedavi etmek için buraya kadar geldiniz” şeklinde bize hitap eden kadın gözü yaşlı olarak sözlerine şöyle devam etti: “Bunu Tanrı için yaptığınızı biliyorum. Size teşekkür ediyorum ve bundan sonra ikinizi de evlat biliyorum. Tanrı sizinle olsun!” Hala minnettarlığın bu samimi ve sade dile getirilişinin etkisi altında iken atlarımıza binip yine Tokat yoluna girdik.

Doktorumuzun ustalığı sayesinde genç bey tamamen iyileşti ve ilkbaharda şehre indiğinde ilk ziyaretini bize yaptı. “Bundan böyle eviniz bir dosthane, bir dost evidir” dedi. Biz de aynı şeyi Batmantaş reislerinin eski konağı için söyleyebilirdik. O zamandan itibaren orada aile üyeleri gibi kabul ediliyorduk.

* * *

Aynı yılın 17 Ekim’inde Sefer Bey’den aşağıdaki içerikli pusulayı aldım: “Gelecek hafta kardeşim Ferhad’ın düğünü yapılacak. Doktor ve siz doğal olarak davetlisiniz. Buna göre önümüzdeki cuma günü Çırçır köyüne gelin. Törenler orada başlayacaktır.” Eski bir kurala göre, güveyin kardeşleri ve dostları gelini almaya köyüne giderler.

⁷ Batmantaş reislerinin ailesi Kabardey kabilesine mensuptur. Çerkesler arasında en soylu sayılan bu kabile Rus tahtına bir imparatoriçe verme onuruna sahiptir. 1560’ta (doğru tarih 1561’dir – ç.n.) çar İvan Grozni (Korkunç), Kabarda reisi Temruko’nun kızı Mariya ile evlenmiştir. Geçen yüzyılda Sankt-Petersburg imparatorluk muhafız birliğine başkent dergilerinde (*Revue des Deux Mondes*, Nisan 1881: “La Russie dans le Caucase”) daima övgüyle söz edilen Çerkes bölüğünü temin eden de aynı kabiledir.

Orada Çerkes kabilelerinin pek kadim adetleri uyarınca at yarışları ve oyunlar düzenlenir.

Acaba düğünde hazır bulunmak “ultramodern” bir havarilik midir? O anda aklıma Monseigneur Le Roy'nın şu manevi ve makul düşüncesi geldi: “Ah, bir misyoner için basit halkla konuşmak, onun ufak işleriyle ilgilenmek veya en azından böyle bir izlenim bırakmak ne kadar önemlidir! İnsanları ihtida ettirmek uğruna mucizeler yaratmak iyi bir yöntemdir ve onu kullananlar asla suçlanmamalıdır, zira bunun gayet saygın örnekleri mevcuttur. Ama bu araç herkesin harcı olmadığı gibi, çok daha pratik bir yolun, kendinde kesinlikle gururlu olmayan, bilakis bu vahşi ülkelerin yoksul insancıklarına karşı sabır, hoşgörü ve hayırhahlık duygularını besleyen iyi kalpli birinin karakterini yetiştirmekten geçtiğini iddia edenler de vardır.”

Bu aileyle olan ilişkilerim göz önüne alınırsa bana gönderilen daveti geri çevirmek olanaksızdı. Daveti kabul ettiğim takdirde ise bütün kabileye muazzam bir saygı ve bağlılık işaretini göstermiş oluyordum.

Yola gece ay ışığında çıktık. Köylüler bu saatte dağlarda atlılarla karşılaştıklarına hayret ediyorlar, ama atlarımızın üstünde yavaştan söylediğimiz şarkıları duyunca durumu anlayarak “Cizvitler hastalara gidiyorlar” diyorlardı.

Gün doğumuna doğru ilk yaylaya ulaştık. Sabah nemiyle birleşen soğuk rüzgar bizi epeyce üşütüyor, ama sonbaharın görkemli manzarasını seyretmenin zevkini çıkarmamıza engel olamıyordu. Hafif mor sisin bürüdüğü dağların sarp yamaçlarında donların başlamasıyla sararan ormanlar göze çarpıyordu. Bütün bunların üzerinde ise ince karbeyaz bulutlar içinde Yıldız Dağı yükseliyordu.

Yedi saatlik iyi bir yürüyüşten sonra nihayet Yıldız Dağı'nın eteğinde başlayıp ta Sivas'ın önlerine kadar uzanan geniş Meraküm yaylasında bulunan Çırçır köyüne girdik.

Bu saatte köy henüz uykudaydı. Sadece çeşmeye su almaya giden kadınlar ve hayvanları yaylaya sürmek için toplayan çobanlar görünüyordu. Dikkatimizi biraz kenarda duran bir ev çekti. Orada kendimizi daha serbest hissedebiliriz, çünkü hem törenlerin dışında kalma, hem de gerekli gördüğümüz zaman bu yalıtılmış barınağa çekilme olanağına sahip olacaktık. Atlarımızı o tarafa doğru sürüp evin sahibine misafiri olacağımızı ilan ettik. Bir Çerkesin evinde misafir

kalmak için davete gerek yoktur. Ona verebileceğiniz en büyük şeref konukseverliğine müracaat etmektir.

Biz yol elbiselerimizi çıkarırken köy uyanıp yavaş yavaş bayram havasına bürünmeye başladı. Anlaşılan iki gün önce Batmantaş'tan buraya reisleri Sefer Bey'in önderliğinde yirmi atlı gelmiş.⁸ Onlar gelini alacaklarmış. Muhteşem kıyafetli bir grup Çerkesin pencerelerimizin önünden meydanı geçtiğine tanık olduk. Bu arada köyün karşı tarafından aynı zamanda basit ve vahşi denebilecek bir müzik duyuldu. El çırpımlar, tahtaların birbirleri üzerine vurulmaları ritmik olarak akordeonun sesiyle nöbetleşiyordu. Ara sıra kısık sesli haykırışların eşliğindeki birkaç atış melodiyi kesiyordu. İşe revolver karıştı mı, artık yerel renklilik tamam sayılabilir.

Geldiğimiz haberi etrafa çabuk yayıldı. Tabii ki hastalar bundan yararlanmakta gecikmediler. Biz de törenlerle ilgilendiğimizi belli etmeyerek onlardan başladık. Aralarında bir gün önce oynarken ateşe düşen altı yaşlarında bir çocuğu bulduk. Üzerindeki gömlek ateş alıp gövdesinin yarısını yakmış. Kalın yorganlar altında köşede yatıyordu. İçim ürpermeden muayene edemediğim koskoca yarasının üzerine bu zavallı insanlar böceklerin evdeki kirli ve mertekleri yiyerek ürettikleri tahta tozunu serpmişler. Bu yeni tarz antiseptiğe rağmen, küçük ölmeye mahkum görünüyordu.

Hastaları dolaşıp yokladıktan sonra ev sahibimize döndük. Bu arada Batmantaşlı dostlarımız bizi görmek için orada toplanmışlardı. Hemen düğün evine gitmemizi teklif ettiler. Fakat biz ancak hastalara yardım etmeyi bitirdikten sonra gideceğimizi söyledik ve misafir odası yine hastane koğuşuna dönüştü.

Bu arada, bir dakikalık bir yalnızlığımdan yararlanarak, eski tanıdıklarımızdan İsmail Ağa'yı yanıma çağırıp kendisine hediyeleri – işleme ve revolveri – getirdiğimizi anlattım. Bunları hiçbir adeti çiğnemenen kime sunmamız gerekiyor? Fikrimiz isabetli çıktı; geçmişte büyük bir reis herhangi bir kişiye karşı saygı ve dostluğunu göstermek istediğinde aynen böyle davranılırmış. İsmail Ağa, "Sizden gelen tek bir mendil bile büyük bir onur olurdu!" diye karşılık verdi. İşlemeli yastığın kabilenin en iyi binicilerinin katılımıyla yapılacak at yarışında ödül olması, revolverin de güveye verilmesi kararlaştırıldı.

⁸ Güveyin kendisi bütün törenler boyunca görülmez kalarak ancak en sonda ortaya çıkıyor.

Bizim dürüst İsmail bu haberi herkese bildireceği için büyük sevinçle derhal yanımızdan ayrıldı. Geniş meydan mahşer yeri gibiydi. Kızını vermeye razı değilmiş gibi yapan babası uzunca bir tartışmaya girişti. Tam bu sırada yetişen İsmail cemaate hitaben, "Lütfen dikkat! Size mükemmel bir haber bildirmeye geldim. Pederler beraberlerinde hediyeler getirdiler!" dedi. Hazır bulunanların en büyüğü olan ak sakallı saygın ihtiyar coşkuyla ayağa kalktı ve büyük kalpağını alanın ortasına atarak sevinçle haykırdı: "Harika! Demek ki, bu efendiler düğünümüze şeref buyurmakla kalmayarak bize hediye sunma törenine de katılacaklarmış! İsmail, git ve kendilerine bu davranışlarının ihtiyarları onurlandırdığını ve duygulandırdığını söyle." Tartışmanın daha fazla uzamadan bittiğini belirtmeye herhalde gerek yok. Baba hemen rızasını verdi.

* * *

Öğleden sonra oyunlar ve yarışlar başladı. Bir evin taraçasında ayakta durarak iki saat boyunca son derece ilginç binicilik maharetlerine tanık olduk.

Köy dağlara yaslanmış ve ovada menderesler çizerek akan güzel bir nehirle zihlanmıştı. Ekinlerin biçilmiş olduğu bu mevsimde burası bu tür egzersizlerle uğraşmak için mükemmel bir yerdi. Bütün Çerkes köylerinde olduğu gibi, evler oldukça dağınık olup aralarında atlıların serbestçe manevra yapmaları için yeterince boşluklar vardı. Nehir ise doğal engeli oluşturuyordu.

Yirmi binici eyerlere atladı. Elinde küçük bir sancak bulunan biri ileriye doğru atıldı, diğerleri ise bu ganimeti kendisinden alacaklardı. Köy ve bitişiğindeki ova baş döndürücü bir kovalamacaya sahne oluyordu. Doludizgin giden atlıların yolunda nehir vardı ve atıkları her turda yüksek ve dik kıyısından delice iniş yapmaları gerekiyordu. Grup en derin yere ulaştığında atların toynaklarının kaldırdığı su zerrecikleri güneşte ışıltılı parlayan serpinti bulutuna dönüşüyordu. Karşı kıyıya çıkıldıktan sonra da kovalamaca yeniden başlıyordu.

Bu oyundan sonra akrobatik numaralara geçildi. Biri baş aşağı, biri eyerinin üstünde dik durarak atını sürüyordu. Kimileri atlarını doludizgin koşturarak yere koyulan yumurtaları topluyor veya tam hızda bir revolver atışıyla kırıyorlardı. Biraz ötede iki delikanlı kapışıp birbirlerini üzengilerden sökmeye çalışıyorlar, bu arada atları da dövüyor ve birbirinin göğüslerini ısıırıyordu. Bir aralık ikisi de

dörtlüyle yan yana giderek birbirini yere düşürmeye çalıştıktan sonra biri çevik bir hareketle rakibinin atını kuyruğundan yakalamayı başardı ve kendi atını var gücüyle kamçılayıp bileğinin şiddetli bir darbesiyle rakibinin atını binicisiyle birlikte ters yönde öyle çark ettirdi ki, ikisi de büyük bir şaşkınlıkla aynı süratle arkaya doğru sürüklendiklerini keşfettiler. Bir süre sonra bütün atlar köpük içinde kalmıştı. Bu defa çocuklar babalarının yerlerini aldılar ve kendilerine biraz uzun gelen üzenkilere sağ ayaklarını sokup kendi aralarında günün son koşusunu gerçekleştirdiler.⁹

* * *

At yarışları biter bitmez gelinin evinin önünde danslar başladı. Çerkes dansları ülkede yaygın olanlardan bir hayli farklıdır. Burada her şey tamamen edep gereklerine uygundur ve hiçbir şey en sert gözü bile mahcup edemez.

Kızlar meydanın veya salonun bir tarafında, delikanlılar ise öbür tarafında sıraya diziliyorlar. Ortada her şeyi yönlendiren ve uzun değneğiyle dansçıları tayin eden kabile büyüklerinden biri bulunuyor. Genç Çerkes kızları yerde sürüklenen ve ayakları örten uzun entariyi, ağır altın ve gümüş eşyadan yapılan kemeri ve önde oymalı gümüş göğüslüğe dönüşen korsajı içeren geleneksel kıyafetleri giyiyorlar. Başlarında yüzü kapamadan boynun etrafında sarılı altın işlemeli ince örtü bulunuyor. Yenler, dansçılar arasında oynaya oynaya dalgalanan birer uzun ajurlu mendille tamamlanıyor. Delikanlıların giydikleri ulusal kıyafet ise bedene sıkıca uydurulan ve dizlere kadar dökülen uzun bir ceketten, kalpağın etrafında zarifçe sarılan ve şekliyle Ortaçağ şaperonlarını andıran altın püsküllü beyaz başlıktan ve kalçaların ortasına kadar erişen yumuşak deri çizmelerden oluşuyor. Oymalı gümüşle süslü kemerlerinde birer revolver ve uzunca kama asılı.

⁹ O ara yaşlı bir Çerkes bana şöyle dedi: “Çocuklarımızdan işte bu şekilde binici yaparız. Oğlanlarımız köy yıkısından bir tay kementle yakalanıp üstüne dizgini ve eyeri olmaksızın bindirilir. Salıverilen hayvan sırtındaki alışılmamış yükten kurtulmak için bin bir sıçrayış yapar, sonra koruluk ve çayırlarda delice koşmaya başlar. Bin çocuktan biri hayatını kaybediyor ama diğerleri iyi binici oluyorlar.”

Büyüğün işareti üzerine dansçı kızlardan biri ince parmaklarıyla akordeonda sade ve hüzünlü, eski bir Çerkes melodisi çalmaya, delikanlılar da hızlı el çırpmalarıyla tempo tutmaya başladılar.¹⁰ Bir kız dairenin ortasına çıkıp gözlerini indirerek delikanlılardan birinin karşısına çıkmasını bekledi. Sonra kız daire içinde kayarak ilerlemeye başladı, kendisine eşlik eden kavalyesi ise aynı tempoda mevzun el hareketlerini yapıyordu. Kız yere indirilmiş gözleriyle ve dimdik sabit endamiyla, sadece elleriyle hareketler yaparak seyircilerin oluşturduğu dairede hiç sarsılmadan yürüyordu. Zaten kız dansının sanatı, bu dönme sürecinde hiçbir keskin hareketi sezdirmeden “akan su gibi” kaymaktan ibarettir. Buna karşılık delikanlı uzun ceketin içindeki göğsünü gururla kabartarak başını dik taşıyordu. O kah elini kamasına basıyor, kah yumruğunu kalçasına indiriyor, kah tek bir sağ elini havaya kaldırıyor ve bu arada ayaklarıyla da karmaşık figür ve piruetleri yapıyordu. Aralarında sürekli belli bir mesafeyi koruyan dansçılar bir ileri, bir geri kayarak ve tur üstüne tur atarak birbirlerini kovalıyorlardı. Çok geçmeden ilk çiftte ikincisi de katıldı ve artık aynı şekilde dört kişi olarak dans ediyorlardı. Bütün bu süre boyunca ritimli el çırpmaının eşliğindeki müzik ardi arkası kesilmeden tekrarlanan tekdüze ve acıklı melodisini sürdürüyordu.

Birdenbire revolver sesleri duyuldu, arkasından da vahşi çığlıklar koptu. Bu, tören yöneticisinin, önünden herhangi bir dansçı kız kayarak geçtiğinde, çalımına getirip kurşunların kızcağızın ya yüzünden iki parmak mesafesinde, ya da tam ayaklarının önünden uçacağı biçimde ateş ettiğine işaret ediyor. Kaldı ki kız, yanında kurşun ısıklarını duyduğu halde gözünü bile kırpmamalıdır. Bu, sonradan defalarca kocasının ve oğullarının kama veya revolve başvuracaklarına tanık olacağı kabile hayatına kabul edilme anlamına geliyor. Bana anlatıldığına göre, bir gün gafilin biri kurşunu tam dansçı kızın ayağına sıkmış. Kız hiç bir şey olmamış gibi dönmeye devam etmiş ve ancak kan otu kırmızıya boyadıktan sonra evin içine götürülmüş.

Karanlık bastıktan sonra manzaraya daha da renk katan fenerler yakıldı. Biz erkenden ikametgahımıza ayrıldık, ama oradan gecenin geç saatlerine kadar hala müziği, atışları ve şarkıları işitiyorduk.

¹⁰ Genellikle Doğu müziğinde olduğu gibi, Çerkes müziğinde de hüzünlü havalara hakimdir.

* * *

Ertesi sabahı hastalara bakarak geçirdik, öğleye doğru ise gelini yeni ocağına götürecektir kortejin hazır olduğunu öğrendik. İvedilikle atlar eyerlendi ve yirmi Çırçırılı süvari birkaç saat içinde Batmantaş'tan gelenlere refakat etmek üzere onlara katılmaya hazırlandı. Ben yine çünkü taraçaya çıktım; bu yüksek yerden bütün ayrılış sahnesini izleyebilirdim.

Gelini ve kız arkadaşlarını kabul edecek beyaz çuhayla örtülü ve acayip şekilli kırmızı bezeklerle süslü araba reisin evinin önünde duruyordu. Meydanda hepsi de muhteşem kıyafetler giymiş ve en iyi silahlarını kuşanmış genç ve yaşlı atlılar aralarında hararetle konuşarak bekliyorlardı.

Nihayet araba müzik eşliğinde yerinden hareket etti, fakat dokunaklı bir adet gereğince kıza bir daha baba evine göz atma olanağını tanıyarak üç kere kapıya döndü.

Sopalarla silahlanmış bütün bu adamlar da kim acaba? Bunlar, gelini götüren atlıları durdurmayı deneyecek olan köy gençleriydi. Doludizgin ileri atıldılar. Uzun sopalarının yağmur gibi yağın darbeleri altında atlar kulaklarını başlarına kısıyor, süvariler ise sırtlarını eğiyorlardı, ama sonunda bu savunma hattı yarıldı.

Köy çıkışında konvoyun yine durdurulduğunu gördüm. Yüksek sesli bağırtilar duyuldu. Ne oldu? "Revolver atışlarıyla ot üzerinde duran şu yumurtaları kıramazsanız gidemezsiniz!" Geçiş hakkını veren şart böyleymiş. Batmantaşlı atlılar hayvanlarını dörtlüye doğru sürüp yumurtaları tuzla buz ettiler.

Artık yol açıktı! Nehri çabuk aşan kortej şen ve neşe içinde geniş ovaya yayıldı. Her iki köyün süvarileri de birbirleriyle karışarak arabanın çevresini aldılar.

Bir adet vardır ki, gelini götürenlerden papakları kaçırılmak suretiyle oç alınır. Bu büsbütün dizginsiz at yarışları sonucunda bazıları akşam eve kalpaksız dönerler.

Ansızın bir grup yaman binici ileri atıldı; biri bir an önce başkasından çaldığı kalpağı havada sallıyordu. Ovada büyük bir daire çizip sertçe köye doğru saptılar ve onu tam hızla aştılar. Sonra dağlara bitişik ev sırasının yukarısında uzanan daracık bir yola dönüp evlerin taraçaları üzerinden fırtına gibi geçtiler. Genel bir feryat koptu: "Kendilerini mahvedecekler! Durdurun onları!" Bu yol, üzerinden

aşağıya sadece bir keçiyolunun kıvrıla kıvrıla indiği on metre yüksekliğindeki sarp bir kopma ile bitiyordu. Birdenbire atlılardan biri, atının ön ayakları duman bacası görevini yapan deliklerden birine rastladığı için yere yıkıldı, fakat fazla zarar görmeden hemen ayağa fırladı. Bu arada diğerleri kovalamayı sürdürüyorlardı. Kopmaya ulaşım tempoyu hiç yavaşlatmadan aşağı indiler. Şahane bir yağız at üstünde oturan hırsız daima grubun başında bulunuyordu. Tam yakalanmak üzereyken, kendisine en yakın kişi aniden atıyla birlikte patikanın ta dibine kadar yuvarlanıverdi. Galip vahşi çığlıklarla selamlandı.

Böyle eğlene eğlene kortej ovada ilerliyordu. Bu aralık biz de atlarımızı kamçılıdık ve alayı belirli bir mesafeden izleyerek, şenlik katılımcıları içine karışmadan olup bitenleri gözlemleyebildik. Bir saat sonra herkes yine durdu. Çırçırılı atlılar ters yüz dönüp köylerinin yolunu tutmadan önce Batmantaşlılara bir kahramanlığı daha yaptırdılar. Bu defa içine gelinin mendili yerleştirilen ve yol üstüne koyulan topu atı doludizgin koşturarak iki atışla delmek gerekiyordu. İkinci kurşun hedefe değdi ve baruttan kararan açık renk ipekli kumaş parçası rüzgarda titreşti. Bu sondu. Herkes birbirine allahaısmarladık demek için atından indi.

* * *

Artık az önceki kadar gürültülü olmayan iki grup sıcak ve samimi biçimde birbirinden ayrıldı. Düğün alayına mensup bütün erkekler eski dostlarımızdılar ve arabaya hareket etme olanağı tanınınca biz de onlara katılıp ovada konuşarak yol almaya başladık. Yalnız iri yarı Hasan bizi eğlendirmek için ara sıra atını çılginca önümüzden koşturuyor ve eyerine bir ayağıyla tutunarak yerden ufak taşları kaldırıyordu.

Bizi Batmantaş'tan ayıran dağın tepesine ulaştığımızda artık akşam oluyordu. Birkaç dakikada çam korulukları arasından aşağıya indikten sonra karşımızda küçük bir tepenin üstünde katlar şeklinde kurulmuş köyü bulduk. Akşam havasına bürünmüş evlerin üzerinde kıvrılarak lacivert dumanlar tütüyordu. Kulâğımıza gelen atış sesleri kortejin fark edildiğinin işaretiydi. Kafile belirli bir düzene göre dizildi: önde genç reis, arkasında iki sıra halinde atlılar, sonra da araba. Biz bunları törene davetli bir Rum papazıyla birlikte uzaktan seyrediyorduk.

Derken akşam pusunda heyecanlı ve elemli şarkı duyuldu. Bu, atlıların tutturdıkları Kafkasya üzerine eski Çerkes marşıydı:

Уа нæ бæстæ, нæ бæстæ (Wa ne beste, ne beste)

.....

Ey vatan, vatan! Sensiz nasıl yaşanır?
Bizim için hayatımızdan daha değerlisin,
Ve arkandan ağlarız.

Bu yiğit, kalınlaşmış seslerde göçmenlerin terk ettikleri vatanlarına karşı bütün sevgileri ifadesini buluyordu. Türkiye'nin kurak yaylaları arasında kendilerini, birkaç dakika için de olsa, yine öz ülkeleri Kafkasya'nın güzel vadilerinde tahayyül ediyor ve heyecanla ortalığı ulusal melodilerinin sesleriyle çınlatıyorlardı. Her kuple revolver atışı ve vahşi naraların patlamasıyla sonuçlanıyordu.

Köyün girişinde kendilerini ihtiyarlardan biri karşıladı. Tuhaf bir adete göre, gelini müstakbel ikametgahına sokabilmek için konvoy bir takım sınav daha vermeli. Başlangıç için birkaç yumurtayı kırmaları gerekiyordu.

Tepesinde reisin büyük evinin bulunduğu yamaca çabuk çıkıldı. Bayram havası içinde olan eski konağın damı beyaz ve kırmızı ipekten bayrakla süslenmişti.

Kapının önünde güveyin annesi duruyordu. Atlılara "Niye geldiniz? Sizi kabul etmek istemiyorum" şeklinde hitap etti ve kölelere¹¹ verdiği

¹¹ Çerkeslerde kölelik. Osmanlı mevzuatı köleliği ilke olarak kaldırdığı halde, gerçekte bu eski adet Küçük Asya'ya göç eden Çerkes kabileleri arasında hala varlığını sürdürüyor. Eskiden köleler Çerkes beylerinin en büyük servetini oluşturuyorlardı. Günümüzde bir kölenin değeri 100 ila 150 Türk lirası (2000-3000 frank) arasındadır. Kölelerin sayısı azalıyor, ama hala hatırı sayılır derecededir.

Bir gün Tokat'a yerleşmiş bir genç beye "Köleleriniz nasıl olur?" diye sordum. Bana verdiği cevap şöyleydi: "Köle bir köpek, bir eşek gibi, bir evcil hayvan gibidir: emeği, kişiliği, çocukları sana aittir; kendisine dilediğin gibi davranabilirsin." Sahibi kölelerinin çocuklarını satıyor. Bilindiği gibi, genç Çerkes kızları Doğu'nun haremelerinde büyük rağbet görüyorlar. Birkaç yıl önce dağlarda ak sakallı ihtiyar bir Çerkes, köyünden geçen bir pederi durdurup atının boynuna sarılarak kendisine şöyle hitap etti: "Sana yalvarıyorum, benim için bir şey yap. Köleyim. Çocuklarım birbirini ardından

bir işaret üzerine kapı yine kapandı. Bu anda konvoydan altı atlı doludizgin ileri atıldı ve girişin boyuna aldırış etmeden antrenin içine dalıverdi. Arkalarında meşe kapının ağır kanatları çat diye kapandı. İçeriden revolver atışları ve bağırtilar duyuldu. O zaman düşün yöneticisi devasa atını doğruca kapalı kapıya sürdü ve bu şiddetli darbe sonucunda kapı ardına kadar açılıverdi. "Batmantaş'ın hanımefendisi" (yaşlı köleler kendisine öyle derlerdi) ona yine "Ne istiyorsunuz?" diye sordu. "Size oğlunuz Ferhat için gelin getirdik" şeklinde karşılık verildi. Bu defa kadın "Büyük oğlum geçiş vergisini bizzat öderse iyi olur, ben de sizi kabul edeyim" dedi. Derhal evin birkaç metre mesafesinde yere yumurtalar dizildi. Ne var ki reisin atı günün bütün yarışlarından sonra heyecanlanmış durumda olduğu için bu nazik egzersize yanaşmak istemiyordu. Ama sonuçta bu yumurtalar da tuzla buz oldu. Bunun üzerine konağın sahibesi yöneticiye kurdelelerle süslenmiş küçük bir değnek uzattı, kalabalığa ise ufak şekerler yağdırdı. Gelin aileye kabul edilmiş oldu.

Çocuklar atlara doğru atılıp onları hak ettikleri dinlenme ve yem için tavlaya götürdüler. Evin geniş antresinde ise yine danslar başladı. Akordeon ve el çırpımlar eşliğinde söylenen şarkılar ikide bir "gelinin yakınması"na geçiyordu:

Oh, sevgili babam ve kardeşlerim!
İşte sizden uzağa götürölmüş bulunuyorum.
Çalınacak kuzular yeterli değil miydi
Babamın ağılında?
Katı yürekli! Beni baba evinden niye kopardınız?
Oh, sevgili babam ve kardeşlerim,
İşte sizden uzağa götürölmüş bulunuyorum.

* * *

Törende komşu köylerin de hazır bulunması meclisi son derece renkli kılıyordu. Zarif Çerkes kostümleri Rumların alaca kıyafetleri ve Kızılbaşların¹² kabaca biçilmiş maron giysileriyle karışmıştı. Büyük

satılıp nereye aşırıldıklarından ve ne olduklarından haberim bile olmaksızın benden uzağa götürölüyorlar."

¹² Kızılbaşlar, Küçük Asya'nın merkez kısmında çok yaygın olan bir Müslüman tarikatıdır. Bazı bilginler onlara Türk fütuhâtı sırasında İslam'a

kabul salonunda sadece bir kez ve kısa süreliğine görüldüğümüzde bize şeref yerleri tahsis edildi. Adetlerimizi bilen reis bize konağının ucunda bulunan ve ufak bir kapıdan bahçeye çıkılabilen ayrı bir odayı hazırlama nezaketinde bulundu. Böylece hem törenlerin zevkini çıkarabilir, hem de kolayca odamıza çekilebilirdik. Kapımızda sürekli silahlı bir köle bekliyordu ve yalnızca yakın dostlarımızın içeri girmeye izinleri vardı.

Orada tüm dostlarımızla birlikte ne güzel bir akşam geçirdik! Artık bu evde kendimi yabancı hissetmiyordum. Ünlü kış seferimiz unutulmamış, sadakat ve sevecenlik için biraz nasırlaşmış olan bütün bu kalplere kazınmıştı. Her biri sırayla bizi selamlamak ve bir süre oturmak için yanımıza geliyordu. Sevinçli yüzleri bizi bu vesileyle köylerinde görmekten ne kadar mutlu olduklarını gösteriyordu. Çerkesler Müslüman olmalarına rağmen gelenekleri yerli halkinkinden o kadar farklıdır ki, kendilerini burada yabancı hissediyorlar. Eski adetlerine karşı gösterdiğimiz ilgiden duygulandıkları belliydi. Gururla “Biz ülkemizdeniz!”¹³ diyorlardı. Aslında, her şeyleri ülkelerinin geleneklerini, kıyafetlerini, müziğini, danslarını, nezaket kurallarını ve özellikle ahlakını belirgin biçimde ortaya koyuyordu. Bu üç gün boyunca hiçbir söz, hiçbir hareket çocuğun gözünü rencide edemezdi. Yalnızca bir defa reisin ağzından bir söz kaçtı. Kızarak hemen özür diledi: “Affedersiniz, bozulduk, içimiz yozlaştı.” İhtiyar İdris ise şunu ekledi: “Siz, vahşi hayvan gibi yaşayan bize benzemiyorsunuz. Dürüstlük, temizlik alınlarınızdadır. Zaten Tanrı insanın yüzünü masumiyetle işaretler.”

Akşam küçük odamızda sakince uykuya dalarken, eski konağın öbür ucundan bence artık daha da elemli bir tını kazanan Çerkes marşının sesleri hala duyuluyordu:¹⁴

ihtida ettirilen yerli Hıristiyanların ahfadı derler. Bu görüş gerçeğe en yakın gözüküyor.

¹³ Bu fragman orijinalde *sommes de vos pays* (“ülkenizdeniz”) şeklinde geçmekteyse de, bağlam göz önünde tutulduğunda bunun dizgi hatası olup doğrusunun *sommes de nos pays* (“ ülkemizdeniz”) olduğu kuvvetli bir ihtimal gözükmektedir. (ç.n.)

¹⁴ Türkiye’ye göç eden Çerkeslerin kendi vatanlarıyla sohbetle buldukları bu şarkı, dört yıl önce Tokat’ta vefat eden ve bu emigrasyonun en önemli önderlerinden biri olan Murat Bey’e aittir.

Ey Vatan, Vatan!
Sensiz nasıl yaşanır?
Vatan, sen bizim için hayatımızdan daha değerlisin
Ve arkandan ağlarız.

Heyhat evlatlarım, evlatlarım!
Sizden böylesini bekleyebilir miydim?
Neden başınızı ortaya koymadan, kanınızı akıtmadan
Beni öyle bıraktınız?

Ben çocukluğunuzdan beri
Sizi koynumda besledim
Ve yetiştirip
Erkek safına geçirdim.

Ben kemiklerinizi ve küllerinizi sakladım!
Siz ise kendinizi düşünüyorsunuz
Ve beni vicdanınızın
Mahkemesiyle yargılıyorsunuz.

Sırf benim gözümde
Suçlu değilsiniz.
Bütün dünyanın gözünde
Sorumlusunuz.

Velinimetini
Unutmak
Utanılacak şeylerin
En alçağıdır.

Ey Vatan, Vatan!
Seni unutmadık.
Bedenlerimizi götürdük
Ama sen ruhlarımızı alıkoymadın.

Vatan, seni unuttuğumuzu
Hiç sanma!
Biz kalbimizle ve kanımızla
Seni arayacağız!

Eski vatanları hakkında yaktıkları şarkı böyleydi. Ben ise yitik dinlerini¹⁵ düşünüyor ve bu güçlü ve soylu ırk için yavaşça dua fısıldıyordum.

Biz daha bir hafta sürecek törenlerin sadece başlangıcına tanık olduk. Ertesi sabah artık geri dönmeye hazırlanmamız gerekiyordu.

Eyere binmeden önce hala ortada görünmeyen güveyin çekildiği eve kendisine mutluluk dileklerimizi ve dostluğumuzu simgeleyen bir hatırayı iletmek üzere bir ulak gönderdik. Dileklerimizle hediyemizi kendisine ulaştıran İsmail Ağa oldu.

Ana girişin önünde danslar hiç kesilmeden devam ettiği için atlarımızı bahçeye açılan küçük kapıya getirdiler.

Çıkmadan önce Sefer Bey'den annesine bizden yerden selam söylemesini rica ettik. Yaşlı hanımefendi odaya girip oğlu ve bizimle baş başa kalarak bize sade bir biçimde hitap etti: "Törenimizde hazır bulunmak için gece yola çıktığınızı duyduğum zaman ne hissettiğimi size nasıl ifade edeyim? Geçen kıştan beri ikinizi de evlat biliyordum, bugün ise bana gerçekten öyle olduğunu kanıtladınız. Birkaç gün sonra gelinin çeyizinin saklı olduğu sandığın açılış töreni yapılacaktır. Bu özel toplantıda ailenin bütün üyeleri bulunmalı. Orada ikinizi de ben temsil edeceğim." Buna, vakıf olduğumuz Türkçe'nin en iyisini kullanarak, "Belagat sanatında usta olmadığımız için bu iltifata bugün dilimizle değil kalbimizle cevap veriyoruz" şeklinde tek bir cümleyle karşılık verdik.

Bütün dostlarımız bizi dışarıda atların yanında bekliyorlardı. Fransız usulü sıcak tokalaşmaları Çerkesçe veda sözleri izledi: "Allah iroz inçe!" ("Seni Tanrı'ya emanet ediyorum!")¹⁶

Birkaç gün sonra atla Tokat'a gelen muhteşem kıyafetli bir genç bey misafir odasına çıkmamı rica etti. "İşte" dedi, "bizim genç evlilerin size birer aile üyesi olarak gönderdikleri birkaç eşya." Bunlar gümüş ipliklerden örülmüş ufak eşyalardı: revolver kordonu, uzun köstekli saat altlığı ve nihayet, birinin ince tasarımı uyarınca üzerinde gümüşle çerçevelemiş küçük kırmızı haç işlemesi bulunan siyah deri cüzdan.

¹⁵ On yedinci yüzyılda bu kabileler Hıristiyanlardı. Rusya'da kalanlarından bazıları hala da öyledirler.

¹⁶ Çerkesçe ve Osetçe bilinen bir veda sözüne benzetemediğimiz bu ifadenin Türkçe "Allahaismarladık"ın bozulmuş biçimi olduğu da akla gelen bir ihtimaldir. (ç.n.)

* * *

Geçen temmuzda birkaç yıl için Fransa'ya dönme zamanım geldi. Gemi beni İstanbul'a taşıırken, yanımızdan geçen sarp ve ormanlık Karadeniz kıyılarına ilgisiz kalarak parmaklıklara dayalı bir vaziyette ülkenin iç kısımlarının dağlarında bıraktığım tüm dostları düşünüyordum. Hafızamdan o kadar çok anı geçiyordu ki! Karda ve sonsuz ormanlarda atlı geçişler, kulübelerde veya serin pınarların başında samimi sohbetler, hastalara bakmakla ve Tanrı ile ölmekte olanlar hakkında konuşmakla geçirilen saatler... Ve dostlar: İsa, İdris, İsmail... Ama her şeyden çok ak sakallı ihtiyar bir reisin bu kadar uzağa herhangi bir ödeme olmaksızın gelmiş olduğumuzu gördüğü an hayretler içinde söylediği sözler: "Fransa ne kadar güzel bir ülke ki, başkalarına böyle iyilik yapmaya çalışıyor!"

Bütün bunlardan, başına gelen felaketlere rağmen bu kadar gururlu ve soylu kalabilen bu ırka karşı derin bir sempati doğuyordu. Ve hafifçe eski Çerkes marşını mırıldanmaya başladım:

Hey, seni unutmadık.
Senden ayrıldık,
Ama sen ruhlarımızı alıkoymadın.

Kaynakça

Alborov, Barisbi. "Perviy osetinskiy poet Temirbolat Osmanoviç Mamsurov (1843-1899)." *İzvestiya Gorskogo pedagogičeskogo instituta*. 3 (1926): 262-325.

Andrews, Peter A. *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1989.

"Batmantaş Köyü." *Batmantaş Köyü*, <http://batmantas.tr.gg>. 6 Eylül 2016.

Chochiev, Georgy. "General Musa Kunduhov'un Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hayatı ve Faaliyetlerine İlişkin Bazı Olgular ve Düşünceler." *Kafkasya Çalışmaları*. 3 (2016): 1-21.

Chirikba, Viacheslav. "Rasseleniye abhazov i abazin v Turtsii." *Cigetskiy sbornik*. I. Ed. D.K. Chachhalia. Moskova: AKVA-Abaza, 2012. 21-95.

Denise, Fabrice ve Lévon Nordiguian. *Une aventure archéologique: Antoine Poidebard, photographe et aviateur*. Marseille: Éditions Parenthèses, 2004.

Girard, [D.-M.]. "Le Yeldez Dagħ: excursion de Sivas à Tokat." *Les missions catholiques*. 34 (1902): 70-72, 83-84.

"Kaledes Hakkında." *Sivas Yıldızeli Kaledes Köyü*, <http://kaledeskoyu.tr.gg/kaledes-hakk%26%23305%3Bnda.htm>. 6 Eylül 2016.

Kantemir, A. "Musa Paşa Kunduhov." *Kavkaz (Le Caucase)*. 4 (1936): 13-19.

Karpat, Kemal H. *Ottoman Population (1830-1914): Demographic and Social Characteristics*. Madison: University of Wisconsin Press, 1985.

Luisier, Philippe. "Présence des Jésuites en Turquie au XIXe et au XXe siècle." *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Age*. 2 (1998): 783-794.

Piolet, J.-B. *Les missions catholiques françaises au XIXe siècle. I*. Paris: Librairie Armand Colin, 1900.

Poidebard, Antoine. "En Asie-Mineure." *Les missions catholiques*. 38 (1906): 401-404, 413-415.

_____. "Une noce tcherkesse. Souvenirs d'un missionnaire d'Arménie." *Études*. 113 (1907): 571-586.

Rambert, Louis. *Notes et impressions de Turquie: l'Empire ottoman sous Abdul-Hamid II (1895-1905)*. Cenevre: Édition Atar, 1926.

Ruggieri, Vincenzo. "Guillaume de Jerphanion (1877-1948) as Jesuit and Scholar in Turkey." *Perceptions of the Past in the Turkish Republic: Classical and Byzantine Periods*. Ed. Scott Redford ve Nina Ergin. Leuven: Peeters, 2010. 101-126.

"Sülalelerimiz." *Sivas Yıldızeli Kaledes Köyü*, <http://kaledeskoyu.tr.gg/s.ue.lalelerimiz.htm>. 6 Eylül 2016.

"Ünlü Yemeklerimiz." *Sivas Yıldızeli Kaledes Köyü*, <http://kaledeskoyu.tr.gg/.ue.nl.ue.-yemeklerimiz.htm>. 6 Eylül 2016.

Yüksel, Ahmet. "Türkiye'de Tütüncülerin Kaçakçılışma Sürecinde Kolculuğun Baskısını İki Kolcunun Tercüme-i Hâlinde Anlama Denemesi." *Kebikeç*. 34 (2012): 185-200.

18-20. Yüzyıllarda Kuzey Kafkasya'da Dağlardan Düzlüklere Yerleşme*

Natalya Volkova**

Çev. Murat Topçu-Papşu

Özet

18-20. yüzyıllarda Kuzey Kafkasya'da dağlık bölgelerden düzlüklere yerleşme yazılı kaynaklardan ve alan çalışması materyallerinden izlenebilen bir olgudur. Dağlardan düzlüklere göçün başlıca nedeni toprak yetersizliğidir. 19. yüzyılda Kuzey Kafkasya'da toprak sorununun çözümüne yönelik uygulamalar (ova köylerine ait toprakların dağlardan gelenlere verilmesi) Osetlerin, Karaçayların, Çeçen ve İnguşların büyük ölçüde düzlüklere yerleşmesine yol açmıştır. Sulama sisteminin gelişmesi ve yoğun kentleşme de sonraki dönemlerde göçü teşvik eden etkenler olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Kafkasya, göç, Dağıstan, Oset, Çeçen, Karaçay

Migrations from the Mountains to Plains in the North Caucasus in The XVIII—XX Centuries

Abstract

The migrations of the inhabitants of the North Caucasus mountain belt to the plains that characterize the whole history of North Caucasian peoples, are traced back on the basis of written sources and field data. The main cause of migration from mountains to the plains was the need of land of the mountaineers. The solution of the land tenure problem of the peoples of the North Caucasus in the nineteen-twenties (the distribution of land strips from the plain villages among mountaineers) led to the extensive migration to the plains of the Ossetians, Ingushes and Karachais. In the later periods migrations

* Bu makale Sovetskaya Etnografiya dergisinin 2. sayısında (1971, s. 38-47) yayınlanmıştır.

** Natalya Georgiyevna Volkova (1931-1997). Önde gelen Kafkasya uzmanlarından biri olan yazarın tarih-etnografya konularıyla ilgili çok sayıda çalışması vardır. Kafkasya'nın etnik tarihinin araştırılmasına büyük katkıda bulunan Volkova'nın araştırmaları sayesinde Kafkasya'nın etnonimleri, yerli halkların etnik sınırları, nüfusları ve dağılımları incelenmiş, Kuzey Kafkasya'nın etnik yapısının oluşumunun temel aşamaları, etno-kültürel süreçlerin özellikleri yeniden yapılandırılmıştır. (ç.n.)

from the mountains to the plains were stimulated mainly by the development of irrigation and intensive urbanisation processes.

Keywords: *North Caucasia, migration, Daghestan, Ossetian, Chechen, Karachai*

Kuzey Kafkasya'nın Karaçay, Balkarya, Osetya, İnguşetya, Çeçenya ve Dağıstan bölgelerini kaplayan dağlık şeridi, Kafkas Dağları ve onun kolları boyunca kuzeybatıdan güneydoğuya uzanır. 1882 yılı ekonomik araştırma verilerine göre bu bölgelerde (Dağıstan hariç) dağlar 657.748 desyatın* alanı kaplıyordu. Bununla birlikte, sadece 5445 desyatın büyüklüğünde arazi, yani alanın % 1'den azı tarım için uygundu. Dağlarda yaşayanların kısıtlı toprağa dayalı ekonomisi genellikle bir aileye bütün yıl yetecek tahıl sağlamıyordu, bu da dağlardaki halkı tahıl ova sakinlerinden almak zorunda bırakıyordu.

Kuzey Kafkasya için bu durum bütün tarihi dönemlerde geçerliydi. 19. yüzyıl başında görgü tanıkları şunu belirtiyordu: "Avarya'da toprak genelde taşlık, tahıl ekme için toprağı işlemek çok emek gerektiriyor. Elde edilen de, satmak bir yana, halkı beslemeye bile yetmiyor" (Buşuyev ve Magomadov 128). 1890'ların sonunda Kuzey Kafkasya'da seyahat eden K.F. Gan, "Karaçayların yaşadığı topraklar ... dik taşlık yamaçlar. Uygun her karış toprağa arpa ekilmiş, o da ancak 2,5 ay yetiyor. Bu yüzden Karaçaylar tahıl düzlükteki Kazak köylerinden satın almak zorunda kalıyorlar" diye yazıyor (Gan 52). Balkarlarda toprak parçalarını ölçmek için *ayak-uzun*, *taşorun* (bir taşlık yer) gibi ölçüler vardı (Krikunova 125). Kişi başına düşen toprak çok azdı. 1907-1908 yıllarında bu pay Nalçik okrugunda 0,2, dağlık İnguşetya'da 0,3, Karaçay'da ve dağlık Osetya'da 0,4 desyatindi. Fakat ortalama rakamların ardında toplumun değişik katmanlarının çok farklı toprak sahipliği tablosu gizliydi. Örneğin, Osetlerin Dargav topluluğunda (Tagaurlar) toprağı olmayanlar nüfusun % 13,1'ini oluşturuyordu. Nüfusun % 13'ü 300-600 sajen kare*, % 8,1'i 900 sajen kare toprağa sahipti.¹ Toplum üyelerinin ancak % 2,1'inin 2'şer desyatın toprağı

* Desyatın: 1093 hektara eşit eski Rus alan ölçüsü. (ç.n.)

* Saje kare - 4.55225 metre kareye eşit eski Rus alan ölçüsü (ç.n.)

¹ 1882 yılında yapılan Kuzey Kafkasya'nın dağlık şeridinin ekonomik araştırması verilerine göre hesaplanmıştır (Bkz. Tsentralny gos. arhiv Çeçeno-İnguşskoy ASSR (TSGA ÇİASSR), f. 32, op. 1, d. 204, ll. 77—80).

vardı. Yine de Tagaurlar Osetya’nın diğer topluluklarının sakinlerinden daha fazla toprağa sahip sayılıyorlardı (Kaloyev 61).

1907 yılında 2’nci Devlet Duması Terek oblasti vekili T. Eldarhanov “akılcı olmayan ekonomi, kölece emek, insanın sert dağlık doğayla ümitsiz mücadelesi ve sonucunda mısır ya da arpayla yarı aç varlığını sürdürme” olarak ifade ettiği özellikleri dağlık şerit için karakteristik sayıyordu. (Şaipov 32). Kuzey Kafkasya’nın dağlık bölgelerinde toprak sorunu aşırı yüksek nüfus oranı da yaratıyordu. Abramov komisyonunun belgelerine göre 1907-1908 yıllarında yüksek nüfus oranı Balkarlarda % 67, Osetlerde % 88, İnguşlarda % 89, Çeçenlerde % 90’ı buluyordu. Nüfusun bu kısmının çalışmaya başka yerlere gitmek ya da düzlüğe yerleşmek zorunda kalmasının nedeni anlaşılmaktadır.

20. yüzyıl başına ait istatistik verileri mevsimlik işçi sayısı ile işlenebilir toprak ölçüsünün birbirine bağlı olduğunu gösteriyor. Örneğin, Dağıstan’da en az sayıda mevsimlik işçi (3,8 bin kişi), kişi başına düşen ekilebilir ortalama toprak payının 0,36 desyatın olduğu Kaytag-Tabasaran okrugunda kayıtlıydı. En büyük mevsimlik işçi sayısı Samur (23,2 bin kişi), Gunib (16 bin kişi), Kazikumuh (12,1 bin kişi) ve Andi (9,4 bin kişi) okruglarına düşüyordu. Ekilebilir arazinin ölçüsü burada ancak 0,14-0,15 desyatın tutuyordu (Haşayev 107).

Toprak azlığı dağlıların düzlüğe yerleşmesinin temel sebebiydi. Dağlardan düzlüğe en yoğun yerleşme süreci 18. yüzyılın ikinci yarısında ve 19. yüzyılın ilk yarısında yaşandı. Osetlerde ve İnguşlarda bu süreç Mozdok (1763) ve Vladikavkaz (1784) adlı Rus kalelerinin, aynı şekilde Terek nehri boyunca dağlardan gelen nüfusun yerleştiği bazı köylerin kurulmasıyla bağlantılıydı (Butkov 13). Osetler yoğun şekilde Mozdok’a ve çevresine yerleşti. 1764 yılında burada dağlardan gelip yerleşmiş 200’den fazla Oset yaşıyordu. Dağlardan gelen Osetler Vladikavkaz çevresine de kendi köylerini kurdular ve “engin arazileri işlediler” (Butkov 195).

18 yüzyıl sonu ve 19 yüzyıl başına ait belgelerde düzlükte, Terek ve Kambeleyevka nehirlerinin havzasında Zaur ve Timurkovo adlı İnguş köyleri, aynı şekilde Mozdok’tan Tiflis’e giden yolda “Kumbuley nehrinden Zurov’a kadar... Ahlo köyleri” bulunduğu belirtiliyor.² 1772

² AKAK, t. II, Tiflis, 1868, s. 221; AKAK, t. IV, s. 805, 902.

yılında Karabulakların* bir kısmı düzlüğe; Karasu-Yandır boğazına, Osay nehrine, onun Sunja'ya karıştığı yere yerleşti (Butkov 303). Aynı süreç Çeçenler arasında da yaşandı. Aldı köyü 1778 yılında Sunja nehrine doğru ilerledi, 1779 yılında Gehililer Terek'te Naurskaya stanitsasının karşısına yerleştiler. 1783 yılında da Terek ve Sunja arasında "Greben ve Mozdok stanitsaları karşısında" yeni Çeçen yerleşimleri ortaya çıktı³ (Butkov 122, 258-260).

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Mozdok ve Vladikavkaz çevresindeki düzlüklere Osetler yerleşmeye devam etti (Larina 79) (AKAK (Aktı Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissii) 603). Örneğin, Kurgosov ailesi 1802 yılında Mozdok yakınında Çernoyarskoye köyünü kurdu. 1804 ve 1811 yıllarında da Mozdok'a Oset aileler yerleştiler. 1813 yılında dağlardan gelen yerleşimciler Novo-Osetinovskoye köyünü kurdular (Kaloyev 59-63). Vladikavkaz'dan 7 verst mesafedeki Çernaya deresi yakınında tarımla uğraşan 780 Allagir ailesi 1809 yılında Rus yönetiminden bu bölgede yerleşmelerine izin verilmesini istediler. Uruh nehri boyunca yaşayan 266 kişilik Oset grubu da 1810 yılında Terek nehrine yerleşti. Aynı yıl düzlüğe 269 Digor daha yerleşti.⁴ Osetlerin dağlardan göçü 1820'li yıllarda, Aleksey P. Yermolov tarafından Vladikavkaz ovasının dört Oset topluluğuna paylaştırılmasından sonra daha da arttı (Kaloyev 59, 60). Bu yıllarda Kurtatılı Osetlerin ilk yerleşimleri olan Suadag ve Fiag köyleri kuruldu (Kaloyev 60). 1824'te Allagirli Osetlerin Ardon ve Salugardon adlı yerleşimleri kuruldu. Bu yerleşimlerin nüfusu sürekli arttı ve 1864 yılında 2 bin kişinin üzerine çıktı.⁵ 1820'lerin ortalarında Gizeldon nehrine birkaç Tagaur ailesi yerleşti, 2-3 yıl sonra da burada diğer dağ topluluklarından Osetler Zaroyev-aul, Mamsurov-aul, Tegov-aul, Kanukov-aul ve Konduhovski

* Karabulaklar 19. yüzyıl Rus literatüründe Çeçenlerden ve İnguşlardan ayrı tutulan bir topluluktur. Bugünkü Çeçenistan ve İnguşetya sınırları içinde bulunan Assa ve Fortanga nehirlerinin yukarı kesimlerinde yaşıyorlardı. 1860'larda hemen hemen tamamı Osmanlı topraklarına yerleşti. (ç.n.)

³ Vaynahların ovaya yerleşmesiyle ilgili bkz.: N.G. Volkova, O pereselenii çeçentsev i inguşev v pervoy polovine XIX v., «*İzv. Çeçeno-İnguşkogo nauçno-issled. in-ta*», T. VII, vıp. 1, Grozni, 1966.

⁴ AKAK, t. IV, s. 456, 460, 464.

⁵ TSGA ÇİASSR (Tsentralniy gosudarstvenniy arhiv Çeçeno-İnguşketskaya ASSR), f. 32, op. I, d. 72, l. 22.

adlarında beş köy kurdular. Bu köyler 1858 yılında Gizel adı altında tek bir köy olarak birleşti.⁶

İnguşların Nazran çevresindeki düzlüğe yerleşmesinin başlangıcı da 1810-1811 yıllarına uzanmaktadır. Targim köyünden birkaç İnguş ailesi, dağlık İnguşetya'nın Hamhoy ve Tsoroy topluluklarından aileler Bazorkino, Pliyevo, Nasır-Kort vd. köyleri kurarak buraya yerleştiler.⁷ Nazran'a Çeçenler ve Karabalaklar da yerleştiler. Birbirine yakın köylerin karışık etnik yapısı bunu gösteriyor. Nazran'dan 3 verst uzaklıktaki Yenderskoye köyünde 500 civarında İnguş, Çeçen ve Karabalak birlikte yaşıyordu.⁸

Dağıstan'ın düzlük köylerinin karışık etnik yapısı da bazı Dağıstan *tohumlarının** ovaya yerleştiğini gösteriyor. Örneğin, 19. yüzyılda Avar köyü Çirkey'de, çeşitli zamanlarda Avar ve Lak bölgelerinin değişik yerlerinden gelen 6 *tohum* bulunuyordu (Haşayev 223). 1860'lara ait bir belgede "Bu Dağlılar bundan 160 yıl önce Avarya'nın değişik yerlerinden çıktılar, Sulak nehrinin sol tarafında yer seçtiler ve bir zamanlar Andreyev prenslerine ait olan toprağa yerleştiler.." denmektedir (Bahtamov). Nijni Cungutay köyünde Avar köyü Teletl'den gelen yerleşimcilerin yaşadığı Teletl mahallesi vardır (Haşayev 223). Çir-Yurt ve Şabluh'ta Burtunay, Şabluh, Miatlı, Çidi vd. Avar köylerinden gelen *tohumlar*, aynı şekilde Bagulal yerleşimcilerinden ortaya çıkan Bagulazul *tohumu* kaydedilmiştir (Haşayev 222) (Gaciyeva 197). 19. yüzyılın ilk yarısında Lezgi ve Lak topraklarının dahil olduğu Küre hanlığında, Lak aileleri, keza bütün halinde *tohumlar* sıklıkla düzlükteki Lezgi yerleşim yerlerine geçtiler (Gaydarov 195). Bu yer değiştirmelerin temel nedeni Lak dağlarındaki toprak azlığıydı.

Dağlardan düzlüğe yerleşme süreci Dağıstan söylenceleri tarafından da destekleniyor. Örneğin, Enderi köyünde 19. yüzyıl sonunda Guen-aul mahallesi vardı. Söylenceye göre sakinleri İçkerya'dan, Çeçen köyü Guni'den gelmişlerdi (Semyonov 236). Tarihi söylenceler, Aksay köyü sakinlerinin bir kısmının Avarya'nın ve Çeçenya'nın düzlük yerlerinden

⁶ Seleniye Gizel (ili Kizilka) Terskoy oblasti Vladikavkazskogo okruga, SMOMPK, vıp. XVI, Tiflis, 1893, s. 1.

⁷ AKAK, t. IV, s. 830, 894, 902; t. VI, ç. 1, Tiflis, 1874, s. 387; t. VIII, Tiflis, 1879, s. 669

⁸ AKAK," t. IV, s. 902.

* Tohum: Bazı Dağıstan halklarında (ve farklılıklarıyla Çeçen-İnguşlarda) soy topluluğu, klan (ç.n.)

olduğunu söylüyor (Semyonov 239). Benzer birçok örnek verilebilir, ancak söylencelerde kaydedilen olaylar belirli bir zamanı her zaman doğru belirlememizi sağlamaz.

Düzlüğe yerleşme 19. yüzyılın ikinci yarısında da devam etti. 1880'lerde dağlı Osetlerde yaşanan bu süreç şöyle anlatılıyor: "Dağlardan düzlüğe yerleşme en kolay şu şekilde gerçekleşir. Dağlı, düzlük sakinlerinden bir aileden gelin alır ve geçici olarak eşinin akrabalarının yanına yerleşir. Köyde bir iki yıl geçirdikten ve konukseverlik geleneğinden yararlandıktan sonra, hiçbir açıklamaya gerek olmadan eşinin akrabaları içinmiş gibi boş bir arazide kendine ev yapar, sonra da ailesini yeni yaptığı eve taşır ve buraya nihai olarak yerleşir..." Bir süre sonra "...yerleşimciler toplumun önüne çıkıp ortak topraklardan kendilerine pay isterler."⁹

Terek oblasti komutanının 1880 yılı raporunda, Oset Dargav topluluğu sakinlerinin (Hristiyanlar) durumu bildiriliyordu: "... 45 hane, son haddinde toprak yetersizliği çektiğinden ve tahıl satın almadan ailelerini besleme imkanları olmadığından, geçen yıl kendileri için satın alma yoluyla Uruh nehrinin sol tarafında Kabardeylerden (poruçik İslam ve yunker Elmurza Anzorokov'dan) ... topraksız Digorlar ve *hehesler** için ayrılmış araziye bitişik 612 desyatin büyüklüğünde toprak aldılar."¹⁰ 119 hane Digor ve *hehes* bu yıllarda bu yerleşim yerinden 2 verst mesafede kendi yerleşimlerini kurdular; diğer kısmı düzlük Osetya'ya Volno-Hristianovskoye ve Volno-Magometanovskoye köylerine nakledildi.¹¹ Digorya sakinlerinin bir kısmı, Kabardey beylerinden toprak satın alarak Lesken köyünün aşağı mahallesine yerleştiler.¹²

Karaçay'da 1861 reformundan sonra topraksız köylüler dağ önünde yeni köyler kurdular. Örneğin, Kart-Curt, Uçkulan ve Hurzuk köylerinden topraksız Karaçaylar ve serbest kalan köleler Daut nehri ağzından onun ortalarına kadar olan yukarıdaki topraklara yerleştiler.¹³ 1868 yılında

⁹ TSGA ÇİASSR (Tsentralny gosudarstvennyy arhiv Çeçeno-İnguşetskaya ASSR), f. 32, op. 1, d. 204, l. 102.

* Hehes (Çer.): Yabancı soylu, dışarıdan gelen. (ç.n.)

¹⁰ A.y.; TSGA SOASSR (Tsentralny gosudarstvennyy arhiv Severo-Osetinskoy ASSR), f. 12, op. 2, d. 445, l. 20.

¹¹ A.y., l. 4, 12, 21.

¹² TSGAOR (Tsentralny gosudarstvennyy arhiv Oktyabrskoy revolyutsii i sotsialistiçeskogo stroitelstva), f. 1235, op. 119, d. 36, l. 25.

¹³ GAKK, f. 774, op. 1, d. 124, l. 142 ob.

kadar bu bölgenin sakinleri, Büyük Karaçay'ın bu üç köyünden sayılıyordu. Ancak 1868 baharında Daut ve Cazlık adlarında iki ayrı yerleşim kuruldu.¹⁴ 1867 sonbaharından itibaren Karaçaylar Teberda nehrinin sağ tarafına da yerleşmeye başladılar. Buraya ilk önce dört hane yerleşti, 1868 baharında ise artık 100 kadar hane vardı.¹⁵ Serbest kalan ve genellikle sadece ekip biçmek için değil, ev yapmak için de toprağı olmayan Karaçay köylüleri Mara nehrinin sağ tarafına yerleştiler. Bu yıllarda dağlardan Kuban nehrindeki Kamenny Most yanındaki köylere yerleşenlerin sayısı arttı.¹⁶

Bu şekilde, 1867-1868 yıllarında mevcut üç Karaçay köyü (Kart-Curt, Uçkulan ve Huzruk) dışında üç köy daha (Daut, Cazlık, Teberdinskoye) ve ikisi Mara, biri de Kuban nehrinde olmak üzere üç küçük çiftlik (hutor) kuruldu. Yerel yönetimin verilerine göre, 1868 yılında Karaçayların nüfusu 15,2 bin kişiydi.¹⁷ Dağ köyleri Kart-Curt, Uçkulan ve Hurzuk'ta 13,3 bin kişi, yeni kurulanlarda 1,9 bin kişi yaşıyordu.

Kölelik reformundan sonra düzlüğe Balkarlar da yerleşti. 1873-1876 yıllarında Balkar topluluklarının sakinlerinden topraksız 458 hane düzlükte iki yeni köy (Kaşkatakav ve Gundelen) kurdular, birkaç Balkar aile de Hasaut köyüne yerleşti.¹⁸ (Kol.avt. 95).

Sovyet iktidarının kurulmasına kadar Kuzey Kafkasya'da dağlık bölge sakinlerinin toprak sorunu, düzlüğe yerleşmeler sonucu sayılarında bir miktar azalma olmasına rağmen, son derece sancılı kalmıştı. Kişi başına düşen sürülebilir toprak payı ortalaması 1920 yılında bazı dağlık rayonlarda büyüktü: Nalçik ve Nazran okruglarında 0,1, Vladikavkaz okrugunda 0,2 desyatin. Dağların arazinin hemen hemen % 35'ini kapladığı Dağıstan'da elverişli topraklarda yüksek nüfus yoğunluğu gözleniyordu. Örneğin, Dargi ve Lak okruglarında 1926-1927 yıllarında nüfus yoğunluğu, 100 hektar elverişli toprakta 119 (Dargi) ve 134 (Lak) kişiye, Küre okrugunda 54 kişiye ulaşıyordu.¹⁹ 1920'li yıllarda birçok dağlık bölge sakini toprak azlığından mevsimlik işlere gidiyordu. Bunların sayısı Dağıstan'da 1928-1929 yıllarında, çoğunluğu Ahtın (%)

¹⁴ A.y., l. 114 ob., 143.

¹⁵ GAKK, f. 774, op. 2, d. 116, l. 75, ob.; d. 124, l. 138 ob., 142.

¹⁶ A.y., l. 139 ob.

¹⁷ GAKK, f. 774, op. 1, d. 124, l. 143.

¹⁸ TSGA ÇİASSR, f. 32, op. 1, d. 204, l. 64 ob.

¹⁹ Journ. «Planovoye hozyaystvo Dagestana», 1928, № 1-2, s. 2; Sb. «Rayonirovaniy Dagestan», 1930, s. 7.

28,7) ve Lak (% 23,4) rayonlarından olmak üzere yaklaşık 34 bin kişiyi buluyordu.²⁰ Alagir, Digor ve Tagaur Oset topluluklarından birçok kişi, hemen hiç sürülebilir toprakları olmadığından, aynı şekilde ek geçim kaynakları aramak zorunda kalıyorlardı. Düzlüğe inmek (Osetya sınırları içinde ovalar artık tamamen dolmuştu ve toprak rezervleri yüksek değildi), küçük toprak parçaları kiralamak ve satın almak,²¹ ova köylerinde ırgatlık yapmak ya da kendi bölgelerinin dışına çalışmaya gitmek dışında seçenekleri yoktu. 1920'li yıllarda Güney Osetya'dan ve diğer yerlerden gelen sığınmacılara toprak verilmesi durumu daha da ağırlaştırdı.²² Diğer bölgelerde de tablo hemen hemen aynıydı.

Sovyet iktidarının önünde Kuzey Kafkasya'da büyük bir toprak reformu yapılması zorunluluğu vardı, ki bu da 1926-1928 yıllarında gerçekleşti. Sovyet iktidarının ilk aylarından itibaren topraksız dağlık bölge sakinleri kendiliğinden düzlüğe yerleşmeye başladığından, 1920 yılında yerli nüfusa geçici toprak sağlanmasına yönelik tedbirler alındı. Özel mülk olan toprakların dağıtılmasının yanı sıra, toprak bakımından daha zengin olan bölgelerden ve köylerden de toprak alındı. Örneğin, Kabardey'in ve Terek okruguna bağlı Pyatigorsk rayonunun bazı ova toprakları Karaçay'a verildi. 1922-1923 yıllarında Kizlyar okrugunun büyük kısmı ve Açikulak rayonu Dağıstan ÖSSC'ye dahil edildi.

Toprak reformunun Kuzey Kafkasya özerk birimlerindeki uygulaması dağlık bölge sakinlerinin ovaya yerleşmesiyle bağlantılıydı. Buna bağlı göç süreçleri yoğun olarak 1920-1930'lu yıllarda yaşandı ve bir dizi yeni yerleşimin kurulması sonucunu doğurdu. Örneğin, Kuzey Osetya'da 1920'li yıllarda ovada Farn (Dargav, Saniban, Kobanek boğazlarının sakinleri), Nart (Kurtatı yerleşimcileri), Alagir vadisi sakinlerince kurulan Krasnogor vd. köyler ortaya çıktı.²³ Güney Osetya'dan gelen yerleşimciler Nogir, Kosta, im. Kirova köylerini kurdular.

²⁰ Sb. «Rayonirovanniy Dagestan», 1930, s. 10.

²¹ Devrimden önce Osetler Kabardey'de yaklaşık 38 bin desyatın toprak kiraliyordu. Bkz.: Tsentralniy gosudarstvenniy arhiv narodnogo hozyaystva SSSR (TSGANH SSSR), f. 478, op. 61, d. 198, l. 51; Kizlyar okrugunda kışlık otlaklar, Kuban oblastındaki topraklar v.b. (TSGA SOASSR, f. R-97, op. 1, d. 338, l. 75).

²² TSGANH SSSR, f. 478, op. 61, d. 198, l. 51.

²³ TSGA SOASSR, f. R-97, op. 1, d. 21, ll. 30 ob., 34; TSGANH SSSR, f. 478, op. 61, d. 198, l. 52.

Çeçen ve İnguşların toprak sorununa bağlı olarak, Dağlı Cumhuriyeti Merkezi Yürütme Komitesi'nin 25 Mart 1923 tarihli kararıyla Sunjenskaya, Akiyurtovskaya, Tarskaya, Feldmarşalskaya, Yermolovskaya, Mihaylovskaya, Samaşkinskaya, Kohanovskaya ve Zakan-yurtovskaya stanitsalarının toprakları Çeçen-İnguşetya'nın yerli nüfusuna verildi.²⁴ 1920-1924 yıllarında bu topraklarda yeni köyler ve küçük çiftlikler kuruldu (Tauzen-yurt, Ahki-yurt, Galgay, Anguş, Şolhi, Alhaste, Nijni Cerah köyleri ve Dlinnaya Dolina, Keskem, Çernoreçenski, Yandiyeva, Patiyeva, Tsoroyeva vd. çiftlikler). Buralara dağlık İnguşetya'nın Tsoroy, Hamhoy, Cerah ve Metshal topluluklarından gelenler yerleşti.²⁵

Yukarıda belirtildiği gibi, topraksız Çeçenlerin ovada yerleşmesi, kısmen 1920'li yıllarda bazı stanitsaların topraklarının onlara verilmesi yoluyla gerçekleşti. 1926 yılında Samaşki'de, Zakan-yurt'ta ve eski Mihaylovskaya stanitsasında üç yeni yerleşim daha kuruldu. Buraya ortak tarım yapmaya karar veren 450 dağlık bölge sakini yerleşti.²⁶ Onları Alhan-yurt sakinleri izledi; onlar da yeni ortaklığa kendilerinin de dahil edilmesi ve yeni yerleşimlerin yakınında toprak verilmesi isteğiyle başvuruda bulundular.²⁷ En büyük göç Nojay-yurt okrugı sakinlerinin Çeçenya'nın Gudermes okruguna ve Dağıstan'ın Hasav-yurt okrugunun Terek boyu topraklarına, özellikle "Auho Çeçenlerinin topraklarına" yerleşmesiydi. 1923-1926 yıllarında bu topraklara 2,8 bin kişi yerleşti.²⁸

Ancak, dağlık bölge sakinlerinin bir kısmının ovaya yerleşmesine rağmen, 1930'ların sonunda Çeçenya'da toprak sorunu tamamiyle çözülmemişti. Dağlarda ve ovada ekilebilir alanların karşılaştırılması, dağlık kısmın zayıf toprak sahipliğini gösteriyor (ovada 100 kişiye 924 hektar düşerken, dağlarda 132 hektar).²⁹ Toprağın sulanabilir hale gelmesi, Alhan-yurt vadisinde, sadece Çeçenya'nın değil, İnguşetya ve Osetya'nın dağlık sakinlerinin önemli bir kısmının daha sonraki yerleşimi için gerekli toprak rezervini yarattı.

²⁴ Gos. arhiv Rostovskoy oblasti, f. R-2607, op. 1, d. 24, l. 58 ob.

²⁵ TSGA ÇİASSR, f. R-138, op. 1, d. 100, l. 10 ob.; d. 110, l. 68; d. 72, l. 12 ob.

²⁶ Gaz. «Groznenkiy raboçiy», 1926, № 268.

²⁷ Aynı yerde.

²⁸ TSGA ÇİASSR, f. 125, op. 1, d. 4, l. 9 ob.

²⁹ Aynı yerde, d. 5. l. 22.

Karaçay-Çerkes'in kuzeybatı kısmında, 1921-1923 yıllarında yapılan ön toprak düzenlemesi çalışmalarının sonucunda, Urup nehri boyunca ve Batalpaşa okruğu topraklarında yeni yerleşimler kuruldu.³⁰ 1924-1925 yıllarında Morh köyü, Kuma nehri havzasında Uçkeken, Tereze, Kızıl-Pokun yerleşimleri ortaya çıktı; buralarda toplam 500 hane nüfus yaşıyordu.³¹ Humara okrugunun kuzey kısmında El-Tarkaç, 200 hanelik Sarı-Tüz, Aksaut nehrinin yukarılarında Krasnyı Karaçay köyü (167 hane), Kiçi-Balık mevkiinde aynı adlı köy kuruldu; Hurzuk ve Shavat köyleri sakinlerinin bir kısmı oraya geçti.³²

Sonraki yıllarda Büyük Karaçay sakinlerince düzlük ve dağ önü topraklarında Dausuz, Kumış, Kızıl-Kala, Kafar-Başı, Kobu-Başı vd. köyler kuruldu.³³ 1928-1929 yıllarında, Humarinskoye köyüne Kamennomostskoye köyünden, Sarı-Tüz köyüne de Cazlık köyünden gelen Karaçaylar yerleşti.³⁴ Sadece 1928 yılında dağlardan düzlüğe yerleşen Karaçaylar toplam 700 haneydi.³⁵ Kollektifleştirme döneminde düzlüğe yerleşme hızı azaldı, fakat mekanize tarım organizasyonu için bazı durumlarda dağlık yerleşim yerlerinden bütün halinde kolhozlar göç ettiler. Örneğin, 1933 yılında Hurzuk köyünden bir kolhoz düzlükteki Kumış'a göç etti.³⁶

Toprak reformu kapsamında yürütülen çalışmalara bağlı olarak 1928-1929 yıllarında Çerkes Özerk Bölgesi'nde dağlık Elbrus okrugunun güney kısmında toprak yetersizliği ortaya çıktı. Bu yüzden Kasayevskoye, Loov-Zelençukskoye, Biberdovskoye, Hahandukovskoye köylerinin 1700'den fazla sakini, kuzeydeki düzlükte bulunan boş topraklara yerleştirildi.³⁷ Biberdovskoye ve Loov-Zelençukskoye köylerinden yerleşimciler (400'den fazla kişi) Novo-Abazinskoye köyünü kurdular. Hahandukovskoye köyünün 239 sakini Novo-Humarinskoye

³⁰ Arhiv KÇAO (Arhiv Karaçayevo-Çerkesskoy avtonomnoy oblasti), f. R-288, op. 1, d. 3, l. 77, 78.

³¹ Aynı yerde, f. 316, op. 1, d. 4, l. 78; R-317, op. 1, d. 86, l. 60 ob.

³² TSGANH SSSR, f. 478, op. 59, d. 39, l. 186 ob.; d. 666, l. 30; f. 478, op. 55, d. 64, l. 64.

³³ Arhiv KÇAO, f. R-307, op. 1, d. 94, ll. 21, 42, 49, 70; f. R-317, op. 1, d. 28, l. 27.

³⁴ Aynı yerde, f. R-307, op. 1, d. 94, l. 67.

³⁵ Aynı yerde, d. 98, l. 31.

³⁶ Aynı yerde, d. 106, l. 8.

³⁷ Arhiv KÇAO, f. R-316, op. 1, d. 4, ll. 458, 460.

köyüne yerleşti. Loov-Zelençukskoye köyünden yerleşimciler Malo-Abazinskoye köyünü kurdular vb.³⁸ Karaçay-Çerkes bölgesinde Karaçaylar ve Çerkesler dışında ovaya 1920'lerin başında Maruho-Estonskoye köyünden Estonların, Hasaut_Greçeskoye köyünden Rumların ve Georgiyevskoye köyünden Osetlerin bir kısmı yerleşti; Novo-Estonskoye, Novo-Georgiyevskoye ve Sparta yerleşimlerini kurdular.³⁹

Dağıstan'da 1920-1922'lerde artık dağlık bölge sakinlerinin ovaya, en başta da Hasavyurt ve Mahaçkala okruglarına kendiliğinden yerleşmesi sonucu 18 küçük yerleşim ortaya çıktı.⁴⁰ (Kirillov 60-62). Kesin olmayan verilere göre 1924 yılına kadar kendiliğinden 57 köy kuruldu (Tablo 1).

Tablo 1

Dağıstan'da Düzlükte Yeni Kurulan Köylerin Etnik Yapısı (1924'ten önce)*

Okruglar	Köy	Çiftlik Evi			
		Çeçen	Kumuk	Rus ve Ukraynalı	Toplam
Hasavyurt	19	111	274	50	435
Mahaçkala	19	-	362	33	395
Kızılyar	12	-	-	345	345
Küre	5	-	55	-	55
Derbent	2	-	18	-	18
	57	111	709	428	1248

* A.S. Kirillov'un kitabındaki verilere göre, s. 60, 62

Bundan başka, Dağıstan'ın yetkili makamlarının planlarına göre 26 köy daha kuruldu; bunlarda 1928 yılında 422 hane Dargi, 119 hane Andi, 83 hane Avar, 65 hane Lezgi, 50 hane Lak olmak üzere toplam 1623 hane yaşıyordu. Mahaçkala okrugunda Leninkent (33 hane), Samurkent (80 hane), esas olarak Kumuklarla meskun Ahundovka (46 hane), Batrak (20 hane); Hasavyurt okrugunda, Andi okrugundan gelenlerle Enderi köyünün yakınlarında Kokrek köyü (126 hane); Aktaş

³⁸ Aynı yerde, f. R-316, op. 1, d. 4, ll. 458, 460.

³⁹ Aynı yerde, f. R-307, op. 1, d. 98, l. 81; f. R-288, op. 1, d. 3, l. 79.

⁴⁰ Gaz. «Krasnyy Dagestan», 1925, № 84.

nehinde Aktaşevski, Kaytag-Tabasaran okrugunda Uçavlak (54 hane) köyleri kuruldu (Kirillov 91) (Tercanyan 40-41).

1925 yılında toprağı olmayan Avarlar, Avar okrugundan Gergent-Tala bölgesine yerleştiler.⁴¹ Derbent rayonunun Mamay-Kutan bölgesine Urahi köyünden 60 hane topraksız Dargi yerleşti. Bu dağ köyünün sakinleri 1921 yılından itibaren burada toprağı işlemeye başladılar; dağlardan inerek toprağı sürüyor, ekiyor ve işlerinin bitmesinden sonra ürünü kaldırmak için yeniden dönüyorlardı (Taho-Godi 90-96). Sıtma nedeniyle ve ovanın iklimine alışamadıkları için Urahililer buraya önce küçük gruplar halinde yerleşmeye başladılar ve tamamının yerleşmesi ancak sekiz yıl sonra tamamlandı (Taho-Godi 90-96). Dağlık köylerden gelen Dargiler, aynı şekilde Dargi okrugunun dağ önü kısmına yerleştiler. O yıllarda bütün yeni yerleşmeler başarıyla bitmiyordu. Belirtildiği gibi, Dağıstan dağlarının sakinleri tamamen farklı iklimsel koşullarla ve başka birçok zorlukla karşılaşıyorlardı. Yeni tarım tekniklerini kullanma alışkanlıkları yoktu. Fakat en korkuncu sıtmaydı; bu yüzden birçokları dağlara geri döndü. Örneğin, Uçavlak köyünün ilk sakinleri düzlüğe 1919 yılında yerleştiler ve 1927'de köyde 67 hane yaşıyordu. Fakat 1928'de sadece 12 hane kalmıştı, onlar da yazın dağlara geri dönüyorlardı (Tercanyan 40). 1928 Mayısında Kokrek köyünde Andilerin 126 hanesinden sadece 67'si kalmıştı, bu aileler de genellikle dağlarda yaşıyorlardı (Tercanyan 41). Hasavyurt okrugundaki Lak yerleşiminin sakinleri keza sıcak iklime dayanamayarak dağlara geri döndüler (Taho-Godi 94).

Ancak zorluklara rağmen Dağıstan'ın az topraklı sakinlerinin ovaya göçü devam etti. Kolektifleştirme döneminde düzlükte daha çok kışlık otlak olarak kullanılan topraklar dağlık kolhozlara verildi. Bu topraklarda hayvancılık, yemcilik gibi farklı alanlarda üretim yapan kolhozların sakinleri tarafından yerleşimler kuruldu. Bu tür şubeyerleşimler büyüdü ve müstakil kolhozlar haline geldi. Dağlık kolhozların devlet kredisıyla bütün halinde yeni topraklara yerleştirilmesi de görülen bir uygulamaydı. Son olarak, dağlık yerleşimlerin sakinleri işgücüne ihtiyaç duyan ovalık kolhozlara geçiyorlardı. Örneğin, Andi köyü sakinleri aileleriyle Hasavyurt ovası topraklarına taşındılar. Bu yerleşimcilerden bazıları Hasavyurt'ta ve Aksay'da yamçı üretimiyle meşgul oldular.

⁴¹ A.y.

Hasavyurt ovasına yerleşme izleyen yıllarda da sürdü. 1944 yılında burada asıl nüfusunu Lakların oluşturduğu Novo-Lakski rayonu kuruldu (Lavrov 161). Laklar dışında bu yıllarda Dargiler de göç etti. 1950'li yıllarda Siuh köyünden Avarlar, Godoberiler, Hvarşiler, Andiler, Sulevkent köyünden Dargiler dağlardan buraya yerleştiler; yüksek dağ köyü Kuruş'tan gelen Lezgiler burada Noviy Kuruş köyünü kurdular (Sergeyeva № 5) (İhilov № 4). Levaş rayonunun yüksek dağ köyü Karakadan'dan 76 hane Dargi 1954'te Novoye Kare yerleşimini kurarak Babayurt rayonuna yerleştiler.⁴²

Dağıstanlı yerleşimcilerin bir kısmı eski ova köylerine dağıldılar. Örneğin, 1963 yılında Aksay köyünde yaşayan 370 hanenin 210'ü Avar ve Andi, 130'u Lak, 13'ü Çeçen, 5'i Dargiydi. Hasavyurt ve Babayurt rayonlarına 1957'den 1962'ye kadar 29 binden fazla kişi yerleşti; bunların yaklaşık 16 bini Dağıstanlıydı. 21 yeni yerleşim yeri kuruldu. Kizlyar yakınlarına yıllar içinde Godoberi, Higatlı, Hakvari, Bejto gruplarından dağ bölgesi sakinleri Yasnaya Polyana köyünü kurarak yerleştiler. Onun yanında nüfusunu Avarların, Dargilerin, Nogayların, Ermenilerin, Rusların, Moldovanların ve Osetlerin oluşturduğu Tsvetkovka köyü kuruldu (Trunov 138).

Dağlardan gelen yerleşimcilerin diğer kısmı Hazar ovasına yöneldi. Buraya, özellikle yirmi dört Dargi köyünün ahalisi yerleşti; 1957 yılında Kumuk köyü Kayakent'in yakınında Uçavlak köyünü kurdular. Kayakent ve Uçavlak yerleşimleri arasında Gerga köyü kuruldu.⁴³ At veya öküz arabası yolu bile olmayan Yalcul köyü sakinleri Derbent yakınlarına yerleştiler. Onların ardından Mamraş, Hancal-kala, Burşi-Maka vd. yüksek dağ köylerinden yerleşimciler Gülgeriçay vadisinde dört Lezgi ve bir Lak köyü kurdular; iki köy sonradan "Sovyetkoye" adında tek bir yerleşim olarak birleşti (Trunov 136).

1950-1960'lı yıllarda Karaçaylar da ovaya indi. Bir kısmı Zelençuk rayonunda Rus-Kazak köylerine ve Karaçay köyü Kobu-Başı'na yerleşti. 1958-1965 yıllarında yaklaşık 800 Karaçayın yerleştiği İlyiç adlı yeni bir

⁴² Gaz. «Dagestanskaya pravda», 1965, № 28.

⁴³ Dağıstan halklarının ovalık bölgelerdeki bugünkü yerleşimi hakkında bilgiler M.Z. Osmanov'dan alınmıştır.

köy kuruldu. Çerkessk şehri civarında bulunan ve hemen hemen şehirle birleşmiş olan Çapayevskoye'de bugün 2 binden fazla Karaçay yaşıyor.⁴⁴

Dağlardan göç doğal olarak orada nüfus miktarının yavaş yavaş azalmasına yol açtı. Örneğin, 1960'ların ortasında Kuzey Osetya'nın dağlarında cumhuriyet nüfusunun ancak % 5,3'ü yaşıyordu. Dağlık Oset yerleşim yerlerine göre 1926 ve 1965 yıllarının istatistik verilerinin karşılaştırılması buralarda nüfusun azaldığını gösteriyor. (Tablo 2). Ancak son yıllarda Kuzey Osetya'nın bazı dağlık rayonlarında, özellikle Kurtatı ve Dargav boğazlarında, yeni endüstri yerleşimlerinin ortaya çıkmasına bağlı olarak Osetlerin dağlara geri dönüş süreci gözleniyor.

Tablo 2
Osetya'nın Dağ Köylerinde Nüfus Düşüşü*

Köyler	1965 Yılı Nüfusunun 1926 Yılı Nüfusuna Oranı (%)	Köyler	1965 Yılı Nüfusunun 1926 Yılı Nüfusuna Oranı (%)
Dunta	72,1	Lezgor	39,6
Galiat	56,5	Lisri	32,8
Vakats	52,5	Zgid	28,5
Zadalesk	48,6	Verhni Zaramag	24,7
Cimara	40,9	Kalak	24,6
Danifars	40,7	Kamunta	21,7

* Hesaplamalar 1926 Nüfus Sayımının ve Kuzey Osetya ÖSSC Merkezi İstatistik İdaresi'nin 1 Ocak 1963 tarihli verilerine göre yapılmıştır.

Bu şekilde, son birkaç yüzyıl boyunca Kuzey Kafkasya dağlarının sakinleri düzlük bölgelere göç ettiler. Bu göçlerin nedeni en başta, had safhada toprak azlığıydı. Toprak payı asgari seviyede bile bir aileyi beslemiyordu. Dağlık bölgelerde küçük toprak parçalarının ekilebilmesi nedeniyle nüfusun bir kısmı bütün yıl boyunca, özellikle kışın boş kalıyordu. Buna karşılık ovada genellikle çalışacak iş gücü açığı vardı. Bütün bunlar doğal olarak dağ sakinlerini ek yaşam vasıtaları aramaya itti. Ancak sezonluk işlerde çalışma genellikle ağır ekonomik durumdan

⁴⁴ Karaçayların bugünkü yerleşimi hakkındaki bilgiler P.İ.S. Grontsev'den alınmıştır.

çıkış için çare olmadı. Dağlık şeridin fazla nüfusunun düzlüklere sistematik hareketi de bununla açıklanmaktadır.

Sovyet iktidarı yıllarında Kuzey Kafkasya özerk birimlerinde yapılan toprak reformu sonucunda, dağlardan gelen yerleşimciler tarafından bölgenin düzlük-ovalık kısmında birçok yeni köy kuruldu. Devrim öncesi geçmişten miras olarak Kuzey Kafkasya dağlarında hemen hiç yol yoktu ve bu koşullarda ovaya göç yerli nüfusun, iş gücüne ihtiyaç duyulan kent merkezlerine ve gelişen endüstri merkezlerine yakınlaşmasına, köylerde eğitim ve sağlık çalışmalarının daha hızlı yapılmasına, kırsal nüfusa gerekli malların temin edilmesine, yaşam koşullarının iyileşmesine imkan verdi. İzleyen yıllarda bir dizi kanalın (Sulak, Terek-Kuma, Alhanyurt, Digor vd.) inşa edilmesiyle geniş topraklar sulanabilir hale geldi, bu da yerleşimcilere ekonomik olarak daha güçlü kolektif çiftlikler kurma, onlar için yeni tarım alanlarında (bağcılık, meyvecilik, çeltikçilik) yeni teknikleri uygulama ve geliştirme imkanı verdi.

Düzlüklere yerleşimler sonucunda, bazı halkların etnik topraklarının genişlemesiyle kendini gösteren önemli etno-demografik değişimler meydana geldi. 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl ilk yarısı boyunca Osetler, Çeçenler ve İnguşlar, Sovyetler döneminde ise Karaçaylar, Laklar, Dargiler vd. etnik sınırlarını genişlettiler. Buna bağlı olarak Kuzey Kafkasya'nın bazı bölgelerinin etnik yapısı da önemli ölçüde değişti. Örneğin, Hasavyurt ve Hazar ovalarında, Kizlyar yakınlarına Avarlar, Laklar, Lezgiler, Dargiler vd. yerleşti. Yeni çok etnikli yerleşimler ortaya çıktı; birçok halkın temsilcilerinin gündelik ilişkisi farklı kültürlerin ve dillerin etkileşme ve yakınlaşma imkanını yarattı, iki dilliliğin yaygınlaşmasını sağladı.

Kaynakça

AKAK (*Akti Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissii*) 1866, 1868, 1870, 1874, 1875, 1879.

Bahtamov, İ. "Çirka ili aul Çirkey", *Gaz. «Kavkaz»*, 1863.

Buşuyev, S., Magomadov R. *Materialı po istorii Dagestana i Çeçni (pervaya polovina XIX veka)*. Cilt 1. Mahaçkala, 1940. III cilt.

Butkov, P.G. *Materialı dlya novoy istorii Kavkaza*. Cilt II. SPb., 1869.

Gacıyeva, S.Ş. *Kumiki*. Moskova, 1961.

GAKK (*Gosudarstvenniy arhiv Krasnodarskogo kraya*).

- Gan, K.F. "Po dolinam Çoroka, Uruha i Arдона", *Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza (SMOMPK)*, 1898.
- GARO (*Gosudarstvenniy arhiv Rostovskoy oblasti*).
- Gaydarov, R.M. *Leksika lezginского yazıka*. Mahaçkala, 1966.
- Gaz. «*Dagestanskaya pravda*», 1965.
- Gaz. «*Groznenskiy raboçiy*», 1926.
- Gaz. «*Krasniy Dagestan*», 1925.
- Haşayev, H.-M. *Obşçestvenniy stroy Dagestana v XIX veke*. Moskova, 1961.
- İhilov, M.M. "Noviy Kuruş", «*Sovetskaya etnografiya*», 1963.
- Jurn. «*Planovoye hozyaystvo Dagestana*», 1928.
- Kaloyev, V.A. *Osetini (İstoriko-etnografiçeskoye issledovaniya)*. Moskova, 1967.
- Kirillov, A.S. *Zemelnaya reforma v Dagestane*. Moskova, 1928.
- Kol.avt. *Oçerki istorii balkarskogo naroda*. Nalçık, 1961.
- Krikunova, Y.O. "Nekotoriye voprosı sotsialno-ekonomiçeskogo ravitiya Balkarii v poreformenniy period", *Uçyonıye zapiski Kabardino-Balkarskogo nauçno-issled. in-ta*, 1960.
- Larina, V.İ. *Oçerk istorii gorodov Severnoy Osetii (XVIII—XIX vv.)*. Orconikidze, 1960.
- Lavrov, L.İ. "Laktsı", *Sb. «Narodi Dagestana»*. Moskova, 1955.
- Sb. «Rayonirovaniy Dagestan»*, 1930.
- Semyonov, N. *Tuzemtsı Severo-Vostoçnogo Kavkaza*. SPb., 1895.
- Sergeyeva, G.A. "Ekspeditsionnaya rabota v Dagestane v 1959 godu", «*Sovetskaya etnografiya*», 1960.
- SMOMPK (Sbornik Materialov Opisaniya Mestnostey i Plemen Kavkaza)*.
- Şaipov, İ. *Taştemir Eldarhanov*. Grozni, 1960.
- Taho-Godi, A. "Ukrahintsı na ploskosti", *Jurnal «Planovoye hozyaystvo Dagestana»*, 1929.
- Tercanyan, A. "Malyariya i zemelnaya reforma v Dagestanskoy SSR", *Jurnal «Planovoye hozyaystvo Dagestana»*, 1948.
- Trunov, Dm. "Pereselentsı", *Jurnal «Don»*, 1966.
- TSGA ÇİASSR (Tsentralniy gosudarstvenniy arhiv Çeçeno-İnguşetskaya ASSR)*.
- TSGANH SSSR (Tsentralniy gos. arhiv narodnogo hozyaystva SSSR)*.
- TSGAOR (Tsentralniy gos. arhiv Oktyabrskoy revolyutsii i sotsialistiçeskogo stroitelstva)*.
- TSGA SOASSR (Tsentralniy gos. arhiv Severo-Osetinskoy ASSR)*.

Arşiv Belgeleri

Dağlılara Pasaport Verilmesinin Sınırlandırılması

15 Haziran 1857 – *Kafkasya Ordusu Ana Karargâh Komutanı D.İ. Milyutin'in Kuban Oblastı Komutanı ve Kuban Kazak Ordusu Atamanı N.İ Yevdokimov'a Talimatı*

1852 yılında M.S. Vorontsov¹ Dağlıların Türkiye ile bizim için zararlı şahsi ilişkilerinin ve ayrıca Türklere erkek ve kadın köle satışının mümkün olduğunca sınırlandırılmasını istedi. Fakat Dağlıların Muhammed'e ibadete gidişine tamamen son vermeyi de mümkün görmüyordu.² Vorontsov pasaport verilmesini zorlaştırmak için şu tedbirleri almayı gerekli gördü: 1) Sadece uzun süredir bize itaat eden veya bize itaatini *amanatlarla*³ temin eden kabilelere pasaport

¹ Mihail S. Vorontsov 1844-1854 yılları arasında Kafkasya askeri valisiydi.

² Burada Kafkasyalı Müslümanların Mekke ve Medine'ye hacca gidişlerinin kısıtlanmasından bahsediliyor. 1820'lerde Kafkasya'da yürürlüğe giren uygulamaya göre, Müslümanlar kutsal yerlere ancak Çarlık yönetiminin özel izniyle (propusk) gidebiliyorlardı. Rusya makamlarının düşüncesine göre bu kısıtlama iki nedene dayanıyordu. Birincisi, kutsal yerlerde bulunmak hacılarda genelde Hıristiyanlığa karşı, özel olarak da Rusya'ya karşı "aşırı Müslüman fanatizmi" doğuruyordu. İkincisi de, hacılar sık sık "bulaşıcı hastalıkların Kafkasya topraklarına" taşınmasına neden oluyordu (AKAK T. 7, s. 868). Bu hacıları Türk hükümeti çeşitli yollarla kendi tarafına çekiyordu. Kafkasya'ya döndüklerinde çoğunlukla Osmanlı sultanının propagandacıları oluyorlardı. Osmanlı hükümeti onlar aracılığıyla kendi ajanlarına ve taraftarlarına para yardımı yapıyor, bilgi topluyor ve kendi ajan teşkilatına kadro devşiriyordu.

Rusya hükümeti Kafkasyalı Müslümanlara hacca gitmeyi yasaklayarak inanç özgürlüğünü kısıtlıyordu, bu da hoşnutsuzluk yaratıyordu. Bununla birlikte hac göç etme biçimlerinden biriydi. Çarlığın sömürgeci politikasından rahatsız olan birçok Kuzey Kafkasyalı hacca gitme gerekçesiyle ülkelerini terk ediyordu.

³ Amanat: Soylu veya ileri gelen ailelerin çocuklarının yetkililer tarafından alınması. Bu çocuklar genellikle Petersburg'ta, Moskova'da ve Stavropol'de bulunan askeri okullara gönderiliyordu. Böylece nüfuzlu ailelerinin Rusya'ya

verilecektir. 2) Sebeplerinin makul olup olmadığı, gerçekten dini sebeplerle mi başvurdukları, yoksa hükümet için zararlı niyetleri olup olmadığı başvuruların düşünce biçiminden anlaşılmaya çalışılacaktır. 3) Türkiye'ye gidenler sıkı şekilde takip edilecektir. 4) İzin verilen ailelere mensup olmayan kişilerin gidişine engel olunacaktır.

Hacca gidecekler için bu kısıtlamalar, Dağlılarda olumsuz fikirler oluşturmaması ve onları hükümete karşı tahrik etmemesi için açık tedbirlerle uygulanmayacaktır.

Hükümetin amacının Müslümanlar için gizli kalması amacıyla bu tedbirler son derece dikkatle uygulanmalıdır.

Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (RGVIA), f. VUA, d. 6696, p. 9, l. 129-130.

**Trabzon'daki Rusya Konsolosu A.N. Moşnin'in⁴
Rusya Dışişleri Bakanına Resmi Mektubu**

31 Aralık 1859 - *Türkiye'deki Kafkas Dağlılarının Feci Durumu ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Prusya Orta Elçisinin "Alman Kolonistlerin Kafkasya'da Fethedilen Yerlere Yerleşmek İstemesi Durumunda" Sağlanacak Teminat ve İmtiyazlar Meselesinin İncelenmesi Teklifi*

Bilindiği gibi bir zamandır Çerkesler ve Nogaylar büyük kitleler halinde Türkiye'ye göç etmeye başladılar.⁵ Bu insanların büyük çoğunluğu, kimi Mekke'ye hacca gitmek için, kimi de akrabalarıyla görüşmek için aldığı Rus pasaportlarına sahipler. Bunlardan bazıları yanıma geldi ve Türk hükümetinin şartlarının nasıl olduğuna bakmak için İstanbul'a gideceklerini bildirdi. Eğer bu şartlar onlar için elverişsizse geri dönmeyi düşünüyorlar. Bu, ellerinde çeşitli

bağlı kalmasını sağlıyor, aynı zamanda ileride etkili olacak kişiler eğitiliyordu. Bir tür rehin olan bu çocuklara *amanat* deniyordu. (ç.n.)

⁴ A.N. Moşnin: Trabzon'daki Rusya konsolosu. 1864 Nisan ayında "Dağlıların Kafkasya kıyılarından başarıyla göç ettirilmesindeki etkili tedbirleri ve sağladığı bilgiler için" Kafkasya askeri valisinden takdir aldı. (AVPR. Glavnıy arhiv, op. 8, d. 19, l. 85, 87).

⁵ 1858-1859 yıllarında hacca gitme gerekçesiyle 30 bin kadar Kubanlı Nogay Türkiye'ye yerleşti.

talimatlarla Türk casusların onları ziyaret ettiğini düşündürüyor. Trabzon'da şu anda sayıları 2500 kişi kadar; buranın küçük nüfusuna göre oldukça büyük bir rakam. Buradaki yerel makamlar barınmaları için onlara camileri, bahçeleri ve boş evleri tahsis ettiler. Şehir yaşamına alışık olmadıklarından, yaşadıkları yerleri kısa sürede o kadar kirlettiler ki, buradaki sağlık idaresi artık şehirde kalmalarının havayı bozacağını ve ardından çeşitli hastalıklara yol açacağını vilayet yöneticisine bildirdi. Diğer taraftan Çerkesler ve Nogaylar paşaya başvurdu ve eğer Türk hükümeti kendilerine yiyecek sağlamazsa yağmaya başlayacaklarını açıkça söylediler. Bu tehdit sonucunda İzzet Paşa Babiali'den yetişkinlere günde ikişer, çocuklara da birer kuruş verilmesi talimatını aldı. Bu da muhtemelen buradaki paşalığın gelirinden karşılanacak 3 ila 4 bin kuruş ediyor.

Çerkesler ve özellikle Nogaylar Rusya'dan iyi hatıralar getirdiler ve sadece, onları soyan ve arkalarından Türkiye'ye sürükleyen kendi beylerinin cezasız kalmasından şikayet ediyorlar. Çerkeslerin ve Nogayların bu göçü, elbette, meslektaşlarının çeşitli teşebbüslerini doğurdu. Bunlar arasında özellikle Prusyalı Doktor Blau, hükümetimizin bu uygulaması hakkında benim açık davranmamı sağlamaya çalıştı. Ona sürekli, ardında meskun olmayan büyük topraklar bırakan bu göçün amacını benim de bilmediğim şekilde cevaplar verdim. Bu arada Çerkesler ve Nogaylar tarafından bırakılan yerlerin herhalde kolonistlerle iskan edileceğini belirttim.

Bir süre sonra Bay Blau yeniden bu göçten söz açtı ve konuyla ilgili niyetini kısmen ifade etti. Alman kolonistlerin Kafkasya'da fethedilen yerlere yerleşmek istemesi durumunda hükümetimiz hangi teminatları ve imtiyazları verebilirdi? Novorossiysk ve Zakavkazski (Kafkas ötesi) bölgelerindeki dindaşlarımızla karşılaştırıldığında, özel bir şeylerden yararlanmayacaklar mıydı? Konuşmasını Amerika'ya yerleşmek isteyenlerden birçoğunun, bu ülkeler çok yakın olduğu için Kafkasya'yı ve Gürcistan'ı tercih edecekleri iddiasıyla bitirdi.

Rusya Dış Politika Arşivi (AVPR). SPb., Glavnıy arhiv, 1-9, op. 8, d. 30, l. 24-28.

Rusya Hükümeti'nin Dağlıların Osmanlı İmparatorluğu'na Göçüne Karşı Tutumu⁶

26 Ocak 1860 - *Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'deki Elçisi Lobanov-Rostovski'ye*⁷ Talimatı

Rus hükümeti Babıali'ye şu cevabı verdi:

1. Biz hiçbir zaman, diğer devletlerin bizden gelen göçmenleri hükümetimizin izni olmadan kendi tabiiyetine alma hakkına itiraz etmedik ve etmiyoruz.
2. Bizim Müslümanlarımız Türkiye'ye gitmelerine izin verilmesini yerleşmek için değil hac için istiyorlar. Biz, dini inançlara dayanan bir isteğin yerine getirilmesine karşı çıkmak istemiyoruz ve çıkamayız.
3. Hangi devlete olursa olsun göç, o devletin hükümetinin onayı olmadan gerçekleşemez. Bu konuda uluslar arası hukuku açıklamaya ihtiyaç yoktur.
4. Göç izni her zaman özel bir yazılı belgeyle verilmektedir.

RGVIA (Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi), f. 450, op. 1, d. 64, l. 11-12. otpusk.

Kaynak:

Tuganov R.U. (ed.), Tragiçeskiye posledstviya Kavkazskoy voyny dlya adıgov, vtoraya polovina XIX-naçalo XX veka (Kafkas Savaşı'nın Çerkesler İçin Trajik Sonuçları (19. Yüzyıl İkinci Yarısı – 20. Yüzyıl Başı)), Nalçik, İzd. Tsentr "El-Fa", 2000.

Çev. Murat Topçu - Paşşu

⁶ 1859 yılından itibaren Kafkasyalıların göçü ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yerleştirilmesi, Osmanlı ve Rusya hükümetleri arasında diplomatik yazışmaların ve görüşmelerin konusu oldu. İki taraf da Kafkasyalıların göçüyle ilişkisi olmadığını göstermeye ve böylece gelecekteki akıbetleri hakkında sorumluluğu üzerinden atmaya çalışıyordu.

⁷ A.B. Lobanov-Rostovski - 1856-1863 yıllarında İstanbul'da görevli Rusya elçisi.

The Story of Circassian Tobacco

Sufian Zhemukhov*

Abstract

This article explores the story of Circassian tobacco by connecting local developments in Circassia with global markets in the 18th and 19th centuries. Since the 17th century, European travelers described production, usage, and trade of Circassian tobacco. The 1807 Constitution of Kabarda (Eastern Circassia) prohibited tobacco for religious reasons; while the Russian conquest, in 1864 ended tobacco growing traditions and culture in Western Circassia. But the Russian settlers inherited the indigenous tobacco culture after they occupied the villages and houses left by the deported Circassians and brought it to a new level. Circassians produced a special brand of tobacco for export, known as Ozereg. Circassian tobacco successfully competed with Virginian tobacco from the year 1700 onwards, after the czar relaxed the ban on Russian trade with the Caucasus. In 1723, Russia started producing a new kind of Circassian tobacco known as cherkassky tabak in Ukraine. The Circassian tobacco competed with the Chinese tobacco in Western Siberia and with Californian tobacco in Alaska. Circassian tobacco became an exchange currency among the Native Siberians and Native Americans. This kind of Circassian tobacco became known as extremely bad for health thanks to the saltpeter added to it in order to preserve it. In the United States, tobacco manufacturer Pierre Lorillard introduced a new tobacco brand which he claimed was real Circassian tobacco, exploiting the exotic image of Circassian females.

Keywords: Circassian, Russia, America, Alaska, Siberia, Caucasus, tobacco.

Çerkes Tütününün Tarihi

Özet

Bu makale Çerkes tütününün yerel gelişmeler ve küresel marketler ilişkisinde tarihsel hikayesini araştırmaktadır. Avrupalı gezginler 17'nci yüzyıldan bu yana Çerkes tütününün üretim, kullanım ve ticaretini detaylıca anlatmışlardır. Kabarda (Doğu Çerkesya) 1807 Anayasası dini nedenlerden

* Sufian Zhemukhov, George Washington University, Senior Research Associate, USA, zhemukho@gwu.edu

(Gönderim / Received: 30.05.2018; Yayın Kabul / Accepted: 17.06.2018)

dolayı tütünü yasaklamıştı. 1864'te Rus fethi Çerkes tütününün kültürel geleneklerini sona erdirdi. Yine de sürgün edilen Çerkeslerin yerlerini işgal eden yeni Rus yerleşimciler onların bazı tütün içme gelenekleri miras aldılar. 1700'den itibaren Rusya'nın Kafkasya ile ticaret yasağını kaldırmasıyla, ucuz Çerkes tütünü pahalı Virginia tütünüyle başarılı bir şekilde rekabet etti. 1723'te Rusya Ukrayna'da, Batı Sibirya'da Çin tütünüyle ve Alaska'da California tütünüyle rekabet edebilen, kendi yeni Çerkes tütününü (cherkassky tabak) üretmeye başladı. Çerkes tütünü Sibirya'nın yerli halkı ve Amerikan yerlileri arasında para yerine geçen bir değiş tokuş birimi haline geldi. Bu tür Çerkes tütünü, içine koruyucu güherçile katıldığından sağlığa son derece zararlı olarak biliniyordu. ABD'de tütün üreticisi Pierre Lorillard gerçek Çerkes tütünü olduğunu iddia ettiği yeni bir Çerkes tütünü üretmiş ve Çerkes kadınlarının egzotik görüntülerini de sömürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çerkes, Rusya, Amerika, Alaska, Sibirya, Kafkasya, tütün.

Introduction

The term Circassia was widespread in the West from the 18th through to the 20th Centuries. In Europe and the U.S., the word "Circassian" had become associated with ideas of feminine beauty of the Fair Circassian (New York Mercury) and of male bravery of Circassian Gallantry (Morell). There were brigantines, ocean liners, and passenger ships in Spain, Britain, and the U.S. that were named *Circassia* (Bonsor 461), *Circassian* (New York Daily Times), *Circassian Prince* (New York Times, *Shipping*), *Golden Circassia*, *New Circassia*, and *Circassian Front* (Zhemukhov, *Circassian' ships*). When a search for the word "Circassia(n)" is conducted in the Congress Library in Washington D.C., it turns up with upwards of 26,000 mentions in approximately two hundred American newspapers (Zhemukhov, *Circassians*). Based on the "myths of exceptional beauty" and "health of the Circassian people," the term became a trademark for numerous beauty, fashion and healthcare products, including *Circassian lotion* (Commercial Advertiser), *Circassian Eye Water* (Northern Whig), *Circassian Plaid* (Evening Post), *Circassian shade* (Los Angeles Times), *Circassian design* (New York Times, *January*), among others.

All these trademarks had nothing or little to do with the real Circassians who lived in the Caucasus, between Caspian Sea and Black Sea, except for one item that is the Circassian tobacco. The study of

the origins, production, advertisement and selling of the Circassian tobacco could serve as a case study of prehistory of industrialization and globalization, from as early as the 17th Century. The case of the Circassian tobacco shows how a specific item originated, was produced, competed, and even served as a currency through several centuries.

This article attempts to connect local developments in Circassia with global markets, in order to reveal an important aspect of Caucasus studies that has long been neglected. This research aims to systematize the knowledge about the history of the participation of Circassians in tobacco cultivation and trade, which became globally widespread and profitable in the period between 17th and 19th centuries. This is also significant in the light of recovering the erased pages in the history of the indigenous population of Circassia. Circassians, who were often portrayed, in both the West and Russia, as having fallen out of modernity, did in fact participate in the global capitalist markets in many ways, including with their tobacco, which became one of the main profitable items. After the Russian colonization of Circassia in the 19th century, the tobacco industry began to decline, as Circassia itself disappeared from the world map. The article elaborates on how the Circassian tobacco brand was exploited in both the West and Russia up until the twentieth century. The story of the Circassian tobacco, including its production, usage, and trade, is also valuable as it relates to the prehistory of globalization. This story narrates a history of the world in modern era revealing common threads in the worldwide experience, as well as the interconnectedness of the economies of different regions, based, in this case, on tobacco production, consumption and trade. These narratives were effectively erased by the Western and Russian modernity, after the colonial powers consolidated their control over the economies and trade routes of the colonies in different parts of the world, including Circassia in the Black Sea region.

The first chapter of this article delves into the origins and history of the Circassian tobacco in the Caucasus. Circassians developed a high-quality tobacco brand, which they called *ozereg*, and cultivated it for export. The Circassian tobacco began to be supplied to the Russian market at the beginning of the eighteenth century. Later, the

availability of the original Circassian tobacco decreased due to the spread of Islam in Eastern Circassia (Kabarda) and the Russian conquest of Western Circassia, in the 19th century, accompanied by the massacre and deportation of the entire population from the region.

The second chapter explores how the Circassian tobacco competed with colonial Virginian tobacco in Europe; with Chinese tobacco in Western Siberia, and with Californian tobacco in Russia's Alaska. A special subchapter explores how in the United States a tobacco brand, "White Slave", exploited images of Circassian female slaves and another, *Circassian Tobacco*, appropriated myths about "exceptional beauty and health" of Circassian women in their packagings. This research reveals how the Circassian tobacco served as a form of currency among the natives of Siberia and Alaska, including in the trade between the natives and Russian and American merchants.

1. Smoking Circassians

Circassians started producing and using tobacco after it had been brought to the Caucasus from the Ottoman Empire in the 17th century. Once they recognized the value of tobacco as a commercial product they begun cultivating it. The tobacco production changed with time, according to the economic culture. The tobacco production reached such volumes that Circassians exported it to the neighboring Ottoman and Russian Empires. The tobacco from Eastern Circassia (Kabarda) probably arrived on the Russian market in the 1700s, after Russia had lifted a ban on trade with the eastern part of the Caucasus, via Astrakhan, and was banished from it in 1723 when the Czar established monopoly on tobacco trade in Russia and allowed the production of a new brand of tobacco in Ukraine. The Western Circassian market was dominated by Ottoman merchants who either purchased the Circassian tobacco at the Black Sea ports or traveled inside Circassia to buy it directly from the individual tobacco producers. In the Black Sea region, the tobacco trade between Circassians and Russian Cossacks developed in the late eighteenth century under Russian state control after the establishment of the first exchange point (*Menovy Dvor*) in Ekaterinburg in 1794. The exchange trade (*menovaya torgovlya*) reached a new level after the Russian border force established the 1846 Rules for Black Sea Cossack Army

that set out the rules for the exchange trade (*menovaya trgovlya*) between Kuban Circassians and Black Sea Cossacks.

Circassians called their high quality tobacco specifically produced for export *Ozereg*. Also, different Circassian principalities developed their local brands of tobacco of poorer quality. While we know more about the routes of tobacco export from Circassia, however, we know little about how the domestic tobacco market functioned and who regulated the market and how. Also, we know little about tobacco trade between the Circassians and other ethnic groups in the Caucasus. After the 1807 tobacco ban in Kabarda, the Eastern Circassians probably did not engage in tobacco trade with the neighboring regions of Dagestan and Chechnya. The Circassian principalities of the Black Sea region also did not develop tobacco trade with the Caspian Sea region. According to at least one source, Chechens did not cultivate tobacco until 1866, "Several hundred fugitives were allowed to return [from Turkey] to Chechnya. Those returnees from Turkey brought with them, by the way, seeds of Turkish tobacco and knowledge of tobacco culture: the tobacco agriculture spread from them in Chechnya, where it developed to a very significant level" (Abramov *ch.* 3).

From the 17th to 19th centuries, individual tobacco producers who used slave labor cultivated tobacco mostly for sale. By the end of the 19th century, paid workers cultivated the Circassian tobacco fields, along with domestic producers in Western Circassia. After the 1917 Bolshevik revolution, owners of tobacco plantations employed a paid labor force on the territory of today's Republic of Adygea. The Soviets labeled the owners of tobacco plantation as *kulaks* and expropriated their property during the Collectivization in the early 1930s.

The Circassians used tobacco mostly for pleasure and gift giving. The present author observed that contemporary Circassians have also kept the use of tobacco in traditional medicine as a sedative drug, including the treatment of tooth ache, though it is unknown how far back in time that tradition goes. It also remains unknown if the Circassians used tobacco in spiritual or ceremonial practices.

Tobacco production and consumption was prohibited in different parts of Circassia at different times. In the Eastern Circassia (Kabarda), tobacco became prohibited, for religious reasons, in 1807. Meanwhile

residents of the Western Circassia continued to produce tobacco until they lost the control of their lands through the conquest of Circassia by Russia in 1864. The following sections will describe how Circassians produced and used tobacco and how Russian poets pictured imaginary Circassian smokers.

1.1. Arrival and Development of Tobacco Culture in Circassia

Circassian term '*tutyn*' (тутын) originated from Turkish word '*tütün*.' One of the first dictionaries of the Circassian language, by Shora Nogma, contains the words *tuten* (мутен), for tobacco; *tutinilh* (мутинилh) for tobacco pouch (кисет); cigarette case (портсигар) and snuffbox (табакерка) (Nogma, V.1, 201; V.2, 115). The Circassian phrase, "smoking tobacco" translates verbatim as "drinking tobacco" (тутын ефэн) (Abitov et al 635), which is characteristic for the languages that were introduced to tobacco in 16th and 17th centuries when tobacco smoke was usually swallowed with water or filtrated through water, before inhaling. The expression "drinking tobacco" was used in English (Everard), in Turkish, as '*tütün içmek*,' and in Russian as '*piyut tabak*' (пийут табак) and *tabaku ispil* (табаку испил) (Vasmer 5). Besides the linguistic evidence, there are no other known sources that testify that Circassians drank tobacco. The sources describe only smoking procedures, including smoking by pipes and as cigarettes.

Though tobacco had already been known in the Ottoman Empire after 1580, however, Sultan Murad IV banned it and even ordered executions for breaking the ban (Hari 262). Tobacco probably became widely known to the Circassians after 1647, when Sultan Ibrahim lifted prohibition of tobacco in Ottoman Empire after which it became popular in the Black Sea region. The leached black soil of alpine regions of Circassia turned out to be very suitable for cultivating tobacco. Two different sources reported, in 1664 and 1666, that while tobacco was popular among the Eastern Circassians, however, the West Circassians did not use it, yet. The French merchant Jean Baptiste Tavernier visited the Black Sea shores in 1664 and noted, "Circassians do not use tobacco" (81). Meanwhile, according to a Moscovite source in 1666, Circassian diplomats "never come to Rus[sia] without tobacco" (Krizhanich 20). Apparently, the latter source referred to Kabarda Principality, or the Eastern Circassia, that had established direct diplomatic relations with Moscow Principality. The reason why

the above-mentioned Moscovite source paid special attention to the Circassian tobacco was because, at the time, from 1634 through to 1687, tobacco was banned in Russia and the penalties included torture, imprisonment in Siberia and death by execution. Later, tobacco also became popular in Western Circassia, where tobacco was cultivated in plantations, rose to prominence in local agriculture (Narochnitsky 65). By the end of the 17th century, Circassians had developed their own brand of tobacco that became known as “intensely strong, black Circassian leaf tobacco” (New York Times, *Ten days*). Such a characteristic is different from the features of the rather sweet and mild Turkish tobacco. It is also different from the Russian tobacco. In his classification of different types of tobacco, the American tobacco expert E. R. Billings distinguishes Circassian tobacco as a separate type, different from both the Turkish and Russian tobaccos (382).

In 1687, Peter I lifted the ban on the production and use of tobacco and smoking tobacco became popular in Russia. Circassian tobacco, however, could not still legally reach the Russian markets until 1700 because of the protectionist trade restrictions that Russia placed on Circassia in 1673 in order to protect Russian merchants. The Russian ban stated, “Do not allow [merchants from the Caucasus] past Astrakhan, otherwise they will take away trade from the Russian people and that will cost great losses to the Czar’s treasury... Traveling to Moscow and other cities, the Circassians... will be selling their goods to all kinds of people in retail for higher price, while purchasing the better Russian goods for lower price” (Boguslavsky 685).

It is safe to conclude that the tobacco production in Circassia dramatically increased between 1700 when Peter I lifted the restrictions for Russian-Caucasus trade and 1723 when the Czar established state production of Circassian tobacco, in Ukraine.

Visiting Western Circassia in 1711, the French traveler and diplomat Aubry de La Mottraye observed the widespread practice of smoking tobacco with pipe. Mottraye often used tobacco for as gift and noticed that Circassians did not have too much tobacco. One of the episodes in his book described that his noble host had only one joint of tobacco and gratefully accepted Mottraye’s tobacco.

The Mirsa having a pipe brought of wood, and only one joint, with a head after Turkish fashion, began to smoke; and I drew out one of several joints with my bag of tobacco, and kept him company. After he had finished his first pipe, I presented him with my bag to try my tobacco; he did, and praised it; whereupon I said, that I had at my lodging some more of the same; with a bag entirely new at his service; and accordingly, I went and fetched it him, and he accepted it with great deal of satisfaction. (59)

1.2. Ozereg: The Original Circassian Tobacco

The tobacco production did not decrease in Circassia after the Russian market had become prohibited for tobacco exports from Circassia as a result of the beginning of state sponsored production of Circassian tobacco in Russia (in Ukraine) and the establishment of trade monopoly on tobacco products by the order of the Czar in 1723. Foreign travelers observed that Circassians kept planting tobacco in new areas through the second half of the eighteenth century (Atalikov 107).

Circassians developed several varieties of tobacco and *Ozereg* was the name of the most expensive one produced for export as well as for domestic use in Western Circassia. Large leaves of yellow color distinguished *Ozereg* from other varieties (Shamrai 377). It remains unclear how the brand obtained its name. It could be named after the person who cultivated the brand. *Ozereg* was a popular Circassian male name. In Circassian fairy tales, there was a character named *Ozereg* who was a short man with unusual power and magic skills, which he used to eat the good characters' food in the fairy tales (Buhurov 110). During Soviet era, a village in Eastern Circassia (Kabarda) was named Ozrek, pronounced the same way as *Ozereg*, which shows that the name and the word remained popular among the Circassians over the long time.

Other Circassian tobacco brands were of poorer quality, with smaller leaves and less prominent taste. Most of the low quality tobacco brands were named after the principalities where they were cultivated, like the Abadzekh tobacco. In his memoirs, Fyodor Tornau, a Russian spy who was kept captivity in Western Circassia in the early eighteenth century, called that particular brand "repulsive" (103).

The use of tobacco pipes also developed throughout the eighteenth century. In his observations of trade on the Black Sea, in the second half of the eighteenth century, a French diplomat, Claude-Charles de Peyssonnel, noted that Circassians used tobacco pipes in great quantities (110-111). In particular, long pipes were in fashion during the eighteenth century. Such long a pipe was pictured in Peter Simon Pallas' book about his travels in 1793-1794 that illustrated "a Circassian of distinction in his ordinary domestic dress; and a Princess of that nation" (389). (See Picture 1.) The same kind of Circassian smoking a long pipe is pictured in Giulio Ferrario's book (81). (See Picture 2)

Taitbout de Marigny heard an unusual story related to a tobacco smoker in 1818:

Two Circassians possessed some lands in common, upon which grew a tree which was stripped of its bark by one of the two proprietors; he soon after ceded his share to his companion, and went to reside in another district; the tree withered, and in order to bring it to the ground the proprietor set fire to it; whilst it was burning, a man wishing to approach in order to light his pipe, was crushed by its fall. The family of the deceased attacked the proprietor and demanded of him the price of the man whose death he had caused. The practice was an established one; it seemed as if he could have nothing to oppose to it, when, convoking an assembly, he proved that having only set fire to the tree because it was dead, the former proprietor ought to be condemned to make the payment, because the thing would not have happened if it had still preserved its bark. The whole assembly applauded him and decided the cause in his favour (Marigny, *Three Voyages* 50).

Marigny's story resembled theoretical cause-and-effect exercises among Circassian thinkers in the eighteenth century, similar to those of ancient Sophists and Socrates. However, it is doubtful that they had any practical meaning. Later, in 1838, another traveler, James Bell, verified Marigny's story with at least three Circassians, including at least one professional judge. Hadji-oghlu Mehmet, the chief judge in his village, appeared to take Marigny's story entirely as a joke. Mehmet repeated the story "to another senior, to their mutual great merriment." When Bell enquired if such a law existed among the Circassians, the chief judge

replied, "I don't know how it may have been anciently, but I never heard of such law" (273). Bell also told Marigny's story to another Circassian, Navruz, who was not a judge, and "Navruz' opinion coincides with that of the judge, with this qualification - that possibly long ago, and towards the south, a man who set fire to a tree, by the falling of which another was accidentally killed, might have been held liable to compensate his relations" (275).

1.3. Decline of tobacco culture in Kabarda (Eastern Circassia)

While tobacco production and trade developed well in Western Circassia it, however, diminished in Kabarda (Eastern Circassia). With the spread of stricter rules of Islam at the beginning of the nineteenth century, Muslim priests advocated giving up unhealthy habits of smoking and sniffing tobacco. The new Sharia reform prohibited planting and using tobacco in Kabarda. Article 13 of the 1807 People's Conditions Abolishing Former Customs, which became Kabarda's constitution, stated, "Kabardians are prohibited to shave their beards, smoke tobacco, and grow tobacco" (Nogmov 163). The Russian official reports confirmed that Kabardians "stopped drinking strong wine, smoking, and taking snuff" (Kumakhov 232). The 1807 ban on tobacco in Kabarda echoed the worldwide debates about morality and legality of tobacco smoking. At the same time, such a ban resonated with traditional mentality of Circassians and became part of Circassian customary law, known as *Adyge Khabze*. The tobacco ban in Kabarda remained in place from 1807 through to 1822 when Kabarda became part of the Russian Empire. Not legally prohibited anymore, however, the prohibition of tobacco consumption remained part of *Adyge Khabze*. The tobacco agriculture in Kabarda never recovered from the prohibition lasting from 1807 to 1822. After that, the Kabardian tobacco users consumed mostly Russian tobacco products. Accordingly, the Kabardian tobacco users were those who were directly connected with the Russian colonial administration in the Caucasus or mostly affected by the Russian culture.

While male tobacco consumers were tolerated, female smokers risked becoming outcasts. Nago Nogma, the daughter-in-law of the famous Circassian historian Shora Nogma, experienced the negative attitude toward female smokers in the Kabardian society to the full extent. Nago and her mother-in-law, Salimat Nogma, developed

complicated relations between themselves, one of the reasons for which was the daughter-in-law's smoking habits that were regarded as unacceptable in the Kabardian society. After her husband's death, Salimat lived with her youngest son, in accordance with the Circassian traditions. In 1870, Salimat's two younger sons immigrated to Ottoman Empire with their families and only her older son and his wife Nago, remained in Russia. According to the Circassian traditions, Salimat was supposed to move in with her older son, however, she never did because of the disagreements with her daughter-in-law's life style, including smoking (Zhemukhov, *Zhisn Shory* 46). The *Adyge Khabze* disapproved the use of tobacco until after the 1917 Bolshevik revolution. However, during the Soviet times the culture of heavy tobacco and alcohol consumption became widespread in the country, including among the Circassians. The present author heard from his grandfather, born in 1910, that "Back in the days, sitting in our yard, we could recognize when a Russian male entered the village, by his strong smell, because Russian males used to smoke makhorka."

1.4. Tobacco culture in Western Circassia

Western Circassians also attached religious sentiments to the tobacco. According to Tornau, "Circassians usually do not have much supply [of good Turkish tobacco, but use local bad tobacco] and deprive themselves from the pleasure of smoking according to the religious rule, which prohibits developing habits that could turn into a passion" (Tornau 167). Later, in the 1850s, tobacco was prohibited in some of the most religiously-oriented Western Circassian settlements and a fee was established for smoking tobacco (Pokrovsky 235).

The fashion of the pipes changed in time in Western Circassia. While the eighteenth century pictures have images of long pipes, the pictures of the beginning of the nineteenth century showed medium size pipes. The first edition of Taitbout de Marigny's book [*Voyage*] had several pictures with men smoking medium size pipes, including a man on a day bed inside a Circassian house (Picture 3) and a man sitting with the view of the port Ghelendjik (Picture 4).

Thanks to the fact that the size of the Circassian pipe gradually reduced with time, a pipe can be regarded as a tool to identify the time of an image, as well as to understand if the drawing was original or a copy from earlier pictures. For example, an 1856 picture of a group of

Circassians includes a man smoking a pipe which looks too long for its time (see pic. 5). Other features of that picture, which, also prove that it is a copy of the eighteenth century pictures, include that the men did not have any firearms but only shields, bows and arrows, which, however, had long gone out of use by 1856.

Almost every western Circassian household planted tobacco. Russian scholar Semyon Bronevsky wrote in 1823 about the Circassian gardening that, “everyone has a place for tobacco in the garden” (192). Another scholar of the time, Johann Blaraberg wrote the same in 1833 that, “every Circassian has a special place [in his garden] where he plants tobacco” (142).

Due to the fact that the habit of smoking tobacco became widespread, tobacco accessories also became fashionable among the Circassians. The French traveler Frédéric Dubois de Montpéreux observed in 1833 that tobacco purse (*bourse à tabac*) was one of the usual elements of the everyday Circassian dress (120).

The export of tobacco from Western Circassia to Russia grew at the end of the eighteenth century. Even after the Russian trade with Eastern Circassia (Kabarda) via Astrakhan had grown after the relaxation of the trade in 1700, it took the Russian state almost another century to allow Cossacks to freely trade with Circassians. In 1794, Russians established an exchange point (*Menovy Dvor*) in Ekaterinburg for trade with Circassians in the Bzhedug principality. Later, two more exchange points were established for trade with Circassians in the Hatukay and Shapsug principalities. According to the Cossack historian Shscherbina, the reason for the establishment of exchange points was that “Cossacks needed supply of food from outside [of Russian state’s supply system], since the beginning of the colonization of the [Circassian] regions, as well as later” (561, 573).

The tobacco culture became better developed in those Circassian principalities that had regular trade with Russians via the exchange points (*Menovy Dvor*). I have already mentioned the Russian spy Fedor Tornau’s name-calling of the Abadzekh tobacco. In his memoirs, Tornau recalls an incident during his captivity in which Shmitripsh Islam from Shapsug principality visits him and the moment Islam sees Tornau smoking the repulsive Abadzekh tobacco, he takes such a pity on the Russian spy that, “without saying a word, he traveled to the sea shore

and brought me, a week later, an oka [1.3 kg] of good Turkish tobacco” (103-104).

Circassians of Bzhedug principality exported tobacco to the Ottoman Empire. Circassian tobacco producers brought their tobacco to the Black Sea shore to sell it to the Turkish merchants. Also, the Turkish merchants traveled to Bzhedug principality to buy tobacco from smaller tobacco producers (Zhentel 20). Other contemporary authors also stated that Circassians imported tobacco (Mackie 129, 133).

Circassians actively traded tobacco with Russian Cossacks. Salt became an exchange currency in the trade between Russians and Circassians. Taitbout de Marigny’s book has a table of Circassian goods that they sold to Kuban Cossacks in 1823 which included tobacco, among most popular items. Marigny’s characterization of the Circassian tobacco as “very strong to smoke” is similar to the widespread characterization of the Circassian tobacco worldwide (see next chapter in this article). Cossacks purchased tobacco from Circassians in two ways: for money and in exchange for salt. Marigny’s table reflects both prices (Marigny, *Three Voyages* 253) (See Table 1)

Table 1. The 1823 Exchange rate in salt and money for 1 *pood*¹ of Circassian tobacco.

	In pounds of salt	In evaluation money, price of salt. Rbls.
Tobacco for smoking, very strong - 1 <i>pood</i>	12	6

An 1827 price table indicated that Russians established different salt currency exchange rates at different exchange points (*Menovy Dvor*). Russians purchased two brands of Circassian tobacco. A brand called *Ozereg* had higher quality; it was sold as large leaves and was distinguished by its yellow color. The price of *Ozereg* was 15 to 18 Rubles per *pood*. The other brand in question was simply recorded as average tobacco; it was sold in small leaves and cost 8-12 Rubles per *pood*. Table 2 lists the 1827 Exchange rate in salt and money, for 3 pounds of Circassian tobacco (Shamrai 377).

¹ A Russian unit of weight equal to about 36.11 pounds (16.38 kilograms)

Russian government attempted to cultivate alternative brands of tobacco in the Caucasus. In the middle of the nineteenth century, the Russian Ministry of State Property encouraged the Russian population of the Black Sea to cultivate American tobacco (Shscherbina 673). However, the American tobacco project in the Black Sea region failed, in ways akin to the failure of Peter I's attempts to cultivate Hispanic tobacco in the Caspian Sea region in 1723 (Butkov 147).

Table 2. The 1827 Exchange rate in salt and money for 3 pounds of Circassian tobacco.

	<i>Ozereg</i> , a higher quality tobacco, distinguished by large leaves and yellow color; cost 15-18 Rubbles per pood. 1 oka (equal to 3 pounds)	Average tobacco, sold in small leaves, cost 8-12 Rubles per pood. 1 oka (equal to 3 pounds)
Ekaterinodar	1 pood of salt	20 pounds of salt
Tamazinskaya pristan	1 pood and 20 pounds of salt	30 pounds of salt
Bugaz	2 poods of salt	1 pood of salt

In 1846, the Rules for the Black Sea Cossack Army (*Polozhenie o Chernomorskom Kazachem Voiske*) were established for the exchange trade (*menovaya trgovlya*) between Kuban Circassians and Black Sea Cossacks. The official statistics of that period indicated that tobacco was one of the main items that Circassians sold to Russians at the exchange points – *Menovy Dvor* (Pokrovsky 135).

Western Circassians supplied the Black Sea region with tobacco, until they were expelled from the coast as the result of the Russian conquest in 1864. The new Russian settlers inherited the Circassian tobacco culture, as well as other forms of agriculture. The Russian village (*stanitsa*) Severskaya was one of the many examples of how Russians had taken over the expelled Circassians' property. The previous Circassian name of the village remained unknown to this date. Russians settled in the same settlement where Circassians used to live, as soon as Circassians left in 1864 and renamed the settlement after the Seversky military regiment that was quartered in the Circassian houses. The Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary's description of the new settlement mentioned that it had 3,737 people

and the villagers cultivated tobacco, over 15.000 poods per year” [6.000.000 lbs.].

Alongside the tobacco culture, the new Russian settlers also adopted some Circassian traditions connected with tobacco. One of the new Cossack traditions reflected some Circassian roots. It was a tradition of braking tobacco stems after the harvest according to which Cossacks dressed the biggest tobacco stem with ribbons and flowers. Cossacks also made *papukha* (паныха) from dried and pressed tobacco leaves. At the end of the traditional ceremony, the owner of the plantation supposed to ‘buy out’ the papukha and invite everybody to a party (Bondar). The Russian term ‘*papukha*’ (паныха) means a “bunch of dried tobacco leaves”, and probably comes from the Circassian word “*papuqh*” (паныхъ) which means a loose knit, for example, “паныхъ лъэпэд” a loosely knitted sock (Abitov et al 548).

The Armenian community that had been living among the Circassians was allowed to stay after the expulsion of the Circassians and continued producing tobacco in the region. An expert on the colonization of the Black Sea region, Vereshschagin, reported that, “In a valley along the river Shapsug, there is an Armenian village that became well known for producing tobacco of good quality in large quantities; and those [tobacco producers] have to drive their valuable trade items either to Jubga or to Tuapse, in order to deliver it to the steamships” (38).

About ten percent of the original population remained in Western Circassia after 1864. It took the remaining residents several decades to recover from the impact of what historians qualify as an ethnic cleansing and even genocide of the Circassian people by the Czarist Russia (Richmond). Gradually getting back on their feet, the remaining Circassians became integrated in the new trade and agriculture system developed by the Russian colonial administration by 1880s, including the production and trade of tobacco (Besleneev 405).

After the expulsion of the Circassian population, the new Russian settlers dramatically increased the tobacco production and as a result the combined production of the former Circassian regions of Kuban Oblast and Chernomorskaya Governorship constituted 15% of all tobacco produced in Russia at the beginning of the World War I. Half of the tobacco produced was high quality Turkish tobacco. The

Tobacco production brought ten million rubles of annual income for the region (Kozlov). In 1914, Institute of Tobacco was established in Ekaterinodar that, which remains the only tobacco institute in Russia, is renamed as All-Russia Science-Research Institute of Tobacco, Makhorka, and Tobacco Items of Russian Academy of Agricultural Sciences.

The Shapsug National Region (*Shapsugsky Natsionalny Raion*) was another small territory in the Black Sea coastline where a few thousand Circassians remained after the deportation of the majority of the population. According to the Circassian historian Trakho, the population of the Shapsug National Region, which existed from 1924 to 1945 and contained fourteen Circassian villages, was mainly occupied with tobacco production (79).

2. Circassian tobacco beyond Circassia

Peter I realized how profitable the tobacco industry was and developed production of Circassian tobacco in Russia. After violating a contract that gave concession on tobacco trade to British producers of Virginian tobacco, Russia was banned from the European market. The following sections will describe how, thanks to its cheap price, Circassian tobacco ended the monopoly of Virginian tobacco in the European part of Russia. Later the Circassian tobacco competed with the Chinese tobacco in Western Siberia and Californian tobacco in Alaska. At one point, a new brand called Circassian tobacco became popular in the United States, though it did not have anything in common with the original Circassia tobacco.

2.1. Competition between Circassian and Virginian tobacco

On February 1, 1697, Peter I issued a decree (*ukaz*) allowing importation of tobacco in Russia (Crosby 5). He signed an agreement with England according to which concessions on tobacco trade in Russia were sold to England for the next seven years (Tobacco Trade in Russia 255). At the time, England accumulated large amounts of overproduced tobacco in its American colonies of Virginia and Maryland. The governor of Virginia, Sir Thomas Colepeper, estimated that the colony had overproduced tobacco for five years and was worried about the bankruptcy of the industry. The agreement with Russia helped resolve the tobacco overproduction crisis, and within

few years the tobacco trade from England to Russia increased dramatically, from 87,000 pounds in 1678 to 1,450,000 pounds in 1700 (Price 20, 101). The situation changed, however, after the relaxation of trade restrictions between Russia and Circassia following the 1700 Treaty of Constantinople. Russian imports of Virginian tobacco decreased significantly after 1700 and later Russia even began exporting tobacco. Crosby notes that the problem was not only that British had lost the Russian market of raw tobacco, but “the Americans feared that the Muscovites, once in possession of the skills to transform tobacco from the raw leaf to a smokable product, would use the nearby Circassian or even homegrown tobacco rather than American” (Crosby 5).

One half of the British tobacco imports consisted of manufactured tobacco and the other raw tobacco. Thus, the British could sell only the manufactured tobacco, while the expensive raw Virginia tobacco would not sell and was in danger of rotting, not being able to compete with the cheap Circassian tobacco. To resolve the issue of the raw Virginia tobacco already imported in Russia, a tobacco specialist, James Spilman, arrived in Moscow. He stated, “Despite the indigenous Circassian plant, however, they were unable to satisfy a new demand in Russia for tobacco manufactured in the English style.” As a solution, Spilman offered to organize manufacturing of tobacco in Moscow (Appleby), which required bringing British tobacco specialists and technology to Russia. In 1704, two British tobacco specialists arrived in Moscow; Francis Peacock, a tobacco cutter, and Peter Marshall, a tobacco spinner. They brought the tools, machinery, and mixing fluids necessary for their crafts and managed to preserve the British tobacco imported for the previous five years. Peacock and Marshall also set up in Moscow a large-scale tobacco processing factory with 200 native workers, the only one of its kind in Russia at the time. After Peter I established a monopoly on tobacco trade and production in Russia, the Burgermasters of Moscow demanded from the English Consul, Charles Goodfellow, he surrendered the machinery and skilled work force (Price 20, 101). Russians’ aggressive approach alerted the British and a group of Virginian and Maryland tobacco manufacturers complained to the British Lords of Commissioners for Trade and Plantation on May 10th that Russians did not comply with

the agreement, “but on the contrary great quantities of Circassian tobacco were imported and publicly sold” in Russian. Following that complain, on May 31st, 1705, the British Lords of Commissioners for Trade and Plantation, presented a report to the Queen indicating that in the violation of British-Russian agreement, Russia imported “the tobacco of the growth of Circassia, a large Province appertaining to that Prince” and that “the Czar having not hindered the sale of Circassian tobacco as was agreed” (Virginia Tobacco in Russia 61).

The British Parliament passed regulation banning sharing of the newest tobacco processing technologies with Russia so that production of Circassian tobacco would not undermine the British tobacco. On 26 May 1705, Anne, Queen of Great Britain issued an order forbidding “to send any person into Muscovy versed in the mystery of spinning and rowling tobacco or any instruments or materials for the same, or to employ any person therein as they would tender her Majesty’s displeasure and will answer the contrary of their perils” (Virginia Tobacco in Russia 57).

The competition between Virginian and Circassian tobacco in the Russian market balanced the offer and demand and, in 1706, the price for the high-quality Virginian tobacco dropped to 9 *kopek* per pound; while the low quality Circassian tobacco would fetch 1.3 *kopek* per pound (Hellie 107). The two sorts of tobacco had seven-times difference in price because the Circassian tobacco was row, while the Virginian tobacco was rolled.

Russia’s attempts to export Circassian tobacco to Europe, however, was blocked by the British protectionist policy. Russians kept trading raw unrolled Circassian tobacco and it took some time for Russian tobacco industry to develop the European method of rolling Circassian tobacco. When the American Revolution cut the supply of American tobacco to Western Europe, an appreciable amount of the slack was taken up by increased importation of Russian tobacco (Price 95, 101).

2.2. Production of the Circassian tobacco in Russia

The reason why British and American tobacco merchants expressed their concerns about Circassian tobacco was because they had secured tobacco trade agreement with Peter I, before the latter relaxed the trade restrictions with Circassia allowing the imports of cheap Circassian tobacco. After lifting the ban on tobacco in 1687 but before

relaxing the trade regulations with the Caucasus in 1700, Russia established tobacco trade with European countries via Riga, which excluded a non-European trade. During the early 1690s, tobacco prices remained low in Russia; one source indicates that in 1690 a Tatar merchant was caught illegally selling tobacco for 20 Russian pence (*kopek*) per pound (Doroshenko 222). By the middle of the 1690s the level of tobacco trade had increased dramatically to 1.2 of Russia GDP (Tobacco Trade in Russia), and tobacco prices reached 40-45 kopek per pound (Hellie 107).

The trade restrictions between Russia and the Caucasus were relaxed after the 1700 Treaty of Constantinople. The Czar's envoy (*voevoda*) in Astrakhan was ordered to "establish friendship and trade relations" with the Caucasus region and its residents. At the time Astrakhan was the main frontier Russian town in the south where all forms of economic and political interactions with the Caucasus took place. Following the recommendations of his adviser, A.A. Kurbatov, the Czar issued an order in 1704 to provide licenses on tobacco production and trade in Russia (Price 62). By 1705, British tobacco merchants noted that Russia had imported big quantities of cheap Circassian tobacco from Circassia (Stephenson 654-656). American tobacco producers also became worried about the competition and that Russia would prefer to "use the nearby Circassian or even homegrown tobacco rather than American" (Crosby 5). Virginian producers of tobacco detected that Russia began not only importing the Circassian tobacco, but also exporting it to Europe, "the Czar's subjects have already brought the Circassian Tobacco to the Ports of Neva and Dantzick" (Virginia Tobacco in Russia 61). The dramatic increase in tobacco trade in the following several years made the industry so profitable that Peter I issued a decree in April 1705 that established a state monopoly on the tobacco trade in Russia. Unlicensed tobacco trade was punished with confiscation of the property and deportation to Azov; the informers on illegal trade received a quarter of the confiscated property, while those who intentionally did not inform would lose half of their property (Kostomarov 586).

After seeing how profitable the tobacco trade was, the Czar ordered in March 1723 the beginning of Circassian tobacco production

in Russia's Ukraine. In Russian, the name of the region of the Ukraine, where some of the tobacco was produced, Cherkassy (Черкассы), sounds similar to Circassia (Cherkessia) and that led to two different spellings/pronunciations of the Circassian tobacco in Russian, *cherkassky* (черкасский) and *cherkessky* (черкесский). It is also called "*malorossiisky tobacco*" (малороссийский табак), in reference to the unofficial name of the Ukraine, *Malorossia* (Малороссия) (Kostomarov 658). According to the Russian Historian P. G. Butkov, the Czar also attempted to cultivate Hispanic tobacco in the Caspian Sea region, but the project failed (147).

From the Ukraine the Circassian tobacco was sold to other parts of Russia. Saltpetre were added to the stored tobacco in order to extend its shelf life. The saltpetre component made the Circassian tobacco taste acidic and bad for health. American tobacco expert Billing stated, "The effect of the Circassian tobacco on the lungs is extremely bad, and among those tribes who use it many die from asthma and congestion of the lungs. This is principally due to the saltpetre with which it is impregnated" (142).

2.3. Circassian tobacco in Western Siberia

Banned from the European markets, the Circassian tobacco trade moved to the east. In Western Siberia, the Circassian tobacco competed with the Chinese tobacco. The Circassian tobacco changed the way the tobacco was consumed in Siberia, while the Chinese tobacco shaped the way the Circassian tobacco was sold. According to Kostomarov, Elizabeth of Russia allowed selling tobacco to Siberia without taxes (658). A 1748 account (ведомость) of 348 imported items in Irkutsk State Archive lists Circassian tobacco, alongside with other exotic items, including English razors, Florentine silk, Dutch cloth, German lead, and French wine (Spektor).

The Circassian tobacco arrived in Siberia after the Chinese tobacco trade was already established there. After Peter I lifted the ban for tobacco trade, the Chinese tobacco trade grew in size via the Bukharan trade route. Between 1690 and 1697, Nerchinskaya Customs Office registered 100 *poods* of Chinese tobacco (in comparison, 50 *poods* of tea was recorded during the same time period) (Alexandrov 219). Until the middle of the eighteenth century, Siberians mostly used a high-quality and expensive tobacco known as "Chinese ball," which was

consumed with water. For Chinese ball, smokers used special long-stemmed *chibouks*, which they connected to a stone bowl with the tobacco. The smoker would put a small amount of water in his/her mouth and inhale a whole Chinese ball in two-three times. The smoker would smoke sitting and, after inhaling the whole smoke, would lie down and rest for a half hour (Ides 103).

According to Trusevich, the Chinese and Circassian tobaccos were quite different in quality and price, "Two kinds of tobacco were used in Siberia: Circassian and Chinese. There used to be also a Siberian [kind] cultivated, since 17th century, in Tobolsk..., but it was so bad that was used only during tobacco hunger, when there was neither Circassian no Chinese tobacco, and also among the poorest people. Circassian tobacco was worse than Chinese one... that was why [Siberians] mostly used the Chinese ball" (104).

The arrival of the Circassian tobacco in Siberia coincided with the crisis of Bukharan trade. According to Shapovalov, a Russian historian of tobacco, the Chinese tobacco was quickly replaced by the "very strong Circassian tobacco that was produced in the South of Russia" (110). After becoming popular in Western Siberia, the Circassian tobacco changed the smoking tools in the region. The pipes became bigger to accommodate more tobacco. Later, the smokers stopped using water. Picture 6 shows how pipes in Western Siberia transformed from the Chinese style (1-4) to Circassian style (5-8).

One of the ways the Western Siberians smoked the Circassian tobacco, the so-called Circassian ball, was developed under the influence of the Chinese ball. Later, the Circassian ball also became popular in Alaska. Most popularly, the Western Siberians smoked Circassian tobacco as home-made cigarettes (*самокрутка*), as an American explorer of Siberia, George Kennan described, "home-made cigarettes of acrid Circassian tobacco rolled in bits of old newspaper" (*A Russian* 305). Kennan also noted the strong effect of the Circassian tobacco, often used to energize native Western Siberians, "quickening his dull apprehension with a preliminary pipe of strong Circassian tobacco, we succeeded in making arrangements for our transportation" (*Tent Life* 182).

Circassian tobacco became used in Western Siberia as a medium of exchange instead of money or in the words of the German science

writer Georg Hartwig, "tobacco is the premium mobile of the trade" (263). Kennan noted during his travels in Siberia, "we provided ourselves also with six or eight puds of Circassian leaf tobacco to be used instead of money" (*Tent Life* 241). According to Hartwig, the Circassian tobacco became used as a currency in the Russian-American trade, thanks to the Western Siberian intermediaries, "generally the Tchuktchi receive from the Americans as many skins for half a pud, or eighteen pounds, of tobacco-leaves as they afterwards sell to the Russians for two puds of tobacco of the same quality. These cost to the Russian merchants about 160 roubles at the very utmost, while the skins which he obtains in barter are worth at least 260 at Jakutsk, and more than double that sum at St. Petersburg" (264).

During large trade fairs, with the participation of native and foreign merchants, the organizers of the fair would agree on the exchange rate of the Circassian tobacco. In 1821, the Russian traveler Fyodor Matushkin described a trade fair organized by the Chukchi people where Circassian tobacco served as the medium of exchange. Before the opening of the fair, all merchants agreed on the exchange rate of the tobacco in order to prevent the merchants from undermining each other's trade. The exchange rate established was as follows - two *poods* of Circassian tobacco were equal to 16 fox skins or 20 marten skins. Similar rates applied to other items. Those who traded at lower rates were issued with penalties. About 100 to 150 Chukchi warriors provided security for the communities during the fair. This produced about 250% net profit. During the trade, a total of 120,000 rubles worth of tobacco was sold (Meri 182).

Travelers on expeditions were supplied with tobacco, as a valuable asset. The explorer and travel writer Harry de Windt noted, "so many of our dogs had died or been bartered that only thirty-one were now left, and these, with four sleds, about fifteen pounds of Circassian tobacco and under a gallon of vodka, represented the entire assets of the expedition" (107). According to E. R. Billings the tobacco became so important in the Western Siberians that the indigenous Yakuts would exchange their most valuable furs and skins for a few ounces of the "Circassian weed" (217). However, according to George Kennan there were things in Siberia that no amount of tobacco could buy - that is, the Koraks and Chukchis would not sell, for superstitious

reasons, live reindeers, “they could sell us a hundred dead deer for a hundred pounds of tobacco but five hundred pounds would not tempt them to part with a single animal as long as the breath of life was in his body” (*Tent Life* 212).

Due to the high exchange rate, tobacco was exchanged not only by weight, but also as separate leaves. According to Dall, the governor of Siberia annually sent to St. Petersburg a number of barrels of king salmon, a rare delicacy among the indigenous people, “the largest, weighing sixty pounds, can be bought for a single leaf of Circassian tobacco” (Dall 486).

Smoking was one of the rare source of entertainment in the harsh Siberian environment, both for the indigenous people and for the travelers. George Kennan described how, in December of 1870, he and his American companions, together with Cossacks, made themselves “comfortable inside the yurt, and passed away the long evening in smoking Circassian tobacco and pine bark, singing American songs, telling stories and quizzing our good-natured but unsophisticated Cossack Meranef” (*Tent Life* 246).

The Circassian tobacco used in Siberia was extremely strong. A traveler, Harry de Windt described how he would refuse a pipe of Circassian tobacco from a local host fearing that it “would probably have finished me off completely” (48).

2.4. Circassian tobacco among the Native Americans

From Russia through Siberia, the Circassian tobacco reached Alaska in the eighteenth century. According to a travel report of the Russian pilot Zaikov, who visited to the islands inhabited by Aleuts in 1773, that “the Russians also gave them Circassian tobacco, glass beads of various colors, copper kettles, shirts, and cat skins” (Masterson 89). Within a century, tobacco had become popular among the indigenous people of Alaska. “Tobacco went farther than we had ever known it to do before,” (Hartwig 286) Frederick Whympner, an artist employed by the Telegraph Expedition to explore lands in order to establish a cable communication between London and New York mainly by land as an alternative to the cables across the Atlantic, noted in 1866.

The Russian-American Company under the supreme patronage of the Czar held monopoly on the import of Circassian tobacco; according to William Dall “Circassian or Cherkatsky tobacco, [was] imported only

by the Russians" (78). The company operated Fort Ross in California, from where it traded with natives and United States' merchants. James Gibson compared the income and the expenses of a Russian worker at Ross, Vasily Permitin who had a wife and five children. Permitin's salary was 350 Rubles per annum, and in order to to save enough money to go back to Russia he would have to work for seven years without spending anything. However, Permitin not only was not able to save anything, he spent twice more than he earned by receiving supplies at the factory's store. His annual purchase included 22 *poods* of Circassian tobacco, which equaled 19 4/5 lbs. Other items on Permitin's annual purchase list included 125 lbs. of wheat flour, 68 lbs. of fresh beef, 24 lbs. of soap, 13 lbs. of salt, 10 lbs. of tea, and 42 lbs. of sugar (Gibson 211).

While the Circassian tobacco was very expensive in Alaska in the eighteenth century, the competition with the American merchants lowered its price in time. Russian traveler Semyon Unkovsky lamented in his notes that between 1803 and 1819 the Russian-American company could no longer exchange a dozen of leaves of Circassian tobacco for a beaver, which would cost two or three hundred rubles in Russia (18).

In Alaska, the Circassian tobacco competed with the Kentucky tobacco. William Dall noted that in 1870 that the Circassian tobacco "is the prime favorite where the Russians trade; but those who deal more with the English at Fort Yukon like the long natural Kentucky leaf best" (78). Another American traveler noted that the natives of Alaska "prefer the intensely strong, black Circassian leaf tobacco, which they get from the Russians" (New York Times, *Ten days*).

Smoking tobacco was not limited to male natives, but according to the Russian traveler Zaikov, who travelled among Aleuts, "both men and women liked Circassian tobacco" (Masterson 91). Smoking became a ritual among the native Alaskans and pipes were considered an item of pride. A contemporary traveler described a smoking ceremony of a native American chief in a *New York Times* article:

The chief had a nicely-made pipe of wood, inlaid with lead, and furnished with a rim of lead at the top, and with several brass chains and a variety of charms. The bottom of the bowl of this pipe led into a cavity, which could be opened from without, intended to receive

shavings or moss to soak up the nicotine and other waste products which accumulate after smoking... The caliber of the pipe is small, not more than one fourth of an inch, and its depth is not great. I watched the chief preparing to smoke. He first pulled from his parka a little tuft of hairs, which he put in the bottom of the pipe to prevent the tobacco from being drawn into the stem; then put in a few grains of black tobacco, inhaled the smoke, and retained it a short time in the lungs, and slowly exhaled it. This was done just once, but that was enough to warrant a deep-drawn sigh of relief and an involuntary trace of tears after the expulsion of the smoke. The temporary stupefaction produced by this style of smoking was quite perceptible (New York Times, *Ten days*).

The Circassian tobacco in Alaska was sold in small bundles, called *papoosh* or *papooshki*. The Russian-American company's price on Circassian tobacco was thirty cents, which was equal to three minks. However, according to a William Dall, the Russian traders cheated enormously while trading with the locals, "yet the native received nothing like a pound for three mink skins. The tobacco comes done up in small bundles called *papooshki*. There may be from two to six of these in a pound; yet for each one, large or small, the native must give a marten skin or two marten skins" (501). Dall himself stated that he gave "a small bundle of Circassian tobacco, called by the Russian a *papoosh*, for a beaver-tail" (78).

The amount of Circassian tobacco trade in Alaska can be approximately judged by the quantity of fur exported from the region that was paid mostly with tobacco. Even before Russia began getting its own fur from Siberia and Alaska, the demand for fur in Russia was quite sizable. According to Alfred Crosby "in 1775, Russia, one of the greatest fur producers in the world, imported 46,460 American beaver skins and 7,143 American otter skins through St. Petersburg. A contemporary English writer said that the motive for this strange Russian yen for American furs arose simply from the fact that they were "far-fetched and dear bought" (6). A hundred years later, the fur from Alaska was in high demand. By Dall's estimate:

In the season 1867-68, there were collected in the District of St. Michael, by Stepanoff, sixteen thousand martens, according to the Indian mode of counting. During the same time, not less than

fourteen thousand found their way to the traders at Katzebue Sound and Grantley Harbor, and ten thousand to Fort Yukon. That makes a total of forty thousand, which maybe averaged to be worth at least two dollars and a half each. In their purchase, not over twenty thousand dollars were expended, in every way. The profits of such abusyness are evident. (501)

2.4. Circassian tobacco in the United States

Once the ban was lifted in the Ottoman Empire, women enjoyed tobacco in private as well as in public spaces. With many Circassian women present in the Ottoman Empire, the tobacco culture affected them, too. Europeans and Americans developed a whole discourse that has combined the orient and tobacco, especially in the images of the exoticized and eroticized smoking women, equating it with otherness and sensual pleasure, and using it as a successful marketing tool for selling tobacco.

Popular myths about the beauty and health of Circassian women were exploited in the United States in order to sell tobacco, including the images of Circassian women as white female slaves in the Middle East. “White Slave” brand tobacco packages, in the United States, pictured semi-nude white women in harem settings. Lori Anne Salem noted the difference between representation of black and white women in the advertisements that, “cigarette advertisements make a neat parallel here: whereas the Circassian/Arab scenes in tobacco advertising showed beautiful women in alluring poses, the black/American scenes showed black women haranguing their husbands, picking cotton, stirring porridge, and other decidedly nonsexual and non-alluring activities” (226).

Alongside with advertisement on the “White Slave” cigarettes, U.S. tobacco industry produced an original brand of Circassian tobacco, a milder one, while the strong Circassian tobacco from Russia was used in other parts of the world. Using the myths about exceptional beauty and health of Circassian women, an American tobacco manufacturer, Pierre Abraham Lorillard, invented an American brand of Circassian tobacco which he advertised as “The Real Circassian Tobacco” (Salem Gazette). Lorillard’s brand of Circassian tobacco was mild in contrast with the Circassian tobacco from Russia. Lorillard even attributed the

“mythological beauty of Circassian women” to the “fact” that they smoked tobacco.

The extreme beauty of the Circassian females, and the magical influence they have. When raised to the rank of Sultanness, exercised over the Sublime Porte, are well known; but perhaps it is not so generally known that it is owing almost exclusively to the use of the “Circassian Tobacco,” which, from its mild but powerful qualities, preserves the teeth, gives a delicious perfume to the mouth, renders the body less susceptible of pain, and of course renders permanent that placid tranquility of countenance so favorable to health and beauty. It promotes digestion, and a moderate, steady flow of animal spirits suitable to animated social conversation, and good tempered political discussion. Its exhilarating powers are less intense, more equable, and not injurious like that produced by vinous, alcoholic or opiate stimuli. From the manner of its preparation, it may be chewed or smoked, and by an easy manipulation process, reduced to a state of snuffed. It may be had wholesale and retail at Cushing & Appleton’s Book-Store” (Lorillard).

Besides with the images of female Circassian smokers, an image of a male Circassian smoker also was created. An image of a Circassian smoker was included in the first cigarette cards for collecting and trading, created and marketed by John Allen and Lewis Ginter’s tobacco manufacturing firm in Richmond, Virginia. “Circassian” a man wearing an ethnic costume and smoking a pipe, appeared on the 1888 N33 set, known as Allen and Ginter World’s Smokers, which included fifty images. (See Picture 7). Among other cards in the same set, there is an image of a smoking female, “Odalisque.” The female image was quite different from any resemblance to the paintings picturing Circassian female slaves also often titled as “Odalisque”. The Allen and Ginter “Odalisque” was sully dressed and looked like a determined and busy woman rather than a sex slave. She also smoked a hookah, instead of a cigarette or pipe. (See Picture 8.)

Conclusion

The three kinds of Circassian tobacco were significantly different from each other. The original strong tobacco was cultivated in

Circassia, from the end of 17th century onwards. European travelers described production, usage, and trade of Circassian tobacco in details, while Russian poets created romanticized images of Circassian smokers. Circassian tobacco was cultivated both in Kabarda (Eastern Circassia) and Western Circassia. With the spread of Islam, smoking and chewing tobacco was banned for religious reason by the 1807 constitution of Kabarda (Eastern Circassia) and were greatly reduced in western Circassia in 1850s until the Circassian tobacco culture was almost totally disappeared, after the expulsion of Circassians from Western Circassia. After the Russian settlers took possession of the villages left by the departing Circassians, the new settlers inherited some traditions connected with harvesting tobacco.

Peter I lifted the tobacco ban in Russia in 1687, however, the Circassian tobacco did not arrive in Russia until 1700 when he also relaxed the ban on Russia's trade with the Caucasus. For a quarter of a century, the cheap Circassian tobacco from the Caucasus successfully competed with expensive British tobacco from Virginia. In 1723, Russia started producing its own Circassian tobacco in Ukraine, a new kind of Circassian tobacco that became widely known around the world.

Banned from the European markets by Britain, the Circassian tobacco from Russia spread in Western Siberia, where it competed with the Chinese tobacco and changed the fashion of smoking and usage of pipes among the natives. With Russians reaching Alaska, they introduced the Circassian tobacco to the Native Americans of Alaska and California, where it competed with Californian tobacco. Circassian tobacco became an exchange currency among the Native Siberians and Native Americans. This kind of Circassian tobacco was known to be extremely bad for health, because of the saltpeter added to it in order to preserve it.

In the United States, tobacco manufacturers exploited the exotic image of Circassian females on "White Slave" cigarette packages. The myth about beautiful Circassian women was also used to develop a special brand of Circassian tobacco in the U.S. The American brand of Circassian tobacco was different from the Russian one, and the manufacturer, Pierre Lorillard, claimed it as the real Circassian tobacco.

Pictures

Picture 1

A Circassian of distinction in his ordinary domestic dress; and a Princess of that nation in eighteenth century (Pallas 398).
Source: <https://goo.gl/WvGcnw>

Picture 2

Circassian consumes tobacco in eighteenth century (Ferrario 81).
Source: <https://goo.gl/RCS5QZ>

Picture 3

Inside view of a Circassian house (Marigny Voyage).

Source:
<https://goo.gl/2jWZdo>

Picture 4

The view of the Western part of the Ghelendjik Port (Marigny Voyage).

Source:
<https://goo.gl/efzHL9>

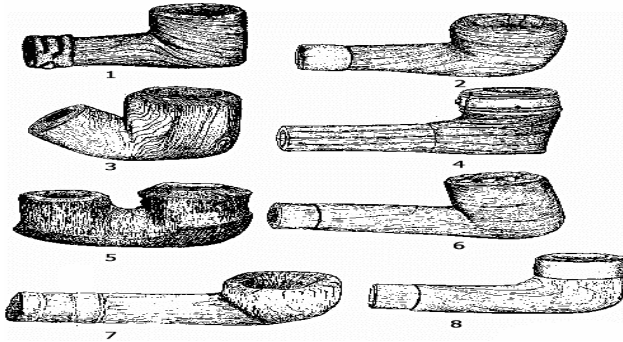
Picture 5

Circassians (Illustrated London News).

Source:
<https://goo.gl/qk5uK8>

Picture 6

How pipes in Western Siberia transformed from Chinese stile (1-4) to Circassian stile (5-8) (Shapovalov 120).

Picture 7

Circassian (Metropolitan Museum of Art. Circassian).

Source: <https://goo.gl/FPoYkh>

Picture 8

Odalisque (The Metropolitan Museum of Art. Odalisque).

Source: <https://goo.gl/HMPvwn>

References

- Abitov, M.L., Apazhev, M.L., Bagov N.A. (eds). *Adigebze Psalhalhe* [Circassian Dictionary]. Moscow: Digora, 1999.
- Abramov, Ya. *Caucasus Mountaineers* [Kavkazskie Gortsy]. Krasnodar: Izdanie Onshchestva Izucheniia Adygeiskoi Avtonomnoi Oblasti, 1927.
- Alexandrov, V.A. *Rossia Na Dal'nevostochnykh Rubezhakh (Vtoraia Polovina XVII v.)* [Russia at the Far- Eastern Borders: The Second Half of the 17th Century]. Khabarovsk, Russia: Knizhnoe Izdatel'stvo, 1984.
- Appleby, J. H. "James Spilman, F.R.S. (1680-1763), and Anglo-Russian Commerce." *Notes and Records of the Royal Society of London*, 48:1 (January, 1994): 17-29.
- Atalikov, Vyacheslav M. *Nasha Starina* [Our Old Times]. Nalchik, Russia: Elbrus, 1996.
- Bell, James Stanislaus. *Journal of a residence in Circassia during the years 1837, 1838, and 1839*. Volume 2. London: E. Moxon, 1840.
- Besleneev, A.D. "About the Agriculture Between Mountaineers of Kuban Oblast, in 1870s through 1890s" [O Zemledelii U Gortsev Kubanskoj Oblasti]. *Academic Papers of the Adygean Scientific Research Institute* 13 (1971): 401-406.
- Billings, E.R. *Tobacco: Its history, Varieties, Culture, Manufacture and Commerce, with an Account of its Various Modes of Use, From its First Discovery Until Now*. Hartford, CN: American Publishing Co, 1875.
- Blaramberg, Johann. *Istoricheskoe, Topograficheskoe I Voennoe Opisanie Kavkaza* [Historic, Topographic, and Military Descriptions of the Caucasus]. Nalchik, Russia: El-Fa, 1999.
- Boguslavsky, V.V. *Slavyanskaya Entsiklopedia. XVII Vek* [Slavic Encyclopedia. 17th Century]. V. 1 (A-M). Moscow: Olma-Press, 2004,
- Bondar, Nikolai I. "Chto My Znaem Drug O Druge? Etnografichskii Ocherk O Narodakh Kubani" [What Do We Know About Each Other? Ethnographic Essay About the Peoples of Kuban]. *Kubansky Kraeved*, 2 (1990): 140-151.
- Bonsor, N.R.P. and J.H. Isherwood. *North Atlantic Seaway: An Illustrated History of the Passenger Services Linking the Old World with the New*. V.1. New York: Arco Publishing Company INC, 1975.
- Brockhaus, F.A. and I.A. Efron, "Severskaia stanitsa" [Severskaia village]. F.A. Brockhaus and I.A. Efron, eds. *Entsiklopedichesky slovar Brockhausa I*

- Efrona* [Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary].
<http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>
- Bronevsky, Semyon M. *Noveishie Geograficheskie I Istoricheckie Izvestiia o Kavkaze* [Newest Geographic and Historic Materials About the Caucasus]. Nalchik, Russia: El-Fa, 1999.
- Buhurov, Mukhamed F. *Adyghes Heroic Fairy Tale* [Adygskaia Bogatyrskaia Skazka. Nalchik: Izdatelsky Otdel KBIGI, 2015.
- Butkov, P.G. *Materials for the New History of the Caucasus from 1722 through 1803* [Materialy Dlya Novoi Istorii Kavkaza S 1722 Po 1803 God]. S.-Petersburg: Tipografiia Imperatorskoi Akademii Nauk, 1869.
- Commercial Advertiser. "Circassian Lotion." *Commercial Advertiser*. July 18, 1801.
- Crosby, Alfred W. *America, Russia, Hemp, and Napoleon: American Trade with Russia and the Baltic, 1783-1812*. Ohio: Ohio State University Press, 1965.
- Dal, Vladimir I. *Tolkovy Slovar Zhivago Velikorusskago Yazyka* [Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language]. V. 3. S.-Petersburg and Moscow: Tovarishchestvo M.O. Volfa, 1907.
- Dall, William H. *Alaska and its Resources*. Boston: Lee and Shepard. 1870.
- Doroshenko, V.V. *Torgovlya I Kupechestvo Rigi V 17 Veke* [Trade and Merchants of Riga in the 17th Century]. Riga, Latvia: Zinante, 1985.
- Evening Post. "Circassian Plaid." *The Evening Post*. July 18, 1821.
- Everard, Giles. *Panacea, or, The Universal Medicine Being a Discovery of the Wonderful Virtues of Tobacco Taken in a Pipe*. London: Printed for Simon Miller, 1659.
- Ferrario, Jules. *Le Costume Des Habitans Du Caboul, Du Tibet, De La Georgie, De La Circassie, De L'Ancienne Scythie, De La Tartarie, De La Sibérie, Du Kamtschatka etc*. Milan: De l'imprimerie de l'editeur, 1818.
- Gibson, James R. "Russia in California, 1833: Report of Governor Wrangel." *The Pacific Northwest Quarterly* 60:4 (1969): 205-215.
- Hari, Johann. *Chasing the Scream: The First and Last Days of the War on Drugs*. New York: Bloomsbury, 2015.
- Hartwig, Georg. *The Polar World: A Popular Description of Man and Nature in the Arctic and Antarctic Regions of the Globe*. London: Longmans, Green, and Co, 1869.

- Hellie, Richard. *The Economy and Material Culture of Russia. 1600-1725*. Chicago University of Chicago Press, 1999.
- Ides, Evert Ysbrants [Adam Brand]. *Three Years Travel from Moscow Overland to China*. London: W. Freeman et al., 1706. - Cited from the Russian translation: Ides, Ysbrants, Adam Brand. *Zapiski O Posol'stve v Kitai (1692-1695)*. Moscow: Glavnaia Redaktsiia Vostochnoi Literaturny, 1967.
- Illustrated London News. 3 June 1854. https://scontent-iad3-1.xx.fbcdn.net/v/t1.0-9/31284445_1789168317771506_7127572281538117632_n.jpg?_nc_cat=0&oh=a97f61663584fd84b8ec08df687bd970&oe=5B7F2A91
- Kavkaz. "Istoricheskie Svedeniia O Mestakh, Na Kotorykh Postroen Gorod Petrovsk" [Historical Materials About the Place Where the Town of Pertovsk was Built]. *Kavkaz*, no. 147, December 14, 1869.
- Kennan, George. *Tent Life in Siberia: A New Account of an Old Tribes in Kamchatka and Northern Asia*. New York and London: G.P.Puntam's Sons Knickerpocker Press, 1910.
- Kennan, George. *A Russian Comedy of Errors*. New York: The Century Co., 1915.
- Kostomarov, Nikolai I. *Russkaya Istoriia V Zhizneopisaniiakh Yeyo Glavneishikh Deyateley* [Russian History Through Description of the Lives of its Most Important Actors]. V. 3. Moscow: Kniga I Biznes, 1992 (The reprinted editions, from 1873-1888).
- Kozlov, Alexander. "Ekonomika Dona I Severnogo Kavkaza V Nachale XX Veka" [The Economy of Don and the North Caucasus in the 20th Century]. *Rostovskaia Electronnaia Gazeta*, no. 23, December 6, 1999, <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=1908&level1=main&level2=articles>
- Krizhanich, Yury. *Politika*. [Politics.] Moscow: Novy Svet, 1997.
- Kumakhov, Mukhadin A. ed. *The Circassian Encyclopedia*. Moscow: Fond imeni B.Kh.Akbasheva, 2006.
- Lorillard, Pierre. "Lorillard's Circassian Tobacco," *Salem Gazette*, February 18, 1812.
- Los Angeles Times. "Kayser, Chiffon, Hosiery, Featuring 'Marvel Stripe and Slipper Heel.'" *Los Angeles Times*. July 20, 1926.
- Mackie, J. Milton. *Life of Shamil and Narrative of the Circassian War of Independence Against Russia*. Boston: John P. Jewett and Company, 1856.

- Marigny, Edouard Taitbout de. *Voyage en Circassie*. Bruxelles: J. Dekeyn, 1821. (The pictures in the text are cited from this edition).
- Marigny, Taitbout de. *Three Voyages in the Black Sea to the Coast of Circassia*. London: John Murray, 1837.
- Masterson, James R. and Helen Brower. *Bering's Successors, 1745-1780*. Seattle: University of Washington Press, 1948.
- Meri, Lennart Georg. *Most V Beloe Bezmolvie* [Bridge to the White Silence]. Moscow: Sovetsky pisatel, 1984.
- Metropolitan Museum of Art. Circassian.
<https://images.metmuseum.org/CRDImages/dp/web-large/DP838626.jpg>
- The Metropolitan Museum of Art. Odalisque.
<https://images.metmuseum.org/CRDImages/dp/web-large/DP838664.jpg>
- Montpéreux, Frédéric Dubois de. *Voyage Autour du Caucase, Chez les Tscherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée*. Tome 1. Paris: Librairie de Gide, 1839.
- Morell, John Raynell. *Russia and England: Their Strength and Weakness*. Riker, Thorne & Co.: New York, 1854.
- Mottraye, Aubry de La. *Travels through Europe, Asia, and into Part of Africa*. Volume 2. London: Printed, and sold by Mr. Round, 1730.
- Narochnitsky, A.L. ed. *Istoriia Narodov Severnogo Kavkaza (Konets XVIII v. - 1917 g.)* [A History of the Peoples of the North Caucasus (From the end of the eighteenth century through to 1917)]. Moscow: Nauka, 1988.
- New York Daily Times. "Non-Arrival of The Circassian." *New York Daily Times* July 20, 1857.
- New York Mercury. "Books." *New York Mercury*, July 20, 1761.
- New York Times. "Ten days in the Arctic." *The New York Times*. December 6, 1880,
- New York Times. "Shipping and the Mails." *New York Times*, July 29, 1897.
- New York Times. "January Linen Sale." *New York Times*. January 13, 1930.
- Nogma, Shora B. *Filologicheskie Trudy* [Philological Works]. V.1, Nalchik, Russia: Kabardinskoe knizhnoe izdatelstvo, 1956, p. 201; V. 2, Nalchik, Russia: Kabardino-Balkarskoe knizhnoe izdatelstvo, 1958.
- Nogmov, Shora B. *Istoriia Adykheiskogo Naroda* [A History of Circassian People]. Nalchik, Russia: Elbrus, 1994.

- Northern Whig. "Circassian Eye Water." *Northern Whig*. July 20, 1819.
- Pallas, Peter Simon. *Travels Through the Southern Provinces of the Russian Empire, Performed in the Years 1793 and 1794*. Vol. I. London: John Stockdale, 1812.
- Peyssonnel, Claude-Charles de. *Traité Sur Le Commerce De La Mer Noire*. Tome Premier. Paris: Chez Cuchet, 1787.
- Pokrovsky, Mikhail V. *Iz Istorii Adygov v Kontse XVIII – Pervoi Polovine XIX Veka* [From the History of the Circassians: From the End of 18th Century though to the First Half of the 19th Century]. Krasnodar, Russia: Krasnodarskoe knizhnoe izdanie, 1989.
- Price, Jacob M. "The Tobacco Adventure to Russia: Enterprise, Politics, and Diplomacy in the Quest for a Northern Market for English Colonial Tobacco, 1676-1722." *Transactions of the American Philosophical Society*. 51:1 (1961): 1-120.
- Richmond, Walter. *The Circassian Genocide*. Rutgers University Press, 2013.
- Salem Gazette, August 3, 1813.
- Salem, Lori Anne. "Race, Sexuality and Arabs in American Entertainment." Sherifa Zuhur ed., *Colors of Enchantment: Theater, Dance, Music, and the Visual Arts in the Middle East*. Cairo: The American University in Cairo Press, 2002.
- Shamrai, V.S. "A Short Survey of Exchange (Trade) Relations Along Black Sea Border and Sea-Shore Lines, with Trans-Kuban Mountaineer People: From 1892 through 1864" [Kratky Ocherk Menovykh (Torgovykh) Snoshenii Po Chernomorskoy Kordonnoi and Beregovoi Linii s Zakubanskimi Gorskimi Narodami. S 1892 Po 1864 God]. In S.V. Rudenko, ed. *Kubansky Sbornik*, V. 8, Ekaterinodar: Tipografiia I.F.Boiko, 1902. 352-522.
- Shapovalov, A.V. "Tabak v Zapadnoi Sibiri v XVII-XVIII vv" [Tobacco in Western Siberia in 17-18 centuries]. A.E. Demidchik, A.V.Kharlamov, K.I.Dremova, and A.V.Shapovalov eds., *Chuzhdoe – Chizhoe – Nashe. Nabludeniiia K Probleme Vzaimodeistviia Kul'tur* [Alien – Strange – Ours: Observations About the Issue of Interactions Between Cultures]. Novosibirsk, Russia: Novosibirsk State Pedagogical University, 2000.
- Shscherbina, Fyodor A. *Istoriia Kubanskogo Kazachego Voiska* [A History of the Kuban Cossack Army]. V.1. Ekaterinodar, Russia: Tipografiia kebankogo oblastnogo pravleniia, 1910.
- Spektor, M. "Torgovy Tsentri Zabaikalia: Iz Proshlogo Verkhneudinska" [Trade Center in Zabaikalie]. *Zarya Kommunizma*, Ulan-Ude, July 24, 1966.

- Stephenson, Carl, and Frederick George Marcham (eds). *A Selection of Documents from A.D. 600 to the Present*. New York: Harper & Row, Publishers, 1937.
- Tavernier, Jean Baptiste. *Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier, Ecuyer baron D'Aubonne, Qu'il a Fait en Turquie, en Perse, et aux Indes, Pendant L'espace de Quarante ans. 2 partie*. Paris: Chez Gervais Clouzier, Claude Barbin, 1676-1677 - Cited from Russian translation: Gardanov V.K, ed. *Adygi, Balkartsy I Karachaevtsy V Izvestiiakh Evropeiskikh Avtorov XII-XIX vv.* [Circassians, Balkars, and Karachais in the Materials of European Authors]. Nalchik, Russia: Elbrus, 1974.
- "Tobacco Trade in Russia, 1705." *William and Marry College Quarterly*, 3:4 (October 1923): 250-258.
- Tornau, Fyodor F. *Vospominaniia Kavkazskogo Ofitsera, 1835, 36, 37 I 38 Goda* [Memoirs of a Caucasus Officer: Years 1835 through 1838]. Part 2. Moscow: Katkov and Co, 1864.
- Trakho, Ramazan. *Circassians* [Cherkesy]. Nalchik: El-Fa, 1992.
- Trusevich, Khristofor I. *Posol'skie I Torgovye Snosheniya Rossii s Kitaem (do 19 veka)* [Diplomatic and Trade Interactions between Russia and China (till the 19th Century)]. Moscow: Tipografiya G. Malinskogo. 1882.
- Unkovsky, Semyon Y. *Zapiski Moriaka: 1803-1819* [Sailor's Notes]. Moscow: Izdatel'stvo imeni Sabashnikovykh, 2004.
- Vasmer, Max. *Etimologicheskyy Slovar' Russkogo Yazyka* [Etymologic Dictionary of Russian Language]. Translated from German into Russian by O.N.Trubachova. V. 4, Moscow: Astrel, 2004.
- Vereshschagin, A.V. *Land and Navy Communications' Influence on Colonization and Development of the Caucasus' Black Sea Shore* [Vliyaniye Sukhoputnykh I Morskikh Soobshchenii Na Kolonizatsiyu I Razvitie Chernomorskogo Poberezhya Kavkaza]. S.-Petersburg: Obshchestvennaya Polza, 1885.
- "Virginia Tobacco in Russia." *Virginia Magazine of History and Biography*. 4 (July 1896): 55-63.
- Windt, Harry de. *From Paris to New York by Land*. London: Thomas Nelson & Sons, 1903.
- Zhentel, Nurbi Kh. *Bzhedugi V Kontse XVIII – Pervoi Polovine XIX v.: Sotsial'no-Ekonomichskie Otnosheniia I Politicheskoe Razvitie* [Bzhedugs From the End of the 18th Century through to the First Half of the 19th Century: Socio-

Economic Relations and Political Development]. Maikop, Russia: Adygei republican institute for Social research, 2007. (PhD thesis).

Zhemukhov, Sufian. *Zhisn Shory Nogma*. [Shora Nogma: A Life] Nalchik, Elbrus, 2002.

Zhemukhov, Sufian N. "'Circassian' ships in Atlantic Ocean." *Natpress*, November 15, 2011, <http://natpress.net/index.php?newsid=7825>

Zhemukhov, Sufian N. "Circassians in American Newspapers." *Journal of Caucasian Studies* 2:4, (2017): 188-215.

The Legal System of Terek Oblast in 1870-1917: The Organizational Characteristics and Separating Jurisdictions

Alexey Abazov*

Abstract

The aim of the paper is to investigate the legal system of the Terek Oblast from the end of the 19th to the beginning of the 20th centuries. The roles and the functions of Vladikavkaz district court, magistrates and general sessions, mountain oral court, stanitsa and sloboda courts, aul and precinct courts as well as mediation courts (intermediate courts and plectrum courts) are put under study. The article concludes that at the end of 19th century and the beginning of the 20th century the legal system in the Terek Oblast combined common principles of legal structure and some features of indigenous traditional justice (jurisdiction).

Keywords: legal system, Terek Oblast, Vladikavkaz district court, courts.

Terek Oblastı'nda 1870-1917 Yıllarında Hukuk Sistemi: Organizasyon Özellikleri ve Yetki Alanlarının Ayrımı

Özet

Bu makalenin amacı 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Terek Oblastı'nın hukuk sistemini araştırmaktır. Vladikavkaz bölge mahkemesinin, sulh hakimlerinin ve genel oturumlarının, sözlü Dağlı mahkemelerinin, köy ve yerleşim mahkemelerinin, kasaba ve bölge mahkemelerinin rollerinin ve işlevlerinin yanı sıra arabuluculuk mahkemeleri (ara mahkemeler ve müşavir mahkemeleri) mercek altına alınmıştır. Makale, 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlarında, Terek Oblastı'nda yasal sistemin, hukuki yapıya ilişkin ortak ilkeleri ile bölgenin yerli nüfusunun adalet (yargı) geleneğinin bazı özelliklerini birleştirdiği sonucuna varmıştır.

Anahtar Kelimeler: hukuk sistemi, Terek Oblastı, Vladikavkaz bölge mahkemesi, mahkemeler.

* Alexey Abazov, Doctor of Historical Sciences, Senior Research Associate, Medieval and Modern History, Kabardino-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences; Assoc. Prof., H.M. Berbekov State University of Kabardino-Balkaria; Russian Federation; alex_abazov@list.ru.

(Gönderim / Received: 04.03.2018; Yayın Kabul / Accepted: 04.06.2018)

1. General Terms

The history of the legal system in the Terek Oblast from the end of 19th century to the beginning of 20th century has always been an appealing research subject (Abazov; Arsanukayeva; Babich; Dumanov and Ketov; Dumanov and Kushkov; Gladunets; Khasbulatov; Kalmykov; Kempinsky and Zozulya; Kobakhidze; Maltsev; Muratova; Zozulya; Saydumov; Serduk etc.). The structure, compilation order, and law-enforcement practice of certain legal agencies in certain regional districts have been investigated in detail. Nevertheless, there is no integrative study regarding the history of the court and legal agencies in the Terek Oblast within the period given. Therefore, this paper is aimed to describe the legal system in the Terek Oblast and to determine and identify the role, functions and jurisdiction of its legal agencies.

To study the features of the legal system in the Terek Oblast in the late 19th and early 20th centuries, one must consider the administrative and territorial division of the region. At that time, Caucasian Viceroyalty included the Tiflis, Kutaisi, Erivan, Elisavetpol, Baku, and Chernomorie (Black Sea Coast) Governorates; the Kuban, Terek, Dagestan, Kara, and Batumi Oblasts and the Zakatala and Sukhumi okrugs. The legal system featured a complex hierarchy, where each branch had its own range of powers. Still, in 1912 a senator M.N. Reinke claimed that 'although the judicial statutes of November the 20th 1864 were established everywhere within the Caucasian Viceroyalty, numerous considerable deviations were detected in different parts of the region, which made the pattern of a united legal system, adopted at the territory, quite delusive...' (Anthology of monuments 457). He particularly denoted, that 'in the Terek Oblast there are no jurors present when criminal cases are heard, but there are general sessions for cases of world jurisdiction, and the Governing Senate is a cassational source' (Anthology of monuments 457).

The complex multilevel legal system was shaped and introduced in the late 19th and early 20th centuries. It should also be considered that the legal authorities were trying to preserve the basic features of the indigenous population's traditional jurisdiction adopted. They were thus elaborating the patterns of how it should function in courts,

created upon a Russian platform. This system included: Vladikavkaz district court, magistrates and general sessions, mountain oral courts, stanitsa and sloboda courts, aul and precinct courts, as well as mediation courts.

2. Vladikavkaz District Court

The Vladikavkaz district court and prosecutor's supervision, the magisterial precinct and investigation districts, and the notarial archives and offices were established on January, 1 in 1871, causing the termination of the Terek and Kizlyar district courts, the Mozdok city hall and Terek regional prosecutor posts, and Kizlyar and Mozdok solicitors. All these changes sought to realize the guidelines of the 1864 judicial reform. The Caucasus Viceroy's act, as of December 30th 1869, put in force the judicial statutes of November 20th 1864 in the Kuban and Terek Oblasts, as well as statutes on notaries in the Chernomorje Okrug of April 14th 1866. These transformations were to abide by the following principles: the native population of the Terek Oblast, for criminal and civil cases, were to be considered at aul and precinct courts, as well as at oral, stanitsa and sloboda courts, and by magistrates at Vladikavkaz district court for other cases.

Vladikavkaz district court was at the top of the judiciary hierarchy, functioning across the entire territory of the Terek Oblast. Its jurisdiction encompassed criminal and civil cases, performed within the Terek Oblast and referred to district courts by the statutes of November 20th 1864.

Criminal cases considered by Vladikavkaz district court were to undergo preliminary investigation by the inquisitor before being referred to the court. Complaints and claims were lodged in simple written form to either a policeman or an investigating judge of the area of investigation, to which the case belonged. The complaint was to include 'the date and the place where the case took place, who is accused or suspected and why; if the injured party is demanding a recuperation for the damage, and what the damage and the recuperation amount is.' (Central State Archive, 23). The aggrieved could engage witnesses on their behalf and provide evidence in favor of their claim (suit), be present at all of the investigating actions, and, with the inquisitor's agreement, pose questions to the accused and the witnesses at the stage of preliminary investigation. The parties

had the right to file complaints about investigatory actions that seemed to violate their rights. Such complaints were addressed to the prosecutor of the Vladikavkaz district court and to the regional court if the complaint concerned the inquisitor's actions. After the investigation, it was referred to the prosecutor and the parties were informed (Central State Archive, 23).

Civil suits were filed to the Vladikavkaz district people's court in written form in Russian. Each lawsuit was to be supplied with a special petition (Central State Archive, 23). The petition was provided to the court by the claimant, his public attorney, or sent by post. The letter of attorney, for its lodgment, could be provided on the petition itself. The complaint (the statement of claim) was to include the following points: '1) the court, to which it is provided 2) the names and the addresses of the plaintiff as well as the defendant 3) the price of the suit (claim), except for the positions impossible to estimate 4) the summary of the case 5) the proof and the laws the suit (claim) is based on 6) the pleading point which covers the demands of the plaintiff, or the case for which they request a decision.' (Central State Archive, 23). Other documents can be added to the complaint (the statement of claim) if needed. The copies of the complaint (the statement of claim) and the supplements were provided according to the number of the defendants. In cases of neglecting the requirements on the form of the complaint (the statement of claim), they could be rejected without consideration.

The claimant and the defendant, prosecutor and the person filing a suit for property damages in a criminal case, could delegate public attorneys to the court to advocate their rights. Public attorneys were considered to be those 'having the abilities demanded (art. 246 of the Civil Court Law), introduced by a formal letter of attorney (if they are not official public attorneys), written on a stamped 2-ruble denomination paper and notarized.' (Central State Archive, 23). Rural communities authorized their public attorneys by common resolutions. For everything performed by a public attorney, within the letter of attorney, it was obligatory to perform for the person providing the letter.

Vladikavkaz district court sessions were performed in public on all types of cases, except for those 'impossible to consider in public for

religious, public order and ethical reasons.' (Central State Archive, 23). Moreover, the session on civil cases could be performed behind closed doors, if both parties provided such a claim and the court considered their claim legitimate (Central State Archive, 23).

The authority superior to the Vladikavkaz district court was the Tiflis court of justice. Appeler reports on court verdicts on criminal cases could be filed within two weeks of being announced. For civil cases, according to judicial procedure, a month or 4-month term was established to file appeal petitions. (Central State Archive, 24) The term for lodging a complaint started from the day of the verdict announcement. Appeler reports and complaints were filed to Vladikavkaz district court to address them to Tiflis court of justice. The verdicts of the court of justice were considered unappealable and could be challenged only on appeal.

3. Magistrates and General Sessions

Magistrates and General Sessions were a significant part of the legal system of the Terek Oblast in 1870-1917. Judiciary reforms of 1860s-70s divided the Terek Oblast into two districts (Vladikavkaz and Kizlyar districts), with each including four magisterial precincts.

Magistrate courts considered all of the cases, initiated against the non-mountain population of the Terek Oblast. The cases involving mountaineers were considered at magister courts, if they presented one of the parties (the claimant or the defendant, the prosecutor or the accused; the other party was represented by a non-mountain member of the region population) (Central State Archive, 21).

Criminal cases were considered at magistrate courts, if they concerned offences, specified in the 'Statute on penalties administered by magistrates' as of November the 20th 1864. Exceptions involved the following cases: '1) when an offence performed at a district administered by a stanitsa or sloboda court, should be considered by this court; 2) when the injured party provides a lawsuit for damages higher than 500 rubles along with the main complaint; 3) when the penalty involves the delinquent's removal from community (commorancy) along with a ban on trade and craft business or a shutdown of trade or craft establishment.' (Central State Archive, 21).

Civil cases administered by magistrates include: '1) lawsuits on personal recognizance and agreements on movables costing up to 500 rubles; 2) lawsuits on damages up to 500 rubles; 3) lawsuits on personal offences and abuse; 4) lawsuits on restoring real estate ownership when the violation term is less than 6 months 5) lawsuits on private easement if the violation term is less than 12 months.' (Central State Archive, 21). The civil disputes mentioned were not considered by magistrates '1) if the lawsuits based on the case is to be considered by stanitsa or sloboda courts; 2) when the lawsuits concerns the interests of a public establishment except for the lawsuits on real property ownership.' (Central State Archive, 21). Moreover, the magistrate reserved the right to consider any civil dispute except for those filed by mountain-population of the Terek Oblast on both parties. In this case the verdict was considered final and unappealable (Central State Archive, 21).

The lawsuits on real property ownership regardless of its cost and suits (claims), based on a formal act of ownership right (right of possession) for property of such kind, were not considered by magistrates, but by Vladikavkaz district court (Central State Archive, 21).

Apart from magistrates, supervising magisterial precincts, the Honorable Justice of the Peace functioned at the Terek Oblast. Unlike magisterial precinct courts, the Honorable Justice of the Peace court (besides fulfilling its basic legal functions at some certain district) delivered justice in the whole administrative division. Civil and criminal cases referred to magistrate courts could be considered by a police officer as well as the Honorable Justice of Peace. Still, cases could be referred to the Honorable Justice of the Peace court provided there was an agreement between both parties. In accordance with the particular law, 'if a case is considered by the Honorable Justice of Peace, it cannot be considered at another court later.' (Central State Archive, 21).

Complaints and declarations were filed in oral or simple written form to the police officer or Honorable Justice of the Peace, according to the territory, in which the case took place or where the defendant lived (Central State Archive, 21). There were certain standards for the complaints and declarations forms. A complaint lodged both in oral or

written form was to cover: '1) the names and the addresses of the complainant or the plaintiff; 2) the case, the date and the scene of the case; 3) the damages; 4) the suspect or the accused person and their address; 5) the witnesses or any evidence which supports the claim; 6) the date of the complaint.' (Central State Archive, 21). In the civil claim, the plaintiff had to specify: '1) the names and the addresses of the claimant and the witnesses (if there are any), as well as of the defendant; 2) provide the evidence the lawsuit is based upon; 3) provide the compensation cost for the claim, except for positions impossible to estimate; 4) explain what exactly the demand is for.' (Central State Archive, 21).

The parties and the witnesses were invited to court proceedings by summons, where default appearance consequences were mentioned as well. If the accused in a criminal case lived in the same district where the magistrate court was located, he could be invited to court proceedings by an oral order of the Honorable Justice of Peace. Notice papers were served in person and the person summoned (or their representative) had to sign one of the copies of the paper. In the event of the absence of the person summoned, the notice paper was served to the elder member of their family or village chief, or a police officer to hand it over to the person summoned (Central State Archive, 21).

Both the claimant and the defendant in civil cases, and the prosecutor and the complainant in criminal cases (in some categories of cases the accused person as well), were permitted to delegate a representative to advocate their rights.

It is noteworthy that the legislation of that period satisfied certain demands of the attorneys, taking part in court proceedings. Thus, an attorney was considered to 'possess the abilities demanded and provided in the law (art. 45 Civil Law) and is able to run the case in one of the following ways: 1) by a formal letter of attorney written on a stamped 2-ruble denomination paper and notarized (by a magistrate); 2) by a written claim on the complaint itself, with the attorney's signature notarized by a magistrate or police department, or local village chief office; 3) by an oral claim filed to the judge considering the case.' (Central State Archive, 21). In criminal cases, where the punishment involved arrest or deportation, the accused

had to be present in court when their case was being heard (Central State Archive, 21).

The magistrates and the Honorable Justice of the Peace considered cases both orally and publicly. Closed sessions were used for cases, where publicity could break ethical norms and for some criminal cases based on special appeals (private complaints). They were also used in civil suits provided that both parties filed a claim in a closed court session and the magistrate considered it reasonable.

Verdicts and decisions of the district magistrate or Honorable Justice of the Peace were considered as final and beyond appeal in the following cases: '1) when the verdict imposes a reprimand or an admonition, a fine of up to 15 rubles per capita or arrest of up to 3 three days and the damages claim does not exceed 30 rubles; 2) when the lawsuit in a civil case is not over 30 rubles.' (Central State Archive, 22). Other verdicts of the district magistrate or Honorable Justice of the Peace could be appealed or reported on. This is the reason why the judges were obliged to explain the order of appeal to the parties after the verdict was announced.

The Justice of the Peace (J.P.) Congress was the supreme authority, which considered these appeals. The Justice of the Peace Congress was an assembly of honorable and district Justices of the Peace from the J.P. districts of the Terek Oblast. There were regulations, providing the way the trials on the Justice of the Peace Congresses were held. The Vladikavkaz J.P. Congress of the Terek Oblast was held monthly at the beginning of the month, and by turns in Vladikavkaz or in Georgievsk. The Kizlyar J.P. Congress was also held monthly after the 14th on the scheme arranged beforehand in Kizlyar, Mozdok and Grozny. If the majority of dwellers lived in the same territory, the violation of the turn was allowed and it was announced in the newspaper "Terskie Vedomosti". Moreover, in several cases, urgent Justice of the Peace conventions were stipulated.

The trial was held for similar reasons to the ones considered in the justice's court. The sides of the criminal case weren't summoned, except in the event that the accused may be imprisoned.

The participation of civil cases parts was compulsory. Non-attendance of one part was not regarded as a reason to postpone the trial. The trial could be rescheduled only if both parts failed to appear.

Verdicts and decisions made at the Justice of the Peace Congress were final and couldn't be appealed. However, an appeal remained possible if, after the trial, cases of violation of acting legislation, jurisdiction or trial were registered. The J.P. Congress appeals could be lodged in the Governing Senate.

4. Mountain Oral Courts

Mountain oral courts were also established during the judiciary reform; the official starting date was 1st of January, 1871. The oral courts were launched in Vladikavkaz and Grozny, in the stanitsas of Nalchik, Hasav-Urt, Shatoi, Vedenov, and in the Nazran fortification. However, according to the decision of Caucasian Viceroy, the Vladikavkaz mountain oral court was not put into operation. Mountain oral courts had to deal with lawsuits of mountaineers, who lived within the territorial jurisdiction of this inhabited locality.

N. M. Reinke wrote that "the Mountain courts of the Kuban and Terek Oblasts, and also the People's court of Transcaucasia, are the first degree of jurisdiction; they are the court's administrative establishments; they act uninterruptedly while consisting of the chairman designated by the administration, deputies (judges) and kadhi, appointed by the people" (Anthology of monuments 457).

The main normative document regulating their activity was "Mountain courts of Kuban and Terek Oblasts" (Kuban Help Book). According to the document, crimes committed by mountaineers against mountaineers were under the jurisdiction of criminal cases, including: "1) offence, imposed by the Justice of the Peace indicated in the sentence charter, except for the cases considered by a mountain village court; 2) wounding, maiming and even murder in a quarrel or a fight, which started without an intention to murder or wound; 3) murder, wounding or maiming or some other damage to health, committed without an intention or by chance; 4) breach of the limits of allowable personal defense actions; 5) defilement and rape of a female; 6) burglary and theft, when the guilty possessed any kind of weapon with which the wounding could be committed; however, if the third burglary was committed or the cost of the stolen items exceeded 300 rubles of silver, then the case should be considered in the Vladikavkaz district court. Moreover, mountain oral courts were entitled to consider murder cases only if they failed to

identify the criminal. Their function within the framework of this situation was to prevent or terminate the blood feud. Exceptions included the cases when the criminal was a person who wasn't a mountaineer, or if 'the crime wasn't committed only against the mountaineers'. These cases were to be considered by the Justice of the Peace or by Vladikavkaz district court. In addition, the offences within the jurisdiction of mountain oral courts could be considered by Vladikavkaz district court if the offended party lodged a petition.

Civil cases within the jurisdiction of mountain oral courts of the Terek Oblast included: 1) suits with costs of no more than 500 rubles by silver, or concerned with movable property, recovery of the losses and damages, and also those originating from promissory notes and personal recognizance; 2) suits involving the restoration of disrupted real estate possessions, if less than 6 months had passed since the breach was committed; 3) suits involving the private participation right, on the condition that not more than year had passed since the breach was committed; 4) suits involving personal assaults and insults; 5) suits involving costs of no more than 2000 rubles on promissory note, under the obligation of the immovable property recognizance and right on real estate ownership, and if these suits weren't based on a formal act; 6) probate actions, distribution of inheritance disputes as well as concerning the last will and testament, based on mountain customs". Apart from this, there was a rule that mountain oral courts of the Terek Oblast could consider any civil suit of the mountain population, in the case when the parts provided a written application with the refusal of liberty to apply. The suits of p. 5 and 6 could be considered by Vladikavkaz district court, if both parts applied before the case proceeding was initiated in the mountain oral court.

The complaints on the criminal cases and civil suits could be applied to the mountain oral courts in oral or written form. Appeals on the criminal cases were to be filed to the mountain oral courts according to the district where the offence was committed. The jurisdiction of the civil dispute was defined of the defendant's place of residence. The parts were invited to the session by written summon, which indicated the consequences of non-appearances. The litigation was conducted in oral form in the open court. The verdicts

and passed judgments were registered in a special journal and were announced in court.

According to temporary regulations, verdicts of civil and criminal cases in mountain oral courts of the Terek Oblast were passed within the framework of the common law of the mountain population. If the common law hadn't worked out a norm for a definite group of cases, then the regulations of the Russian Empire were valid for them. Cases of conclusion and annulment of marriage, family, personal and property law, legality of juridical decisions and heritage right were considered on the basis of the *shariah*. Verdicts of mountain oral courts were final and were unliable to appellation: if "in criminal cases - the verdicts implied monetary redress of no more than 30 rubles per person, arrest no more than a month, and when the compensation of losses amounted to no more than 100 rubles in silver; in civil suits – verdicts on the suits with the price at no more than 100 rubles" (Central State Archive, 24). Verdicts of other cases could be appealed, and the complaints procedure was to be announced to the parts. The appeals were considered by the Governor of the Terek Oblast. His decisions were final.

5. Rural (Aul) Precinct Courts

For minor delinquencies and moderate offences of the indigenous population of the Terek Oblast (particularly in Vladikavkaz and Georgievsk Okrugs (later in Nalchik Okrug), partial Grozny and Hasav-Urt district rural (aul) courts were established; and precinct courts for Argunsk and Vedensky, and in mountain parts of Grozny and Hasav-Urtov districts. These establishments had equal rights in the court system of the Terek Oblast.

Rural and precinct courts considered minor criminal cases, committed by the dwellers and against them. Their jurisdiction included:

- insult by a word or an action without a causing of injury;
- malicious tillage or destruction of crops, damage of fences, hedges etc.;
- spoiling of water by harmful substances in rivers, ditches, wells; sale of spoiled food;
- use of defective weighing scales;
- concealment of lost cattle with the intention to use it;

- concealment of property deliberately stolen;
- obstructing the finding of property; non-provision of assistance after floods, fires and different kinds of emergencies; intentional embezzlement of property by wage-worker or salesclerk;
- theft or fraud, when the cost of the stolen item makes up no more than 10 rubles in silver, and if the crime was committed for the first or second time without aggravating circumstances.

Moreover, a number of rules defining the jurisdiction of these establishments were set. For instance, if dwellers of two or more aul communities were guilty, then the case was considered by the aul court upon the territory where the crime was committed. If the delinquency was committed by a mountaineer against another mountaineer not under the jurisdiction of the aul court, then the case could be considered only if the aggrieved person wanted it.

Rural and precinct courts of the Terek Oblast considered mountaineers civil suits with a cost of no more than 30 rubles. Suits with price of more than 30 rubles, and suits over the right of real estate property not placed on the territory of a definite populated locality, and suits with bodies not under aul court jurisdiction, could be considered if both parts agreed. As a result of this reform, the legislative act enabled mountaineers to consider cases within the jurisdiction of rural courts in arbitration (mediator) courts. The only exceptions were juvenile and mental cases and noncriminal cases.

Appeals and statement of claims were filed in the oral form. The litigation was public. The verdicts and judgments were passed in written form. Rural and precinct courts passed the judgments according to the common law. They were entitled to impose punishment by community service of up to 6 days, monetary sanctions of up to 3 rubles, and arrest of up to 7 days apart from material considerations.

Decisions and verdicts of aul and arbitral courts were final and couldn't be appealed. However, there were a number of regulations according to which the parts could appeal. For instance, if the case was considered in absentia or if the case was not in the jurisdiction of the aul court, the parts could appeal to the mountain oral court if less than one month had passed since the verdict was passed.

6. Stanitsa and Sloboda Courts

The establishments which possessed similar authorities to the aul and precinct courts were stanitsa and sloboda courts of the Terek Oblast. Stanitsa courts were established in the stanitsas of Terek Cossack army, and sloboda courts in the villages which had a village administration. The jurisdiction of stanitsa courts was valid on the stanitsa territory, which included the population of stanitsa and its rural settlements. The slobodas were in the jurisdiction of the sloboda courts.

Stanitsa courts considered the cases of “military inhabitants of different rank temporary or permanently living on the stanitsa territory and resigned indefinitely lower military ranks and their families” (Central State Archive, 25). The Stanitsa court also had to deal with minor criminal cases of offences committed by the dwellers of a definite stanitsa allotment or against them. On civil cases, stanitsa courts considered claims and suits with costs of no more than 100 rubles. The subject of the suit could be movable and immovable property, which was located within the territory of the definite stanitsa allotment. Suits with costs of more than 100 rubles, and all of the suits with Cossack participation, were subordinate to a certain stanitsa court if both parts would claim. In addition, dwellers of the Cossack stanitsa of the Terek Oblast were allowed to file a claim to arbitral courts if the suits didn't involve any part under disability (children and mentally ill). Sloboda courts possessed the same powers.

As comparable with aul and precinct courts, stanitsa and sloboda claims and suits were filed in an oral form. The sessions were also verbal. The main feature of these courts was the publicity. All of the verdicts were registered in special books which every stanitsa and sloboda court had in their possession. All of the decisions of tribunal courts were to be registered in them.

Stanitsa and sloboda courts passed the verdicts according to “customs and regulations accepted in the local community” (Central State Archive, 25). Stanitsa and sloboda courts, as well as rural and precinct courts in criminal cases, were entitled to impose punishments by community service of up to 6 days, sanctions of up to 3 rubles, and arrest of up to 7 days.

According to the regulations, verdicts and decisions of the stanitsa and sloboda courts were final and couldn't be appealed. Nor could the decisions of tribunal courts acting within the territory of stanitsa and sloboda courts be reconsidered. However, if the court delivered the verdict in absentia or abused their authority, the parts could appeal if less than a month had passed since the date of the trial.

In the last third of the 19th and early 20th century, arbitrary (mediator) courts had an ambiguous position in the judiciary system of the Terek Oblast. Most of the cases were considered in accordance to the norms of the common law, and sometimes that of *shariah*. They weren't permanently acting bodies, but were rather convoked as and when necessary, mainly if both parts decided it to be so. What was complex about their status is that: on the one hand, these were the bodies which preserved the forms of traditional proceedings of the indigenous population of the region; and on the other hand – the authorities tried to integrate them into the judiciary system. In any case, the historical definition of their place remains relevant for the researchers of contemporary historic and legal sciences.

7. Conclusion

Thus, in the third part of the 19th and early 20th century, a court system was created in the Terek Oblast, which included all-Russian principles for a judicial system with elements of traditional justice administration, derived from the indigenous law. It is crucial to emphasize that some of these regions, during the time, elaborated special features of legal proceedings. Their analysis is possible with a wide range of sources. The main principles of their work, however, have been indicated in this paper.

References

Abazov A.H., "Formation of multilevel judicial system in Kabarda at the end of XVIII – the beginning of the 20th century: stages, features" *CAUCASICA. Works of Institute of political and social researches of the Black Sea and Caspian region*. 2011. Vol. 1. 93–108.

Anthology of monuments of the right of the people of the Caucasus. T. 3. *Monuments of the right of Adyghe (Circassians)*. Rostov N/Д. 2011.

Arsanukayeva M.S., "Rural (aulny) courts in mountain areas of the Northeast Caucasus (the second half of XIX – the beginning of the 20th century)" *The Bulletin of the Russian legal academy*. 2012. №. 2. 11–15.

Babich I.L., *Evolution of legal culture of Adyghe (1860-1990th years)*. Moscow. 1999.

Dumanov H.M., Ketov M.Y., *Adyghe habze and court in Kabarda in the second half of the XVIII–XIX century*. Nalchik. 2000.

Dumanov H.M. Kushkhov H.S., "To the issue of the judicial system and legal proceedings in Kabarda in the second half of XIX – the beginning of the 20th century" *Culture and life of Adyghe (Ethnographic researches)*. Maykop. 1986. VI. 41–51.

Gladunets A.V., "Judiciary system in the North Caucasus in the second half of XIX – the beginning of the 20th century" *Right and the politician*. 2009. № 9. 196–199.

Kalmykov Zh.A. *Establishment of the Russian administration in Kabarda and Balkaria (the end of XVIII – the beginning of the 20th century)*. Nalchik. 1995.

Khasbulatov A.I., "Court and judicial reforms in Chechnya (the second half of XIX – the beginning of the 20th century)" *The Scientific thought of the Caucasus*. 2007. №. 1. 67–77.

Kempinsky E.V. and Zozulya I.V., "The judicial system of the Tersky region at the beginning of the 20th century" *Jury in the North Caucasus*. Stavropol. 2007. 60–64.

Kobakhidze E.I. "Not by the uniform force of weapon ..." *Ossetia of the end XVIII – the beginning of the 20th century: experience of historical interaction traditional and state administrative management*. Vladikavkaz. 2010.

Kobakhidze E.I. "K.L. Khetagurov's sketch "Mountain verbal court" and problems of reorganization of legal proceedings for mountaineers of the

North Caucasus in the 70th of XIX – the beginning of the 20th century” *News of SOIGSI*. 2010. №. 4. 37–47.

Kobakhidze E.I. “Integration of Ossetia into the judicial management system of the Russian Empire” *Russian history*. 2012. №. 4. 3–15.

Kuban help book. Ekaterinodar. 1891. №. 2. 232-242.

Maltsev V.N. “Political and legal aspect of reforming of mountain vessels in the Kuban and Tersky regions in the late sixties – the beginning of the 70th of the 19th century” *Messenger of the Adygei state university. Series 1: Regional studies: philosophy, history, sociology, law, political science, cultural science*. 2008. №. 8. 96–108.

Muratova E.G. “Judicial system in the transformed societies (on the example of Balkaria 19th century)” *The Right in a life mirror: researches on legal anthropology*. Moscow. 2006. 199–214.

Saydumov D.H., “Rural (aulny) and mountain courts of the Tersky region: order of production and solution of affairs in rural court” *European social science journal*. 2010. №. 3. 132–137.

Serduk A.V., “Features of legal proceedings of the North Caucasus as a part of the Russian Empire in the middle of XIX – the beginning of the 20th century” *Science and education: economy and economy; business, right and management*. 2012. №. 4. 150–153.

Central State Archive of the Republic of North Ossetia-Alania, f. 12, op. 3, ed. hr. 1477.

Zozulya I.V., *History of development of judicial system in the North Caucasus in the second half of XIX – the beginning of the 20th centuries*, master's thesis. Stavropol. 1999.

Possible Challenges to the Republic of Abkhazia in the Focus of Trump Administration's Geopolitical Interests in the South Caucasus

Madina Aublaa*

Abstract

The article reviews the foreign policy of the 45th US President Donald Trump in the South Caucasus. In the Consolidated Appropriations Act, signed in May 2017, which prohibits financial assistance to the states that recognized Abkhazia's independence and established diplomatic relations with it, for the first time on the legislative level America declares Abkhazia an "occupied territory". Since 2016, America has been strengthening military cooperation with Georgia, similar course is pursued during the presidency of Trump. These measures, as well as the growing escalation of the relations between the US and Iran, contribute to the destabilization of the situation in the South Caucasus in general and in Abkhazia in particular. Under Trump, the confrontation with Russia in the South Caucasus has become more aggressive. Such a situation can not but affect the interests and security of Abkhazia, which is part of the region. In this connection, this article attempts to trace possible challenges in the foreign policy course of US President Donald Trump to the Republic of Abkhazia.

Keywords: Abkhazia, America, Georgia, Russia, Trump, Consolidated Appropriations Act, South Caucasus.

Güney Kafkasya'da Trump Yönetiminin Jeopolitik Çıkarlarının Işığında Abhazya Cumhuriyeti'nin Yaşayacağı Muhtemel Zorluklar

Özet

Makale, 45. ABD Başkanı Donald Trump'ın Güney Kafkasya dış politikasını incelemektedir. Mayıs 2017'de imzalanan ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanıyan ve onunla diplomatik ilişkiler kuran devletlere maddi yardımda bulunmayı yasaklayan Konsolide Tahsisatlar Yasası, ilk kez

* Graduate Student, D. I. Gulia Abkhazian Institute for Research in the Humanities, Abkhazian Academy of Sciences; Republic of Abkhazia; aublaa.madina@mail.ru

(Gönderim / Received: 04.04.2018; Yayın Kabul / Accepted: 17.06.2018)

Abhazya'yı "işgal altındaki topraklar" olarak yasama düzeyinde ilan etti. 2016 yılından bu yana ABD Gürcistan'la askeri işbirliğini güçlendiriyor ve Trump başkanlığında da benzer bir yol izlenmeye devam ediyor. Bu önlemler ve ABD ile İran arasında ilişkilerin gelişmesi de genel olarak Güney Kafkasya'da ve özellikle Abhazya'da durumun istikrarsızlaştırılmasına katkıda bulunuyor. Trump yönetimi altında Güney Kafkasya'da Rusya ile olan anlaşmazlıklar daha saldırgan hale geldi. Böyle bir durum, bölgenin bir parçası olan Abhazya'nın çıkarlarını ve güvenliğini etkileyecektir. Makale bu bağlamda ABD Başkanı Donald Trump'ın Abhazya Cumhuriyeti'ne yönelik dış politikasında olası zorlukları ve tehditleri izlemeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abhazya, Amerika, Gürcistan, Trump, Konsolide Tahsisat Yasası, Güney Kafkasya.

The South Caucasus region is the epicenter of the clash of a large number of actors and their sometimes completely divergent interests. Among these actors today are almost all the leading world powers. This degree of interest drawn to the region is determined by the particularities of its geographical location, which has turned the South Caucasus into an important transboundary territory. Here are located: major gas and oil pipelines, air and sea ports, major international transport corridors. The disintegration of the Soviet Union and the collapse of the bipolar system drove the region into completely new historical realities and, at the same time, actualized the South Caucasus factor in the system of geopolitical, geostrategic and economic values of the West. However, special attention to the region increased two more times: after the war in South Ossetia in 2008 and the Crimean events in 2014.

The Republic of Abkhazia is part of the South Caucasus. Undoubtedly, in addition to its internal problems, the government needs to respond to numerous external challenges, to build a strategy for ranking relations with a number of countries, both within the region and out of it. It is vitally important for such a small regional state as Abkhazia, to analyze the political situation around it. The analysis of events in this region emphasizes the high degree of their correlation with each other. A significant role is played here by non-regional actors, who consistently seek their own interests in the region. The following axiom becomes inevitable: the rules of the

political game in the region today are largely set by such great powers as Russia and the USA.

Initially, the Americans declared a policy of “soft power” through the implementation of the strategy of “engagement without recognition” and of the “strategic patience” policy in relation to Abkhazia. However, under Trump, the concept of “strategic patience” fades into the background due to the president’s actions to isolate Abkhazia from the external world agenda by exerting pressure on its strategic partners.

However, before studying the foreign policy of such a small state as Abkhazia, and attempting to identify its place in the foreign policy course of the USA, it is necessary to find out what place is devoted to the case of small countries in the theory of international relations. In many respects such countries depend on the international political agenda and the nature of the relations between major powers. Sometimes small states become hostages to big politics, and often they have to seek assistance from super-powers.

After the collapse of the USSR, new small states were formed in the territory of the South Caucasus. It is known that the disintegration caused the growth of conflict potential in the post-Soviet countries, many of the conflicts are still not resolved, including the Georgian-Abkhaz conflict. Despite the fact that in theory of international relations, the case of small states is not well studied, there is a number of researchers who worked on this problem. These researchers are Spykman, Goldhammer, Rothstein, Neumann and Gstohl, Marleku, Baker, Dommen and Hein. According to the American researcher Nicholas Spykman (294-295), for example, a small state exists not because it is viable, but because no one wants its territory, or because its existence as a buffer state or a certain element in the system of balance of power, suits a strong country.

As Thomas Frear shows in his article “The foreign policy options of a small unrecognised state: the case of Abkhazia” literature surrounding Abkhazian foreign policy often contains neo-realist view. For example, as Sufian Zhemukhov (1) states “Abkhazia’s status has not developed as the result of a consistent foreign policy but rather via a series of accidental international events unconnected to each

other". The refutation of such an assessment of the foreign policy of the Republic of Abkhazia is beyond the scope of this study.

The author of the article follows the approach that formed the basis of neo-realism and was put forward by Kenneth Waltz. As Waltz puts it the actions of states can often be explained by the pressure exerted on them by international rivalries, which limits and narrows their choices. According to Waltz, the theory of international relations is possible only at the level of studying the entire international system. In addition to those factors that were taken into account by classical political realism, the foreign policy of individual states is also determined by their place in the structure of the system of international relations. This structure itself is formed under the influence of the interaction of the strongest and largest states among themselves. Small states can not influence this structure, which becomes an external constraint for their foreign policy, so thus they need to be more attentive to it due to their "narrower margin for error" (Waltz 194-195). The main task of this article is to find the reasons that ensure the sovereign existence of such a small state as Abkhazia, as well as to trace possible challenges and threats in the foreign policy of US President Donald Trump for the Republic of Abkhazia.

Foundations of American South Caucasus policy

The USA first appeared in the region in 1997. During the second term of Bill Clinton's presidency, the region was declared as a zone of America's vital interests. In pursuing the goal of exercising control over Russia and its potential allies, maximizing proximity to the Middle East, and also to its strategic ally Israel, the United States started to develop a special policy course in the Balkans. After the events of September 11, 2001, the United States intensified the fight against "international terrorism" and in the spring of 2004 the "Great Middle East" project was developed. The US Armed Forces were increasingly approaching the borders of Russia. The US secured access to the Black Sea by concluding an agreement with Romania (December 2005) and Bulgaria (April 2006), deployed a contingent of military consultants to Georgia to advance to the Caspian, Central Asia and the Far East. An important component of the US actions in the region is its militarization, which is significantly strengthened

after the 2008 war, the Crimean events of 2014, the war in Syria and Iraq. With the goal of eliminating dependence on eastern oil supplies, the US is increasing its presence in the Caspian. The South Caucasus has always played a key role for America as a reliable pillar on the way to Caspian oil, and as a convenient springboard not only in the case of an operation against Russia, but also against Iran. It should be noted that Russia is the main opponent and competitor of the United States in the region. Today the most “painful” points in relations between the US and Russia in the region are Crimea-Ukraine, Karabakh and Syria.

Focusing on the US position on Abkhazia, it should be noted that America is pursuing a principled policy of non-recognition of the “separatist” Georgian territories and the withdrawal of the newly formed post-USSR countries of the South Caucasus from the sphere of Russian influence. The main strategic partner of the United States in the South Caucasus is Georgia. Since 1996, Georgia, reoriented towards Washington, had been pursuing the policy of squeezing the region out of Russia’s sphere of influence. However, this, in its time, led to the lifting of sanctions on Abkhazia and strengthening of Russia’s positions in the Republic, which became a kind of “buffer” zone between Russia and Georgia. Russia could not cede Abkhazia to the United States, because otherwise the US troops would be at the very border of Russia.

Until 2008, an active struggle for influence in Abkhazia and South Ossetia was unfolding, ceasing with the recognition of their independence by Russia, which led to an even greater confrontation between Georgia and Russia. Both countries were caught up in a conflict, the resolution of which in the short term is difficult to predict. This factor plays into the hands of the United States, which is building a similar relationship with Azerbaijan.

It can be stated that with the signing of the “Treaty on Alliance and Strategic Partnership” between Russia and Abkhazia on November 24, 2014, attempts by the Western countries to consolidate themselves in Abkhazia are hardly feasible. Abkhazia has firmly entered the sphere of influence of Russia, which is interested in the military and geostrategic potential of the country. Under Trump the confrontation with Russia in the South Caucasus has

become more aggressive. Such a situation can not but affect the interests and security of Abkhazia, which is part of the region.

Key Points of Trump`s Foreign Policy

In 2017, Donald Trump became the 45th president of the United States. This victory was unexpected for Americans. The leader came to power with loud promises to erect the Mexican Wall and to stop the policy of interference in the domestic political affairs of other countries. Summarizing the first year of Trump`s rule, the president`s low rating within the country should be noted. Negative attitude of Americans towards the Head of State was expressed in numerous mass demonstrations and protests.

Regarding foreign policy, a number of measures taken by Trump are at odds with his pre-election promises of non-interference in the internal affairs of other states, among them: confrontation with North Korea, change of strategy in Afghanistan (according to Trump`s program, the American contingent must remain in Afghanistan, so as to avoid “filling the vacuum with terrorists” (Euronews)), a missile attack on Syria. In many respects, the policy of the American president leads to the isolation of the United States and the loss of its closest allies. As measures that create such a situation, we can note the attempts of Trump to break the nuclear deal with Iran, or the recognition of Jerusalem as the capital of Israel. This can lead to a reorientation of the Arab states, for which America will no longer be a reliable military-political guarantor.

Regarding the South Caucasus, Trump conducts a more aggressive policy than his predecessor Barack Obama. An expert from the Atlantic Council, former OSCE Minsk Group Co-chair from the United States, former US Ambassador to Azerbaijan Matthew Bryza, says:

“In his foreign policy, Trump does not pay much attention to the South Caucasus region, which he does not know much about. However, he did not oppose the decision of Congress to supply weapons to Georgia, which means that Secretary of State Rex Tillerson and other government officials are pursuing roughly the same policies that the Obama administration had been carrying out. In the beginning, Obama wanted to curtail the aggressive policy of his predecessor George W. Bush in the

South Caucasus and reset relations with Russia, but later he moved closer to Georgia and strengthened US positions in the South Caucasus region, but Obama was not at all ready to sell arms to Tbilisi. Under American democracy, the US president must take into account the Congress. It turns out that Trump is forced to pursue a more aggressive policy than Obama, in which the issue of the sale of arms to Georgia and Ukraine was not even on the agenda of the White House” (Irevanaz).

According to the American diplomat, Trump is forced to take such actions in order to avoid accusations of cooperation with Russia. This charge against the president is still being investigated in the Congress and the US Senate. In November 2018, midterm elections will be held in Congress, and in this connection, it is extremely necessary for the president to achieve the formation of his own coalition in the Congress, which will make it possible to implement his election plans.

Measures concerning Abkhazia

As mentioned above, the Congress has a significant influence on the position of the president. In 2017-2018 in the 115th US Congress Abkhazia is mentioned in 8 bills (Congress, *S.722; S.1780; S.94; H.R.1751; S.1221; H.R.3354; H.R.3203; H.R.3362*), 3 resolutions (Congress, *S.Res.106; S.Res.100; H.Res.576*) and 4 laws (Congress, *H.R.244; H.R.3364; H.R.2810; H.R.1625*).

The first law according to the chronological order signed by Trump that mentions Abkhazia is the Law on the US budget for 2017, Consolidated Appropriations Act 2017 (Congress, *H.R.244*). On May 5, 2017, the law was approved by the US Congress, the Document entered into force on May 6.

Abkhazia is mentioned in the following context:

“(c) Occupation of the Georgian Territories of Abkhazia and Tskhinvali Region/South Ossetia.

(1) None of the funds appropriated by this Act may be made available for assistance for the central government of a country that the Secretary of State determines and reports to the Committees on Appropriations has recognized the independence of, or has established diplomatic relations with, the Russian occupied Georgian territories of Abkhazia and Tskhinvali Region/South Ossetia:

Provided, That Secretary shall publish on the Department of State Web site a list of any such central governments in a timely manner: Provided further, That the Secretary may waive the restriction on assistance required by this paragraph if the Secretary determines and reports to the Committees on Appropriations that to do so is in the national interest of the United States, and includes a justification for such interest.

(2) None of the funds appropriated by this Act may be made available to support the Russian occupation of the Georgian territories of Abkhazia and Tskhinvali Region/South Ossetia.

(3) The Secretary of the Treasury shall instruct the United States executive directors of each international financial institution to vote against any assistance by such institution (including any loan, credit, or guarantee) for any program that violates the sovereignty and territorial integrity of Georgia.

(4) Not later than 90 days after enactment of this Act, the Secretary of State shall submit to the appropriate congressional committees a report on actions taken by the Russian Federation to further consolidate the occupation of the Georgian territories of Abkhazia and Tskhinvali Region/South Ossetia, including the estimated annual costs of such occupation.

(d) Assistance to Counter Influence and Aggression.

(1) Of the funds appropriated by this Act under the headings “Assistance for Europe, Eurasia and Central Asia”, “International Narcotics Control and Law Enforcement”, and “Foreign Military Financing Program”, not less than \$100,000,000 shall be made available for assistance to counter Russian influence and aggression in countries in Europe and Eurasia” (Congress, *H.R.244*).

In the law Countering America’s Adversaries Through Sanctions Act, signed August 2, 2017 (Congress, *H.R.3364*) and in the law National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2018, signed December 12, 2017 (Congress, H.R. 2810) the position of the Congress is as follows: “The Government of the Russian Federation continues to violate its commitments under the Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine’s Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, done at Budapest December 5, 1994, and the Conference on Security and

Cooperation in Europe Final Act, concluded at Helsinki August 1, 1975 (commonly referred to as the 'Helsinki Final Act'), which laid the ground-work for the establishment of the Organization for Security and Cooperation in Europe, of which the Russian Federation is a member, by its illegal annexation of Crimea in 2014, its illegal occupation of South Ossetia and Abkhazia in Georgia in 2008, and its ongoing destabilizing activities in eastern Ukraine.” The Government of the Russian Federation continues to ignore the terms of the August 2008 ceasefire agreement relating to Georgia, which requires the withdrawal of Russian Federation troops, free access by humanitarian groups to the regions of South Ossetia and Abkhazia, and monitoring of the conflict areas by the European Union Monitoring Mission.

The United States, consistent with the principle of *ex injuria jus non oritur*, supports the policy known as the “Stimson Doctrine” and thus does not recognize territorial changes effected by force, including the illegal invasions and occupations of Abkhazia, South Ossetia, Crimea, Eastern Ukraine, and Transnistria” (Congress, *H.R.3364; H.R.2810*). On March 23, 2018, Trump signed the Law on the US Budget for 2018, Consolidated Appropriations Act 2018 (Congress, *H.R.1625*), which preserves the position outlined in the previous Act of May 6, 2017. These documents are supported by the actions of the overseas authorities. Since 2016, cooperation between the United States and Georgia in the security sphere has increased significantly. Under the President Obama, in July 2016, a memorandum “On deepening cooperation in the field of defense and security between Georgia and the United States” was signed. In December 2016, Deputy Assistant Secretary of Defense Mike Carpenter together with the Minister of Defense of Georgia Levan Isoria signed a framework agreement in the field of security for 2016-2019, within which a military training center will be built at the former Russian military base in Vaziani by analogy with the Hohenfels base in Germany. On July 30-August 12, 2017 in Vaziani, within the framework of the “Noble Partner 2017” program, a multinational military exercise took place, involving 2,800 troops from 8 NATO member countries and partners: the United States, Great Britain,

Germany, Slovenia, Turkey, Ukraine, Armenia and Georgia (Ahmeteli).

Avoiding accusations of provocation and threat to undermine the security of Russia and other countries of the region, Georgian Foreign Minister Mikheil Janelidze said: “These exercises are not aimed against anyone. The exercises are organized to increase our defense capability, which leads to greater stability and peace in the region” (Ahmeteli). A similar statement was made by the US Ambassador to Georgia Jan Kelly: “NATO exercises in Georgia are not directed against third countries, but are aimed at helping Georgia to increase the combat readiness of its own army” (Eadaily).

Relations in the region have long been formed on the basis of the “challenge-response” principle, therefore it is not surprising that five days before the NATO exercises in Georgia, Russia was launching large-scale military training in the North Caucasus and South Ossetia, just 25 km from the capital of Georgia. In the Russian exercise took part 16 thousand troops and 4 thousand units of weapons and military equipment. On August 1, the exercise was visited by Vice President of America Mike Pence. August 8, Abkhazia, in its turn, is visited by the President of the Russian Federation V.V. Putin. On September 3-11, 2017, the regular multinational military Georgia-NATO exercises “Agile spirit 2017”, with the participation of US marines, took place at the Orfola shooting range (Akhalsikhe region of Georgia). In March of the same year, negotiations were under way to establish a NATO Coast Guard base in the Georgian port of Poti (Tarasov).

The US actively promotes the standardization of Georgia’s armed forces to NATO’s military parameters, today the issue of Georgia’s accession to the Alliance is actively lobbied by Lithuania. The US has long articulated this issue, however, now it has the following peculiarities. Former Georgian Defense Minister Tina Khidasheli noted: “After completing these exercises, Georgia will have the first-ever certified Unit of the NATO Response Force - the first official Georgian Unit of NATO with NATO patches” (Panarmenian). As part of the exercises for the first time in this century the British military contingent appeared again in the South Caucasus. Explaining the geopolitical goals of the exercises, as well as the appearance of

American tanks in the South Caucasus, the ex-commander of the US Army in Europe, General Ben Hodges, stated: “The main goal of these exercises is to check how quickly American military equipment and fighters can rush to the Caucasus if necessary” (Tarasov).

As is known, to join NATO, Georgia has to resolve conflicts with Abkhazia and South Ossetia, whose independences are recognized by Russia, Nicaragua, Venezuela, Nauru and Syria. In May 2017 Trump signed Consolidated Appropriations Act, and the fact that in this law Abkhazia and South Ossetia were for the first time officially declared at the legislative level as “occupied territories” and that this document forbids the provision of financial support to the countries that recognized their independence can be well regarded as a measure of political pressure on these countries. Previously, with respect to Abkhazia, America used the terms “Georgian region of Abkhazia”, “breakaway region”, and from 2015 “occupied territory of Abkhazia”, but only in bills and resolutions that do not have such binding character as a law. This measure, together with the subsequent meeting of Georgian Prime Minister Giorgi Kvirikashvili with the US President Donald Trump and vice-president Mike Pence on May 8 in Washington, caused, undoubtedly, positive reaction in the government of Georgia. In particular, the Georgian government expressed confidence that the current president has finally withdrawn from the course of his more democratic predecessor and will now continue the policy that was once started by George W. Bush.

Possible challenges to the sovereign status of Abkhazia

There is a threat of a marked decrease in the degree of relations between America and Iran with the advent of Trump to power. In our view, the intensification of military cooperation with Georgia is the preparation by the United States for an accelerated reaction to a possible escalation of relations with Iran. Undoubtedly, this creates a threat to the security of Abkhazia. The buildup of the US military presence as a whole complicates the situation in the South Caucasus, at least due to its geographical proximity. It is possible that, as a condition for using its own territory as a springboard for advancement to Iran, Georgia may require America to provide military assistance for the restoration of its own territorial integrity.

The NATO Armed Forces in Georgia will be located in close proximity to Abkhazia, namely, the base of Orfola, located 301 km from the Georgian-Abkhaz border, and the NATO Coast Guard in Poti. However, a number of measures taken by Trump can hardly be regarded as contributing to the restoration of the territorial integrity of Georgia.

In the framework of his pre-election promise of America's non-interference in the internal affairs of other states, Trump intended to reduce the financing of the State Department by acting on the principle of "more defense - less diplomacy". And, indeed, in the US state budget for 2018, the cost of international assistance was reduced by 28.5%. The expenditures planned for Georgia amounted to \$ 34.1 million. For comparison, in 2017, the US allocated to Georgia \$ 100.33 million. According to the new budget, Georgia's financing under the "Peace and Security" program of \$ 30 million will be completely canceled; under the program "Governing Justly and Democratically" - the main US mechanism for promoting democracy in Georgia - will be reduced by almost \$ 10 million (Larsen). The question arises: under new conditions, with cuts in the State Department budget and cuts in Georgia's funding, how effectively will the US be able to guarantee the sovereignty and territorial integrity of Georgia, as well as its accession to NATO?

Against the backdrop of positive comments by the Foreign Minister, Prime Minister and other officials of Georgia, as well as numerous Georgian Media, in connection with the Act signed in May, an article published on the website of the Georgian informational-analytical agency SAQINFORM under the heading "No cent for Nicaragua, Venezuela and Nauru! - Why Trump submitted the budget in which Georgia is called occupied" draws much attention. One of the reasons given by the agency in this article is that this measure is another "PR move" by Trump, accused of sympathizing with Russia. As a confirmation of the possible fairness of the above-mentioned argument, we will mark the following facts: 1. One of the first measures adopted by Trump as the president was the decree on the US withdrawal from the Trans-Pacific partnership (this measure largely opened the way for Russia to Asia); 2. As mentioned above, in mid-2017, the president reduced the US State Department budget

and this is the second step that can be regarded as a positive factor for Russia (the weakly financed State Department will allow Russia to strengthen its foreign policy and fill the “vacuum”). Another reason given in this article is that the United States has never financed countries that recognized the independence of Abkhazia and South Ossetia. In our opinion, this conclusion is ill-founded. The USA did provide financial assistance to these states, which is easily confirmed by the data provided by USAID, the main US mechanism for international assistance. At the same time, the cessation of financial flows to these countries from America can not lead to the possible recall of recognition of Abkhazia’s independence by these countries due to their close ties with Russia, which represents the interests of the Republic of Abkhazia on the International arena.

Conclusion

On the basis of the above discussed data as the example of Abkhazia shows, small states in the current century, have shown extraordinary vitality and ability to survive under extreme conditions of the international environment. The main reasons that ensure the sovereign existence of such states are not only and not so much the norms of international law as the geographical and political characteristics of them. Often, small states are geographically located in strategically important places, which makes possible their existence and inclusion in the foreign policy agenda of major powers. Thus, it means that super-powers have to reckon with smaller ones in making foreign policy decisions. The study once again underlines the dependence of the Republic of Abkhazia on the political will of super powers (namely Russia and USA), which may well negatively effect its future, as is pointed out by Nicholas Spykman. In this regard, Abkhazia needs to focus on building a more mature and possibly independent foreign policy course.

Evaluating the policy of Trump and the American government with respect to Abkhazia, we come to the conclusion that this policy consists: in the continuity of Trump’s political predecessors’ position based on the principle of non-recognition of Abkhazia’s independence, though with the remark, that under the current president it has become more aggressive; in the recognition of Abkhazia as an “occupied territory”; in decreasing Russia’s influence

in the Republic; in exerting pressure on the diplomatic partners of Abkhazia, as well as in facilitating the further non-recognition of the Republic of Abkhazia by other states. However, for a number of reasons, the measures taken by the President of America, in our opinion, are unlikely to lead to the loss of the current independent status of the Republic of Abkhazia. At the same time, there remains the possibility of destabilization in the country's security issues.

References

Agreement between the United States of America and Romania regarding the activities of United States Forces located on the territory of Romania. 06/12/2005. Available at: <https://www.state.gov/documents/organization/75826.pdf>

Agreement between the Government of the United States of America and the Government of the Republic of Bulgaria on defense cooperation. 28/04/2006. Available at: <https://www.state.gov/documents/organization/70921.pdf>

Ahmeteli, Nina. "V Gruzii startovali uchenija s uchastiem vojsk NATO i Ukrainy", ["The exercises with participation of NATO and Ukraine troops started in Georgia"]. BBC. Available at: <https://www.bbc.com/russian/news-40771126> (Accessed 03 April 2018).

Baker, Gordon. *No Island is an Island: The Impact of Globalization on the Commonwealth Caribbean*. London: Chatham House. 2007.

Congress, "H.R.576 - Reaffirming the strategic partnership between the United States of America and the country of Georgia". Available at: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-resolution/576> (Accessed 03 April 2018).

Congress, "H.R.1625 - Consolidated Appropriations Act, 2018". Available at: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/1625> (Accessed 03 April 2018).

Congress, "H.R.1751 - Counteracting Russian Hostilities Act of 2017". Available at: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/1751> (Accessed 03 April 2018).

Congress, "H.R.244 - Consolidated Appropriations Act, 2017". Available at: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/244> (Accessed 03 April 2018).

Congress, "H.R.2810 - National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2018". Available at: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/2810> (Accessed 03 April 2018).

Congress, "H.R.3203 - Countering Iran's Destabilizing Activities Act of 2017". Available at: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/3203> (Accessed 03 April 2018).

Congress, "H.R.3354 - Interior and Environment, Agriculture and Rural Development, Commerce, Justice, Science, Financial Services and General Government, Homeland Security, Labor, Health and Human Services, Education, State and Foreign Operations, Transportation, Housing and Urban Development, Defense, Military Construction and Veterans Affairs, Legislative Branch, and Energy and Water Development Appropriations Act, 2018". Available at: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/3354> (Accessed 03 April 2018).

Congress, "H.R.3362 - Department of State, Foreign Operations, and Related Programs Appropriations Act, 2018". Available at: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/3362> (Accessed 03 April 2018).

Congress, "H.R.3364 - Countering America's Adversaries Through Sanctions Act". Available at: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/3364> (Accessed 03 April 2018).

Congress, "S.1221 - Countering Russian Influence in Europe and Eurasia Act of 2017". Available at: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/senate-bill/1221> (Accessed 03 April 2018).

Congress, "S.1780 - Department of State, Foreign Operations, and Related Programs Appropriations Act, 2018". Available at: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/senate-bill/1780> (Accessed 03 April 2018).

Congress, "S.722 - Countering Iran's Destabilizing Activities Act of 2017". Available at: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/senate-bill/722> (Accessed 03 April 2018).

Congress, "S.94 - Counteracting Russian Hostilities Act of 2017". Available at: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/senate-bill/94> (Accessed 03 April 2018).

Congress, "S.R.106 - A resolution expressing the sense of the Senate to support the territorial integrity of Georgia". Available at: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/senate-resolution/106> (Accessed 03 April 2018).

Congress, "S.R.100 - A resolution condemning illegal Russian aggression in Ukraine on the three year anniversary of the annexation of Crimea". Available at: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/senate-resolution/100> (Accessed 03 April 2018).

Dommen, Edward and Philippe Hein. *States, Microstates and Islands*. London: Croom Helm. 1985.

Eadaily. "Posol ssha: ucheniya NATO v Gruzii ne napravleny protiv tretih stran", ["US Ambassador: NATO exercises in Georgia are not directed against third countries"]. Eadaily. Available at: <https://eadaily.com/ru/news/2017/07/31/posol-ssha-ucheniya-nato-v-gruzii-ne-napravleny-protiv-tretih-stran> (Accessed 03 April 2018).

Euronews "T,ramp ne vypustit amerikancev iz Afganistana", ["Trump will not release Americans from Afghanistan"]. Available at: <http://ru.euronews.com/2017/08/22/trump-afghanistan-strategy> (Accessed 03 April 2018).

Frear, Thomas. The foreign policy options of a small unrecognised state: the case of Abkhazia, *Caucasus Survey*. 2014. Available at: <https://doi.org/10.1080/23761199.2014.11417293>

Goldhammer, Herbert. *The Foreign Powers in Latin America*. Princeton: Princeton University Press. 1972.

Irevanaz. "Mjet'ju Brajza: "Tramp nedoocenil Gruziju i Azerbajdzhan"" ["Matthew Bryza: "Trump underestimated Georgia and Azerbaijan""]. Available at: <http://irevanaz.com/rus/index.php?newsid=4284> (Accessed 03 April 2018).

Larsen, Joseph. "What Has The United States Done for Georgia Lately?". *Georgian Institute of Politics*. Available at: <http://gip.ge/united-states-done-georgia-lately/> (Accessed 03 April 2018).

Marleku, Alfred. *Small State Foreign Policy: The Case of Kosovo*. *Mediterranean Journal of Social Sciences* (2013) 4 (2), 287-300.

Neumann, Iver and Sieglinde Gstohl. *Lilliputians in Gulliver's World? Small States in International Relations*. Centre for Small State Studies Publication Series. Reykjavik: University of Iceland, Working Paper 1. 2004.

Panarmenian, "Oдно iz podrazdelenij gruzinskoj armii stanet uchastnikom sil reagirovanija NATO", ["One of the Units of the Georgian army will become a member of the NATO Response Force"]. Available at: <http://www.panarmenian.net/rus/news/212103/> (Accessed 03 April 2018).

Rothstein, Robert. *Alliances and Small Powers*. New York: Columbia University Press. 1968.

SAQINFORM. "Ni centa Nikaragua, Venesujele i Nauru! - pochemu Tramp podpisal bjudzhet, v kotorom Gruzija upominaetsja okkupirovannoj", ["No cent for Nicaragua, Venezuela and Nauru! - Why Trump submitted the budget in which Georgia is called occupied"]. Available at: <http://ru.gruzinform.ge/news/31820/ni-centa-nikargua-venesuEle-i-nauru---poCemu-tramp-podpisal-bUdZet-v-kotorom-gruziA-upominaetsA-okkupirovannoj-gruzinform-.html> (Accessed 03 April 2018).

Spykman, Nicholas J., *The Small States in International Politics and Organization*, *The Journal of Politics*, 26, 1964.

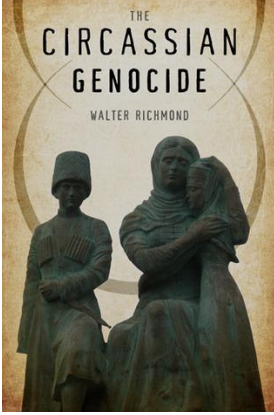
Tarasov, Stanislav. "Gruzija namerena sohranit' status-kvo v Zakavkaz'e", ["Georgia intends to maintain the status-quo in the Caucasus"]. REGNUM. Available at: <https://regnum.ru/news/2132084.html> (Accessed 03 April 2018).

USAID, U.S. Foreign Aid by Country. Available at: <https://explorer.usaid.gov/cd> (Accessed 03 April 2018).

Waltz, Kenneth N., *Theory Of International Politics*. Waveland Press, 2010.

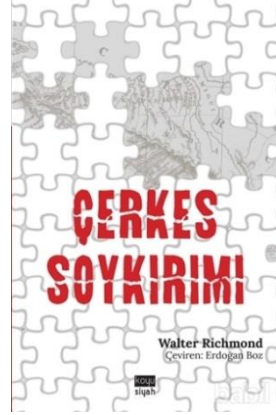
Zhemukhov, Sufian, *Recognition without Independence: Abkhazia's International Context*. PONARS Eurasian Policy Memo No.245, 2012.

Kitap Eleştirisi

Walter Richmond
Circassian Genocide
Rutgers Un. Press
April 2013
ISBN 0813560675

Çerkes Soykırımı
Koyu Siyah Kitap
Ocak 2018
Çev. Erdoğan Boz
ISBN 9786058185517

Nejan Tulgar*

Los Angeles Occidental College'da Rusya Çalışmaları direktörü olan Walter Richmond, 2013 yılında Rutgers University Press tarafından yayınlanan, Türkçe çevirisi de bu yıl içinde çıkan kitabında Çerkes soykırımının ayrıntılı bir tarihi değerlendirmesini yapıyor. Richmond'ın kitabı Çerkesler üzerine İngilizce olarak yazılan kapsamlı bir tarih kitabı olma özelliğine sahip. Yazarın Gürcistan arşivlerinden yayınlanmamış belgeleri kullanmış olması da kitabın diğer önemli özelliği. Çerkeslerin soykırımı uğramasının nedenleri, neden birleşik bir devletleri olamadığı, Aleksey Yermolov ve Nikolay Yevdomikov gibi Rus generallerinin soykırımdaki rolü ele alınıyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun Çerkesler üzerindeki etkileri ve politikalarından başlayarak yazar, Rusya'nın 1863-1864 yıllarındaki eylemlerinin soykırım sayılıp sayılmayacağını tartışıyor ve Birleşmiş Milletler sözleşmesi kapsamında değerlendirildiğinde bunun bir soykırım sayılması gerektiğini sonucuna ulaşıyor.

Richmond soykırımın hukuki tanımında "niyet" ve "amaç" arasında fark olduğunu ve soykırım amacı taşımasa da doğrudan ya da dolaylı

*Nejan Tulgar, Yeditepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü 3.ncü Sınıf Öğrencisi;
nejantulgar@gmail.com

olarak bir insan grubunun yıkımına yol açan sistemli politikanın “soykırım” niyeti taşıdığını belirtiyor. Yazar Çerkeslerin ‘komünal’ yaklaşımlarının, yani kendi yasasını kendi yapan ve kendi kendini yöneten bir halk olmasının Rusların “böl- işgal et” stratejilerine ters düştüğünü, yerli halkla yapılan ticaretin bile katliam ve sürgünle bağlantılı olduğunu düşünüyor. (s. 52)

Kitapta Çerkeslerin kendi aralarındaki çekişmelere de değiniliyor. Osmanlının desteklediği Seferbey Zanuko ile İmam Şamil’in naibi Muhammed Emin arasındaki mücadele bunun bir örneği olarak gösteriliyor (sf. 81) Rusların ticaret politikasının Çerkes prensleri arasında anlaşmazlıklara yol açması da başka bir örnek olarak veriliyor. Yazar bu iç çatışmaları objektif bir şekilde ele alıyor. Çerkeslerin bireysel ve toplumsal yapılarının toplu hareket etme konusunda engel oluşturduğu ileri sürülüyor.

Soykırım öncesi, göçler, etnik temizlik, Çerkeslerin Osmanlı döneminde ve daha sonra yaşadıkları ülkelerdeki konumları, uğradıkları diğer sürgünler, yaşadıkları zorluklar, kurdukları ilk dernekler ve organizasyonlar, ayrıca Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Çerkeslerin yeni bir gelecek kurma çabaları da kitapta yer bulmuş.

Yazar 2014 Soçi Olimpiyatları ve buna karşı Çerkeslerin çeşitli platformlarda başlattığı eylemleri, yayınlanan makale ve yazılar gibi sonuç ver(e)meyen mücadeleyi de anlatmış.

Çerkeslerin gelenek (habze) dışında tarihsel bir temelden yoksun oldukları gibi olumsuz düşüncelere de kitapta yer veriyor. Bu yaklaşımların nedenini de Çerkeslerin özellikle Türkiye’de kendi kültür, dil ve geleneklerini yaşatabilme özgürlüğüne tam olarak sahip olamamalarıyla açıklıyor. Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus-devlet politikalarına bağlı olarak Çerkeslerin kendi tarihlerini yazıya dökme ve analizini yapma imkanları olmamıştır. Rusya Federasyonu’nda kalan Çerkesler için bugün benzer durumunun söz konusu olduğu belirtilmektedir.

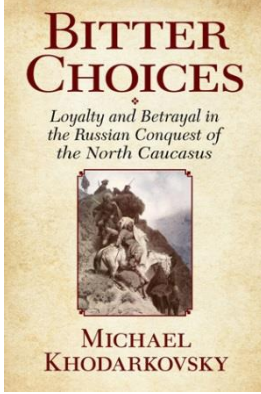
Walter Richmond kitabını şu sözlerle bitiriyor: “Yeni nesiller kentleşme nedeniyle asimilasyona açık hale geldiklerinden, Ruslar bu stratejinin başarılı olacağına inanmak için haklı sebeplere sahipler. Belki de bu yüzden şimdiye kadar konuştuğum pek çok Çerkesin söylediği gibi soykırım devam ediyor.” (s. 233).

homophobic and divided polity. Perhaps the most striking is the analysis of the paradox of security in fourth and fifth chapter. A major success for Russia was that there was no terrorist attack during the Olympics (despite the bombings in Volgograd in the run up to them). However, a large price was paid for that: huge investment and military presence, surveillance and heavy-handed counter-terrorism campaigns that further alienated the local population are all well described in the book. In addition, the Olympics that were supposed to be a time of peace proved to be the calm before the storm that hit Crimea in the form of Russian invasion soon after. The process of run-up to the games and the games themselves took place between the August war with Georgia in 2008 and the war in Ukraine in 2014, meaning that Sochi is now located between two buffer zones: occupied Eastern Ukraine and one semi-autonomous yet heavily dependent Abkhazia. This of course begs the question (that is addressed) whether Sochi and the surrounding area is now more or less safe despite two wars and countless anti-terrorism campaigns?

One thing that would perhaps merit a more in-depth examination is how Sochi Olympics fit into a broader context of Russia's soft power strategies: while we're currently focused on Crimea, Syria, and cyber-attacks, we shouldn't forget that in recent years Russia also significantly increased its soft power capabilities including media influence and funding of far-right political parties in Europe. This investigation would be particularly interesting for two reasons. First, Sochi is a good example how hard and soft power were used together and we would see a similar combination yet a different mix (that acquired the name hybrid warfare) deployed shortly after in Ukraine. Secondly, for Russia, soft power is not Nye's power to attract and co-opt, but to coerce or financially induce others to do what you want, which we saw manifestly employed in Sochi.

Several studies and papers were published in the run-up to the Olympics, for instance *The Sochi Predicament*, an edited volume by Bo Petersson and Karina Vamling, published in 2013. However, in a crowded field, Orttung and Zhemukov have, with the benefit of hindsight, produced a well-structured and eminently readable little book that is an essential reading for anyone seeking to understand what the legacy of Sochi Olympics really is.

Kitap Tanıtımı

Bitter Choices

Loyalty and Betrayal in the Russian Conquest of the North Caucasus

Michael Khodarkovsky

Cornell University Press, 2011-2014

Acı Tercihler (Bitter Choices), Rus ordusunda Çeçence tercümanı olan babasının izinden dillere yatkınlığı ile kendisi de tercüman olarak yükselen Semyon Atarşçikov'un (1807–1845) yaşam hikayesi üzerinden Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da kontrolü sağlamak için 19'ncü yüzyıl ortasından beri iki tarafa da verdiği zararları anlatıyor. İçinde yetiştiği Çeçen-Kumuk ve Rus kültürlerine bağlı Atarşçikov, Rus ordusunun yerli halka yaptığı zulümler karşısında Rus ordusuna ve kendi halkına olan sadakati arasında kalır. İki kez firar ederek Kafkasyalılarla birlikte eski silah arkadaşlarına karşı savaşan Atarşçikov'un yaşamını bölgeye, insanlarına, tarihine ve hem Ruslarla savaşlarına hem kendi aralarındaki çatışmalara dair zengin detaylarla süsleyen Khodarkovsky, Rus komutanlar arasında şiddetin seviyesiyle ilgili tartışmalara da ışık tutuyor.

Türkçeye çevrilen kitap yayına hazırlanıyor.

Амиран Урушадзе (Amiran Urushadze))

Кавказская война. Семь историй

(Kafkas Savaşı – Yedi Öykü)

«НЛО» 2018 (Что такое Россия)

ISBN-978-5-4448-0717-0

Amiran Urushadze tarih ve siyaset tartışmaları çerçevesinin dışına çıkarak, savaş içinde insanın bütünsel, çok yönlü tarihine ışık tutan bir

anlatımla tartışmalı Kafkas Savaş'ını inceliyor. Kitap, her birinin kendi gerçekleri olan farklı kişilikler hakkında yedi “öykü”den oluşuyor. Okuyucu Kafkasya tarihinin derinliğini ve dramatikliğini hissediyor, bugünkü birçok olayın doğasını insani bir bakış açısından bakarak anlama şansı buluyor. Güney Federal Üniversitesi’nde (Rostov), Yurt Tarihi Bölümü’nde 18-19. yüzyıl Kafkasya tarihi uzmanı olan Doçent Amiran Urushadze, askeri bir tarih değil, insani bir tarih anlatısıyla, hem tarihçilere hem sosyologlara hitap eden bir araştırma ortaya koyuyor.

Шуточные танцы адыгов (черкесов)
(Çerkeslerin (Adıgelerin) Şaka Dansları)
Svetlana A. Kuşu
ООО «Полиграф Юг», 2018
ISBN 978-5-6040313-7-7

Kitapta Batı Çerkeslerinin “*samarkou kaşo*” olarak adlandırdığı “şaka dansları” inceleniyor. İçerik ve biçim temelinde dansların üç alt türü belirleniyor. 1- Müzikal-Müسابaka (yarışma dansları, oyunlu yarışmalar), 2- Müzikal-Teatral (Süjeli-Teatral ve Taklit-İmitasyon Dansları olarak iki alt gruba ayrılıyor); 3- Pozisyon Dansları (bir kahramanı veya kahramanlar grubunu temsil eden danslar). Kuşu'nun kitabı etnologlara, tarihçilere, yörebilimcilere, etnomüzikologlara, filologlara ve Çerkeslerin geleneksel ve çağdaş kültürüyle ilgilenenlere hitap eden önemli bir çalışma.